

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

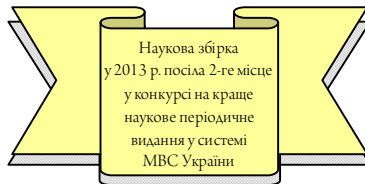
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 1 (68) 2015

Харків 2015

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з *юридичних наук* (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.03.2015 № 261) та *соціологічних наук* (постанова президії ВАК України від 26.05.2010 № 1-05/4)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 4 від 24.04.2015

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України, засл. діяч науки і техніки України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **О. М. Бандурка** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **М. М. Сапша** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф. (Національний авіаційний університет, м. Київ); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Київський міжнародний університет)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2015

ЗМІСТ

REFERENCES ON THE ARTICLES	6
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Бандурка І. О.	
Визначення мотиву у злочинах проти дітей	8
Бічурін Р. Х.	
Особливості слідчого експерименту під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів	15
Греченко В. А.	
Боротьба міліції з проституцією в УСРР у добу непу (1921–1929 рр.)	22
Гузей В. М.	
Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця	33
Жицький Є. О.	
Розвиток оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету	41
Ільницький В. Я.	
Оперативне документування розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 Кримінального кодексу України)	49
Козленко О. О.	
Особливості оперативно-розшукової профілактики злочинів, пов'язаних з обігом порнографічних предметів	57
Куриленко Д. В.	
Завдання та функції педагога та психолога у кримінальному провадженні	64
Лагода К. О.	
Спеціально-кримінологічні заходи запобігання невиконанню судових рішень	71
Манжай О. В.	
Методологія дослідження системи негласної роботи правоохоронних органів у протидії злочинності	81
Мірошніченко Т. О.	
Про деякі особливості щодо віктимної поведінки жертв корисливо-насильницьких злочинів	88
Сироїд Т. Л., Гарбазей Д. О.	
Міжнародно-правова протидія легалізації доходів, одержаних від правопорушень, пов'язаних із корупцією	95
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Гончаренко І. Б.	
Правове регулювання дистанційного навчання у вищих навчальних закладах МВС України	105

Клочко А. М.	
Адміністративно-правові аспекти підготовки майбутнього поліцейського у ВНЗ системи МВС України	111
Комзюк В. Т.	
Актуальні питання вдосконалення правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил.....	119
Наумов І. В.	
Нормативні засади здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур	127
ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО	
Васильєв В. В.	
Реалізація фізичною особою права на компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.....	137
Мовчан О. В.	
Цивільно-правові способи захисту права власності дитини на житло	144
ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Бабенко А. О.	
Юридичні гарантії застосування змін трудового договору.....	154
Трофимовська Ю. В.	
Особливості правового регулювання матеріальної відповідальності роботодавця за трудовим законодавством України.....	159
Шевченко Н. Л.	
Працівники прокуратури як суб'єкти трудового права.....	167
ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ	
Болотова В. О., Байдак Т. М.	
Кар'єра науково-педагогічного складу університетів: проблема вимірювання	174
Бутиліна О. В., Кудринська А. І.	
Навчальна практика як чинник професіоналізації студентів.....	182
Єкімова М. О.	
Поняття вікових експектацій у соціології: теоретичний аспект аналізу	191
Кузьмін В. В.	
Соціальні чинники сприяння розвитку кар'єрних стратегій молоді, яка навчається	196
Ляшенко Н. О., Сапга Г.-М. М.	
Професійні установки випускників інженерних спеціальностей.....	205
Семке Н. М., Агаларова К. А.	
Гендерна асиметрія української політики.....	211
РЕЦЕНЗІЇ.....	220
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ	227
НАШІ АВТОРИ	235
ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	238

REFERENCES ON THE ARTICLES*

Babenko, A.O. (2015), "Legal guarantees of using alterations of the employment contract" ["Yuryduchni harantii zastosuvannya zmin trudovoho dohovoru"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 154-159.

Bandurka, I.O. (2015), "Motives definitions in crimes against children" ["Vyznachennia motyvu u zlochynakh proty ditei"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 8-15.

Bichurin, R.K. (2015), "Features of an investigative experiment while investigating murders of hooligan motives" ["Osoblyvosti slidchoho eksperymentu pid chas rozsliduvannya vbyvstv is khulihanskykh motyviv"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 15-22.

Bolotova, V.O. and Baidak, T.M. (2015), "Career of universities' faculty: the challenge of measuring" ["Kariera naukovo-pedahohichnogo skladu universytetiv: problema vymyruvannya"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 174-181.

Butylina, O.V. and Kudrynska, A.I. (2015), "Educational practice as a factor of students' professionalization" ["Navchalna praktyka yak chynnyk profesionalizatsii studentiv"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 182-190.

Goncharenko, I.B. (2015), "Legal regulation of distance learning in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" ["Pravove rehuliuвання dystantsiinoho navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh MVS Ukrainy"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 105-111.

Grechenko, V.A. (2015), "Fight of militia against a prostitution in Ukrainian SSR during a new economic policy (1921-1929)" ["Borotba militsii z prostytutsiieiu v USRR u dobu nepu (1921-1929 rr.)"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 22-33.

Guzei, V.M. (2015), "Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of homicides or causing grievous bodily harm in the case of exceeding the measures of self-defense or exceeding the measures necessary to apprehend the offender" ["Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannya umysnykh vbyvstv abo zapodiianiia tiazhkykh tilesnykh ushkodzhen u razi perevyshchennia mezh neobkhdnoi oborony chy perevyshchennia zakhodiv, neobkhdnykh dlia zatrymannia zlochyntsia"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 33-41.

* Посилання на статті подано в стандарті HARVARD reference system. На сторінці видання в базі даних «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського для кожного номера можна знайти опис статей згідно зі стандартами MLA (Modern Language Association) та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Ilnytskyy, V.Y. (2015), "Operational documentation of sexual abuse (Ch. 1 of Art. 156 of the Criminal Code of Ukraine)" ["Operatyvne dokumentuvannya rozbeshchennia nepovnolitnikh (ch. 1 st. 156 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 49-56.

Klochko, A.M. (2015), "Administrative and legal aspects of training future police officer in higher educational establishments within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" ["Administratyvno-pravovi aspekty pidhotovky maibutnioho politseiskoho u VNZ systemy MVS Ukrainy"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 111-119.

Komzyuk, V.T. (2015), "Actual issues of legal regulating improvement of proceeding in cases about infringement of custom law" ["Aktualni pytannia vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання provadzhennia u spravakh pro porushennia mytnykh pravyl"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 119-127.

Kozlenko, O.O. (2015), "Features of operative and search prevention of crimes related to pornographic materials trafficking" ["Osoblyvosti operatyvno-rozshukovoi profilaktyky zlochyniv, poviazanykh z obihom pornografichnykh predmetiv"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 57-64.

Kurilenko, D.V. (2015), "Tasks and functions of a teacher and psychologist in criminal proceedings" ["Zavdannia ta funktsii pedahoha ta psykholoha u kryminalnomu provadzhenni"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 64-71.

Kuzmin, V.V. (2015), "Social factors promoting the development of career strategies of youth that is being trained" ["Sotsialni chynnyky spryiania rozvytku kariernykh stratehii molodi, yaka navchaietsia"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 196-205.

Lahoda, K.O. (2015), "Special and criminological measures to prevent non-compliance with judicial decisions" ["Spetsialo-kryminolohichni zakhody zapobihannia nevykonanniu sudovykh rishen"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 71-80.

Liashenko, N.O. and Sappa, G.-M.M. (2015), "Professional attitudes of the graduates from engineering specialties" ["Profesiini ustanovky vypusknnykh inzhenernykh spetsialnostei"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 205-211.

Manzhai, O.V. (2015), "Research methodology of law enforcement agencies' undercover work in the field of crime combating" ["Metodolohiia doslidzhennia systemy nehlasnoi roboty pravoohoronnykh orhaniv u protyidii zlochynnosti"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 81-88.

Miroshnichenko, T.O. (2015), "On some specifics concerning victim behavior of selfish and violent crimes' aggrieved persons" ["Pro deiaki

osoblyvosti shchodo viktyumnoi povedinky zhertv koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 88-94.

Movchan, O.V. (2015), “Civil-legal ways of children housing rights protection” [“Tsyvilno-pravovi sposoby zakhystu prava vlasnosti dytyny na zhytlo”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 144-153.

Naumov, I.V. (2015), “Regulatory framework of realization of administrative services by regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine” [“Normatyvni zasady zdiisnennia rehionalnymy upravlinniamy MVS Ukrainy administratyvnykh protsedur”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 127-136.

Semke, N.N. and Ahalarova, K.A. (2015), “Gender asymmetry in Ukrainian politics” [“Henderna asyetriia ukrainskoi polityky”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 211-219.

Shevchenko, N.L. (2015), “Employees of prosecutor’s office as subjects of labor law” [“Pratsivnyky prokuratury yak subiekty trudovoho prava”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 167-173.

Syroid, T.L. and Garbazei, D.O. (2015), “International and legal counteraction income’s legalization obtained from offences related to corruption” [“Mizhnarodno-pravova protydia lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh vid pravoporushen, poviazanykh iz koruptsieiu”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 95-104.

Trofymovska, J.V. (2015), “Peculiarities of legal regulation of the employer’s financial liability according to the labour legislation of Ukraine” [“Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання materialnoi vidpovidalnosti rabotodavtsia za trudovym zakonodavstvom Ukrainy”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 159-166.

Vasiliev, V.V. (2015), “Realization by an individual the right on state compensation for damage caused by a criminal offence” [“Realizatsiia fizychnoiu osoboiiu prava na kompensatsiiu derzhavoiu shkody, zavdanoi kryminalnym pravoporushenniam”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 137-144.

Yekimova, M.O. (2015), “The concept of the age expectations in sociology: theoretical aspect of the analysis” [“Poniattia vikovykh ekspektatsii u sotsiologii: teoretichniy aspekt analizu”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 191-196.

Zhitskii, Y.O. (2015), “Development of operative service of objects providing information services via the Internet” [“Rozvytok operatyvnoho obsluhovuvannya obiektiv, yaki nadaiut informatsiini posluhy z vykorystanniam internetu”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 1, pp. 41-48.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.62(477)

І. О. Бандурка

Визначення мотиву у злочинах проти дітей

В рамках розгляду питання мотиву у злочинах проти дітей проаналізовано поняття мотиву та його основні види; розкрито значення мотиву у кримінально-правовій системі зарубіжних країн; наведено методіку виявлення мотиву під час дослідження злочинів; обґрунтовано практичне значення цього елемента складу злочину.

Ключові слова: дитина, злочин, мотив, склад злочину, виявлення.

Актуальність дослідження. Українське кримінальне право разом із іншими галузями права захищає дітей від різних неправомірних дій. Загальна декларація прав людини в ч. 2 ст. 23 проголошує, що діти, народжені в шлюбі чи поза шлюбом, користуються однаковим соціальним захистом [1].

Кримінальне законодавство виступає одним із засобів захисту дитини від злочинних посягань. Висока суспільна небезпека злочинів проти дітей вимагає активної протидії цьому виду злочинності з боку державних органів, органів місцевого самоврядування і громадськості.

За даними Генеральної прокуратури України, в 2014 році від учинених злочинів в Україні потерпіло 393532 особи, у тому числі 7341 дитина. Питома вага кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми або за їх участю, у 2014 році становила 4,1 %. Значно вищий, ніж у державі, цей показник у Житомирській (7,9 %), Рівненській (6,5 %), Одеській (6,1 %), Сумській (6,0 %), Івано-Франківській (6,0 %), Волинській (5,7 %), Миколаївській (5,7 %) та Закарпатській (5,6 %) областях. За минулий рік було порушено 616 кримінальних проваджень за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Загалом неповнолітніми або за їх участю вчинено 7467 злочинів. Автор свідомо наводить статистичні дані як про дітей, які потерпіли від злочинів, так і про дітей, які вчинили злочини, оскільки їх також можна вважати свого роду потерпілими, адже суспільство не захистило їх від негативного впливу, не уберегло від втягнення в злочинну діяльність.

Постановка проблеми. Розглядаючи питання захисту прав дитини від злочинних посягань, встановлюючи склад злочинів проти дітей, необхідно з'ясувати мотив злочину, від чого залежить і сама кваліфікація злочину. Це питання є важливим і тому, що бувають випадки, коли мотив є необхідною складовою злочину, і за відсутності вказаного в законі мотиву діяння або взагалі перестає бути суспільно небезпечним або змінюється кваліфікація діяння [2]. Крім

© Бандурка І. О., 2015

того, розуміння внутрішніх спонукань особи до злочину є необхідним чинником для оцінки її небезпечного стану, а також для попередження злочинності.

Аналіз досліджень, у яких започатковано розгляд проблеми.

Розглядом цієї тематики займалися такі вчені, як: О. М. Бандурка, О. М. Ігнатів, М. І. Трофимов, І. К. Туркевич, В. І. Лановенко, Г. М. Міньковський, А. П. Тузов, А. А. Примаченок, К. К. Сперанський, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко, А. Е. Жалінський, А. П. Закалюк, О. Б. Сахаров та ін.

Під мотивом злочину розуміють усвідомлені стимули, якими керувалась особа під час вчинення злочину. До речі, О. А. Лукашева вважає, що злочин – це форма прояву і об'єктивізації мотиву злочину; в свою чергу, мотив злочину дозволяє зрозуміти дійсний характер правомірної чи неправомірної поведінки [3, с. 24].

Всі умисні злочини мотивовані, а відносно мотивації ненавмисних злочинів в юридичній науці точиться дискусія. Одні автори відкидають значення мотивів у ненавмисних злочинах (А. А. Піонтковський, Ш. С. Рашківська та ін.), інші стосовно необережних злочинів вважають можливим говорити не про мотиви злочину, а про мотиви поведінки, яка призвела до вчинення злочину (І. Г. Філановський, П. С. Дагель, Г. А. Крігер). Безмотивними окремі необережні злочини можна назвати лише умовно – у випадках, коли діяння позбавлено свідомого вольового контролю. В юридичній і психологічній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття мотиву злочину.

Зарубіжна (західна) психологічна думка висвітлює питання мотиву в межах найрізноманітніших теорій і концепцій, представлених багатьма психологічними школами і напрямками: інтроспективної психології, психоаналізу, біхевіоризму, гештальтпсихології тощо. Часом під гаслами розгляду детермінант людської поведінки відбувається різноплановий аналіз чого завгодно, але тільки не мотивів. У свою чергу, опис та обґрунтування концепції мотиву та його похідних елементів базується на значній кількості різних математичних формул, схем, графіків, а також специфічної термінології. З мотивами ототожнюються такі поняття, як «інстинкт» – у У. Мак-Дaugола, «потяг» – у З. Фрейда, «драйв» – у К. Халла. Іноді зміст мотивів розкривається через їх співвідношення з певними типами реакцій поведінки: потребою в досягненні – у Д. Мак-Клелланда, потребою в самоактуалізації – у А. Маслоу та іншими [4].

У загальній психології під мотивом розуміють те, що спонукає діяльність людини, завдяки чому здійснюється та чи інша поведінка.

Звичайно, що в наукових роботах із психології таке визначення мотиву не єдине.

На думку Г. С. Абрамової, мотив – це конкретизована потреба, яка виявляється в тих чи інших предметах [5, с. 92].

Як зазначає Р. С. Немов, мотив – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його сталою особистісною властивістю, що зсередини спонукає до вчинення певних дій [6, с. 392].

З приводу наявності різноманітних тлумачень поняття мотиву О. М. Леонтьєв зазначав, що під цим терміном у сучасній психології розуміють зовсім різні явища: інстинктивні імпульси, біологічні потреби й апетити, переживання емоцій, інтереси, бажання, а також життєві цілі й ідеали і, навіть, подразнення електричним струмом. До цього переліку мотивів можна віднести й уявлення, ідеї, почуття, психічні процеси, стани, властивості особистості, прагнення, хотіння, переконання, морально-політичні настанови, помисли. Виходячи з наведеного, слід констатувати, що психологія розглядає мотив як реально існуючу психологічну категорію, однак відносить до неї зовсім різні психологічні феномени [7].

В юридичній літературі мотив як окрему ознаку злочину почали розглядати наприкінці XIX – на початку XX століття. У більшості випадків мотив визнавали суттєвою ознакою при визначенні психічного ставлення особи до свого злочинного діяння та наслідків.

Проте сьогодні серед правників спостерігається широка різноманітність поглядів на поняття мотиву злочину.

Виклад основного матеріалу. На думку М. Й. Коржанського, мотиви – це усвідомлені потреби людини (в їжі, одязі, житлі, спілкуванні, пізнанні, дозвіллі) як дійсні, так і уявні, які спонукають її до дії [8, с. 247].

Як зазначає П. А. Фріс, мотив повинен розглядатись як рушійна сила, стимул людської діяльності, те, що штовхає особу на вчинення злочину [9, с. 80].

Ще одне визначення надає А. М. Далекорей: мотив злочину – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого [10].

За визначенням Б. В. Харазішвілі мотив – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності такої поведінки і бажанням її здійснення [11, с. 44].

Аналізуючи вищевказані визначення, можна дійти висновку, що мотив – це внутрішнє переконання особи, причина вчинення нею суспільно небезпечного діяння.

Найбільш розповсюдженими «двигунами» вчинення злочинів є: корисливість; помста, жадоба помсти; хуліганство; кар'єризм чиновників; жадоба влади.

У кримінальній науці мотив злочину вивчається як одна з ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Залежно від законодавчого опису суб'єктивної сторони конкретних злочинів мотив може виконувати роль обов'язкової, кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки або ознаки, що пом'якшує чи обтяжує покарання.

Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину, як зазначалось вище, притаманний тільки умисним злочинам, в яких він стосується як діяння, так і його наслідків. У необережних злочинах

природа мотиву порівняно з умисними злочинами інша. Це тільки мотиви суспільно небезпечної поведінки, яка, попри бажання особи, призводить до суспільно небезпечних наслідків, тобто до злочину. В необережних злочинах можна говорити про мотиви, які штовхнули особу на певну поведінку, але не на злочин, оскільки злочинного результату свідомість винного не припускає. Скажімо, мисливець у лісі розклав багаття і, лінуючись його загасити, бо вважав, що воно згасне само по собі, залишив його і пішов. Але од вітру вогонь перекинувся на дерева, що призвело до вигорання ділянки лісу [12].

Обов'язковою ознакою злочину мотив виступає у тих випадках, коли законодавець передбачає його у диспозиціях статей. Прикладом є ст. 148 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за підміну чужої дитини, вчинену з корисливих або інших особистих мотивів [13].

В інших злочинах мотив не називається, проте його легко з'ясувати із сутності цих злочинів, наприклад, у статтях про експлуатацію дітей та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом у диспозиції прямо мотив не вказується, але зрозуміло, що такі злочини вчиняються з корисливих мотивів.

У зарубіжному кримінальному законодавстві мотив злочину може виступати критерієм класифікації злочинів. Наприклад, за Кримінальним Кодексом Франції всі злочинні діяння поділяються на загальнокримінальні, політичні та військові, причому політичними є злочинні діяння, що вчинено з політичних мотивів. Мотиви злочину визнаються обставинами, що пом'якшують (наприклад, мотиви страху або слухняності – § 34 КК Австрії) або обтяжують (наприклад, мотиви расизму, антисемітизму чи інші, що стосуються етнічного, національного походження, належності до національних меншин, ідеології, релігії або переконань потерпілого – ст. 23 КК Іспанії) кримінальну відповідальність [14].

Деякі вчені надають різні класифікації мотивів злочинів. Цікавою є думка П. А. Фріса, який поділяє мотиви на : 1) антисоціальні (політичні, насильницько-агресивні, корисливі, корисливо агресивні та ін.); 2) асоціальні (егоїстичні, анархо-індивідуалістичні та ін.); 3) псевдосоціальні (мотиви окремих соціальних груп, які суперечать кримінально-правовим нормам, інтересам окремих осіб та суспільства в цілому); 4) протосоціальні (у разі переростання соціально сприйнятливих мотивів у мотиви злочину (наприклад, під час вчинення злочину з перевищенням меж необхідної оборони та тощо).

Дія є індивідуальною, оскільки вона не визначається ситуацією в цілому. Завжди існують відмінності між людьми, які діють в однакових умовах, і з цього приводу виникає питання про мотиви, проте, що спонукає, штовхає або примушує людей вчиняти в цій ситуації так, а не інакше. В той же час не можна недооцінювати роль ситуації в детермінації поведінки людини. Якщо розглядати дії (або їх

результати) як наслідок, то зазвичай їх причини можна віднести або до ситуації, або до особи. У зв'язку з цим як в психології, філософії, так і в юридичній науці можна виділити три основні підходи до пояснення поведінки людини. Слід зазначити, що в психології і філософії існує значно більше напрямів щодо пояснення поведінки людини [10].

Важливим елементом розслідування злочину та встановлення його складу є саме правильне виявлення мотиву.

Досліджуючи методику розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень, С. О. Сафронів розробив чітку методику визначення мотиву злочину, яка може використовуватись під час розслідувань будь-якого суспільно небезпечного діяння. Так, на його думку, для встановлення мотиву злочину рекомендується використовувати такі тактичні прийоми:

1. Слідчий психоаналіз. Постановка в ході допиту питань, спрямованих на встановлення мотиву злочину, є одним із нечисленних способів, який матеріалізує субстанцію «психо» узовні. Зміст запитань до допитуваного прямо залежить від того: 1) чи вчинено злочин зі заздалегідь обміркованим наміром або з умислом, що виник раптово; 2) чи правильно особа, яка вчинила злочин, розуміє психологічні причини своїх дій, чи правильно вона інтерпретує поняття мотиву злочину; 3) на якому рівні психологічної регуляції поведінки (свідомість, предсвідомість, підсвідомість, несвідоме) здійснювалося формування мотиву злочину. Зазначені чинники впливають на ступінь суб'єктивного усвідомлення обвинуваченим мотиву вчиненого ним злочину, на можливість того, що особа зможе пояснити психологічну причину свого діяння. Перед формулюванням питання про мотив заподіяння тілесного ушкодження слід встановити та старанно проаналізувати: а) відомості про всі обставини події злочину; б) поведінку обвинуваченого та потерпілого, що передувала злочину; в) взаємовідносини між обвинуваченим і потерпілим до події злочину; г) інформацію, яка характеризує особистість обвинуваченого та потерпілого, а саме: їх освітній та інтелектуальний рівень, соціальні установки, переконання, риси характеру, темперамент, родинний стан, стан здоров'я, вид соціальної діяльності, захоплення; г) відомості, які свідчать про форму вини.

2. Постановка запитань. Перша група запитань повинна вказувати допитуваному напрямок його думок, тобто допитуваний повинен зрозуміти, що предметом запитання, а отже і його відповіді, є психологічна сторона злочину. Такими запитаннями, наприклад, можуть бути: Які психологічні причини скоєного вами діяння?; Що в психологічному плані спонукало вас вчинити злочин?; Ви можете пояснити психологічні причини, які викликали у вас бажання вчинити це діяння? У ході допиту можливо використовувати активаційні запитання. Їх суть полягає в тому, щоб зміст запитань активізував розвиток думки допитуваного про мотив свого діяння. При цьому неприпустимо викладати в запитанні власне припущення про мотив злочину.

3. Роз'яснення. Якщо допитуваний неправильно інтерпретує значення мотиву чи приводу, слід роз'яснити йому їх поняття і різницю. Таке роз'яснення слід також розглядати як тактичний прийом, який використовується під час допиту з метою встановлення мотиву злочину. Оперувати в процесі постановки запитань термінами «мотив», «привід» треба лише тоді, коли допитуваний правильно розуміє суть їх смислового значення.

4. Демонстрація поінформованості про факти. Цей тактичний прийом рекомендується використовувати у випадках, коли через почуття сорому або з інших міркувань обвинувачений приховує справжній мотив або привід злочину. Наприклад, слідчий із оперативних джерел знав, що Ж. заподіяла тілесне ушкодження своєму чоловіку у зв'язку з його аморальним вчинком (статевий зв'язок із їхньою дочкою). На допиті обвинувачена визнала свою вину, але не називала мотив свого діяння. У процесі бесіди слідчий сказав Ж., що йому відомо про інцест. Для обвинуваченої приховувати справжній привід та мотив злочину стало марним, і вона дала правдиві показання про мотив злочину.

5. Використання спеціальних пізнань. Цей тактичний прийом рекомендується використовувати в тих випадках, коли мотив носить закритий характер, коли його формування здійснювалося на рівні підсвідомості або несвідомого, коли особа, яка вчинила злочин, не може пояснити мотиви свого діяння. Для встановлення мотиву злочину до участі в допиті обвинуваченого (підозрюваного) може бути залучений спеціаліст. У таких випадках доцільно залучати психолога. Бажано, щоб у своїй фаховій діяльності він спеціалізувався на психоаналізі. Участь в допиті психіатра рекомендується лише в тому випадку, коли є підстави гадати про психічну патологію допитуваного. Перед проведенням допиту необхідно ознайомити спеціаліста з матеріалами кримінальної справи, якщо дозволяють обставини – з оперативною й іншою непротокольною інформацією, яка є в розпорядженні слідчого і має значення для встановлення мотиву злочину. Спеціаліст повинен бути орієнтований на об'єкт пізнання (у цьому випадку – це мотив злочину), перед ним необхідно поставити мету, узгодити з ним способи, за допомогою яких він може здійснювати свою діяльність під час допиту [15].

Поруч із мотивом важливе значення має ще одна психологічна характеристика – емоційний стан, в якому перебувала особа під час учинення злочину. Сама етимологія терміна, який походить від латинського *emoveo* – «хвилююсь», свідчить про значення цього стану для визначення ступеня вини особи. Психологічна наука виділяє чотири основні форми емоційного стану: відчуття, афект, пристрасть, настрої.

Висновки. Практичне значення мотиву злочину та його ролі в оцінці суспільно небезпечного діяння залежить, насамперед, від вимог,

що ставляться кримінально-правовою політикою держави, які знаходять своє втілення в законі; від принципів, завдань і цілей покарання; від того, наскільки закон відповідає нормам суспільної моралі та поширеним серед громадськості ідеям, думкам, поглядам та інтересам. У кримінальному праві України мотиву належить чимала практична роль. Мотив враховується: при визначенні характеру суспільної небезпечності вчиненого діяння і ступеня суспільної небезпечності особи (а це впливає на застосування тих статей Загальної частини Кримінального Кодексу України, на підставі яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання); при кваліфікації злочинів; при визнанні особи особливо небезпечним рецидивістом; при призначенні виду і розміру покарання; при визначенні у вирокі суду режиму тримання в місцях позбавлення волі; при застосуванні заходів, спрямованих на виправлення засуджених тощо. У той же час законодавець не завжди вказує на мотив як на обов'язкову (необхідну) або кваліфікуючу ознаку складу злочину. Проте і в цих випадках мотив має досить вагоме практичне значення завдяки вирішальному соціально-психологічному і моральному змісту. Тільки в поєднанні юридичних, соціально-психологічних і моральних (етичних) чинників можна дати належну оцінку суспільно небезпечному діянню [16].

Список використаних джерел: 1. Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 2. Шаргородский М. Д. Вина и наказание в советском уголовном праве / М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. – 56 с. 3. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность : монография / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, – 1986. – 264 с. 4. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ : Вища шк., 1982. – 216 с. 5. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – Екатеринбург : Деловая книга ; М. : Академия, 1995. – 224 с. 6. Немов Р. С. Психология : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии / Р. С. Немов. – 2-е изд. доп. – М. : Просвещение: Владос, 1995. – 576 с. 7. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину / А. В. Савченко. – Київ : Атіка, 2002. – 144 с. 8. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : Курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. – Київ: Атіка, 2001. – 432 с. 9. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів ВНЗ / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2004. – 488 с. 10. Далекорей А. М. Мотив умисного злочину: поняття та його кримінально-правова характеристика / А. М. Далекорей // Молодий вчений. 2014 – № 7 (10). – С. 142–146. 11. Харaziшвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском уголовном праве / Б. В. Харaziшвили. – Тбилиси : Цедна, 1963. – 314 с. 12. Александров Ю.В. Кримінальне право України: Загальна частина / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – Київ : МАУП, 2004. – 328 с. 13. Кримінальний кодекс України. – Офіц. текст. – Київ : Право, 2003. – 176 с. 14. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 3 (19). – С. 73–82. 15. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заповідання тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень / С. О. Сафронов. – Харків : С. А. М., 2003. –

175 с. 16. Савченко А. В. Практичне значення мотиву злочину: результати наукового дослідження [Електронний ресурс] / А. В. Савченко. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/204/%D1#chapter>.

Надійшла до редакції 16.04.2015

Бандурка И. А. Определение мотива в преступлениях против детей

В рамках рассмотрения вопроса мотива в преступлениях против детей проанализированы понятия мотива и его основные виды; раскрыто значение мотива в уголовно-правовой системе зарубежных стран; представлена методика выявления мотива при исследовании преступлений; обосновано практическое значение этого элемента состава преступления.

Ключевые слова: ребёнок, преступление, мотив, состав преступления, выявление.

Bandurka I. O. Motives definitions in crimes against children

While considering issues of motive of crimes against children the concept of motive and its main types analyzed; value of motive in criminal-legal systems of foreign countries is indicated; motive detection method in the study of crime is presented; practical significance of this element of the offense is substantiated.

Keywords: child, crime, motive, corpus delicti, detection.

УДК 343.98

Р. Х. Бічурін

ОСОБЛИВОСТІ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ІЗ ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ

На підставі аналізу практики органів досудового слідства, наукової літератури запропоновано деталізацію основних положень тактики проведення слідчого експерименту під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів.

Ключові слова: слідчий експеримент, умисне вбивство, хуліганський мотив, криміналістична тактика, розслідування вбивств.

Постановка проблеми. Розслідування тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи, в першу чергу, має бути спрямоване на збирання, дослідження й оцінку доказової інформації. На стадії досудового розслідування така діяльність відбувається у формі слідчих або розшукових дій (ст. 223 КПК України). У слідчій практиці нерідко виникає необхідність перевірити зібрану інформацію або слідчу версію. Це можливо як за допомогою зіставлення з іншими наявними доказами, так і через отримання нових. При цьому існують слідчі дії, спеціально призначені для перевірки отриманих доказів. До групи так званих «перевірочних» слідчих дій, зокрема, належить і слідчий експеримент.

© Бічурін Р. Х., 2015

Стан дослідження. У криміналістичній літературі досить повно висвітлено загальну тактику проведення слідчого експерименту, що досліджувалося у працях Л. Є. Ароцкера, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, Н. І. Гуковської, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Н. О. Селіванова, Л. А. Соя-Серко, С. С. Степичева, В. М. Стратонова, В. І. Терєбілова, В. Ю. Шепітька тощо.

Важливість досліджень учених є беззаперечною, але під час розслідування умисних убивств, вчинених із хуліганських мотивів, ця слідча дія має певну специфіку, яка потребує додаткового висвітлення. Особливо гостро постає питання необхідності проведення слідчого експерименту саме під час розслідування зазначеного різновиду вбивств, бо такі злочини характеризуються значною суспільною небезпекою.

Злочинні дії носять все більш зухвалій характер, учиняються у громадських місцях, частіше супроводжуються жорстоким побиттям потерпілих, знущанням над ними, знищенням майна, мають яскраво виражену руйнівну спрямованість. Також окреслилася тенденція підвищення ступеня суспільної небезпеки за рахунок скоєння зазначених злочинів групами осіб, які все частіше характеризуються досить високим рівнем згуртованості та організованості злочинців. Їхні діяння нерідко пов'язані з політичними і міжнаціональними конфліктами, переростають іноді в масові заворушення, погроми, підпали. У багатьох випадках є очевидці злочину. Проте іноді вони знаходяться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, що тягне за собою втрату пам'яті, зокрема про окремі епізоди злочину.

Звідси випливає і актуальність теоретичної розробки проблем, пов'язаних із проведенням слідчого експерименту під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів, бо деякі питання потребують подальшого розширення та деталізації, особливо зважаючи на прийняття нового КПК України. Таким чином, **метою** цієї статті є розроблення практичних рекомендацій із тактики проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування зазначеного різновиду умисних убивств.

Виклад основного матеріалу. У цій категорії кримінальних проваджень слідчий експеримент може проводитись як з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, так і для проведення необхідних дослідів чи випробувань. Слідчий експеримент проводиться відповідно до правил ст. 240 КПК України. Він допускається за умови, якщо при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкоди.

Щоб визначити специфічні риси слідчого експерименту саме під час розслідування вбивств з хуліганських мотивів необхідно виділити

організаційні дії, пов'язані з підготовкою і безпосереднім проведенням слідчого експерименту, які спрямовані на з'ясування обстановки та обставин події злочину. Вони мають виключно важливе значення у зв'язку з тим, що умови реконструкції обстановки події, розміщення відповідних об'єктів, проведення складних дослідних дій вимагають ухвалення організаційних рішень.

На наш погляд, підготовка до проведення слідчого експерименту у провадженнях про вбивства з хуліганських мотивів вимагає обов'язкового складання письмового плану, оскільки слідча дія завжди пов'язана з вирішенням складних питань, які складають тактичний, логічний, психологічний та організаційний комплекс дій [1].

З метою підвищення рівня проведення слідчого експерименту склались загальні та окремі типові системи його підготовки і провадження. Окремі відбивають специфіку того або іншого експерименту у справах різної категорії. Загальну типову систему можна навести двома етапами: а) підготовка до виїзду на місце слідчого експерименту; б) підготовка після прибуття на місце слідчого експерименту (до його початку).

Дії підготовчого характеру, здійснювані до виїзду на місце проведення слідчого експерименту, включають: визначення мети слідчого експерименту; визначення змісту і способів проведення дослідів; встановлення їх черговості; визначення умов виробництва слідчого експерименту (час, місце, астрономічні і метеорологічні умови); визначення кола учасників слідчого експерименту: підозрюваних, свідків та черговість проведення з ними зазначеної слідчої дії (як правило, починаючи з тієї особи, яка дає найбільш повні та правдиві показання); підшукування інших осіб, учасників експерименту (поняті, спеціалісти) [2]; підготовка умов участі свідків, підозрюваних (щодо фізичної і психологічної можливості їх участі в експерименті), підготовку предметів (речових доказів, макетів, манекенів тощо), необхідних для відтворення обстановки, окремих вузлів і деталей події; перевірку стану і готовності комплекту засобів криміналістичної техніки; підготовку комунікаційних засобів для учасників; забезпечення засобів безпеки слідчого експерименту, особливо якщо місцем події є громадські місця, що є характерним саме для скоєння умисних убивств із хуліганських мотивів, потрібно забезпечити відсутність сторонніх осіб під час провадження слідчої дії (огорожування ділянки, встановлення сигнальних пристроїв, тощо); складання плану слідчого експерименту, графічної схеми місця і процесу його проведення.

Підготовчі дії, що проводяться після прибуття на місце слідчого експерименту до початку його проведення, охоплюють: отримання відомостей про зміни, що сталися в обстановці місця проведення слідчої дії, і вирішення питання про необхідність відновлення (відтворення) матеріальної обстановки; забезпечення охорони обстановки

місця проведення слідчого експерименту і безпеки його учасників; фотографування обстановки в первинному виді (до слідчого експерименту) [1]; безпосереднє вирішення питання про засоби зв'язку і сигнали між учасниками слідчого експерименту; вирішення питання про допуск до участі в експерименті зазначених раніше осіб; інструтаж учасників.

На робочому етапі слідчого експерименту необхідно: встановити послідовність дій, що будуть демонструватися (спочатку хуліганські дії – потім механізм скоєння вбивства чи навпаки); який опір чинила жертва і які могла заподіяти ушкодження злочинцю; місце, де знаходилось знаряддя злочину, інші речі, що мають значення, сліди крові та інші сліди, адже завдання слідчого експерименту – не тільки перевірити відомі обставини, а й намагатись знайти нові дані (якщо під час слідчого експерименту будуть знайдені речі та документи, інші сліди злочину, вони мають бути оглянуті на місці проведення слідчої дії з відповідною фіксацією в порядку, визначеному у ст. 237 КПК України); перевірити обставини не тільки вбивства, а і хуліганського мотиву (прагнення особи до самоствердження, самовираження себе в нахабстві, неповазі до інших).

Ще однією важливою особливістю слідчого експерименту є його проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких у минулому відбувалася досліджувана подія. Тому перш ніж проводити дослідницькі дії, необхідно відтворити (реконструювати) обстановку, у якій вони проводилися. Ступінь реконструкції залежить від характеру експерименту, обстановки, у якій він здійснюватиметься, від можливостей реконструювання. Недотримання цієї умови розцінюється як порушення вимог кримінального процесуального закону, що спричиняє втрату доказового значення одержаних даних [3, с. 271].

Якщо виникла необхідність перевірити й уточнити експериментальним шляхом відомості, що містяться в показаннях декількох осіб, така перевірка проводиться окремо щодо кожної особи у присутності різних понятих. Неприпустимо перевіряти й уточнювати показання групи осіб, оскільки втрачається сама суть цієї слідчої дії, а її результати не матимуть доказового значення [3, с. 265].

У криміналістичній літературі значну увагу приділяють технічним аспектам фіксації доказової інформації під час слідчих дій. Водночас заслуговує на увагу методологічна основа фіксації слідчого експерименту під час розслідування вбивств. Процедура проведення слідчого експерименту передбачає достатньо оригінальне поєднання методів пізнання з метою перевірки наявної інформації [4]. Так, слідчий експеримент передбачає можливість використання специфічного методу отримання інформації, що дозволяє виявляти та встановлювати дані, не доступні іншим процесуальним формам одержання доказів. Таким методом є зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину, з фактичною обстановкою на цьому місці,

показаною слідчому особою, яка дала показання. Цей метод є різновидом методу порівняння, який є основою для перевірочних слідчих дій [3, с. 271]. Це є особливо важливим під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів.

Неодмінною умовою ефективності та вірогідності результатів слідчого експерименту також є дослідження і фіксація фактичної обстановки місця події для підтвердження правильності показань, що перевіряються [5, с. 53–80]. Вивчення розташування місця, об'єктів та орієнтирів, зазначених особою, показання якої перевіряються, входить у зміст методу зіставлення. Очевидно, що використання такого достатньо складного методу перевірки даних (зіставлення), результатом якого є утворення криміналістичної моделі події, вимагає застосування відповідних способів фіксації.

На нашу думку, основним критерієм у виборі останніх є їх здатність наочно ілюструвати отриману інформацію. Так, якщо під час слідчого експерименту відбувається реконструкція розташування учасників події у певний момент часу, то такі результати описати словами в протоколі достатньо складно, а іноді й неможливо. Простіше в цьому випадку скласти схему, план або здійснити фотозйомку. Перевага такого способу дії полягає у спрощенні подальшої оцінки результатів слідчої дії. Адже фототаблиця у порівнянні з протоколом має очевидний плюс у формуванні уявлення про просторове розташування учасників події, особливо під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів. Її можна розглядати як різновид криміналістичної моделі [6, с. 123]. На відміну від схеми або масштабного плану, вона є результатом застосування науково-технічного засобу – фотоапарату.

В майбутньому під час проведення слідчих або розшукових дій можливе застосування науково-технічних засобів, які дозволяють утворювати цифрові графічні 3D-моделі об'єктів, що досліджуються. Цифрова графічна 3D-модель може бути отримана за допомогою лазерного 3D-сканера. Всі дво- та тривимірні зображення місця події в необхідному ракурсі та з поясненнями можуть роздруковуватися за допомогою принтера, з подальшим їх оформленням у вигляді відображень тривимірної моделі місця події, фототаблиць, планів місця події. Відповідні файли результатів лазерного сканування та фотозйомки, записані на оптичний диск, можуть додаватися до протоколу. Так, графічні способи фіксації слідчого експерименту під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів можуть бути особливо вагомими, коли підозрюваний вказує на деталі обстановки, знання яких свідчить про його винну поінформованість щодо обставин досліджуваної події; або декілька підозрюваних під час окремо проведених перевірок їх показань на місці події вказують на одні й ті самі деталі обстановки, що також свідчить про їх винну поінформованість.

Такі об'єкти на місцевості виступають орієнтирами, оскільки дозволяють упізнати фрагмент місцевості, зіставити показання декількох співучасників. Графічна фіксація доцільна й у випадку коли особа, показання якої перевіряються, вказує на деталі обстановки, що не збереглися на момент проведення слідчої дії [7, с. 364].

Графічні моделі під час проведення слідчого експерименту є необхідними не тільки для фіксації просторового розміщення предметів на місці події, а й для документування зовнішнього вигляду цих предметів. Відомі випадки, коли під час проведення слідчого експерименту були виявлені сліди, що пов'язані з подією злочину, наприклад, речі, які належали потерпілому за кримінальним провадженням про вбивство.

Щодо події вбивства, яка перевіряється, отримані результати слідчого експерименту можуть бути позитивними (обставини події підтверджуються) або негативними (обставини події не підтверджуються).

Оцінка негативних результатів експериментів досить складна. Негативний результат дозволяє дійти висновку про те, що передбачуваного явища не було, воно не можливе. При цьому мають бути дотримані вимоги багатократності дослідів і варіативності, щоб була абсолютна впевненість у тому, що це неможливо для всіх людей, а не тільки для обраних слідчим виконавців експериментальних дій. Якщо експериментатором перевіряються будь-які свідчення, то особа, що затверджує про виконання нею певних дій, разом із іншими учасниками має бути піддана відповідному випробуванню. Можливо, особа має здібності, навички, вміння, володіє вправністю, силою, які перевершують можливості інших людей. Діагностичні експерименти доцільно проводити за участю і за консультації психолога, який допоможе слідчому врахувати все різноманіття явищ, здатних вплинути на результати дослідів [8, с. 82]. Специфічною особливістю хуліганських дій під час скоєння вбивства є те, що причина злочинного діяння, як правило, завжди є внутрішня, вона в самому діючому суб'єкті, в його намірах, проявах його волі, тому вчинені дії зовсім не викликані збігом конкретних обставин, логічно не обґрунтовані і не обумовлені цими обставинами.

Позитивні результати експериментів дозволяють дійти висновку про те, чи відбулися досліджувані явища в дійсності. Можливість бачити, чути, виконувати певні дії сама собою не доводить, що ця особа дійсно бачила, чула, зробила щось. Не доводять це і суб'єктивні можливості випробуваного, підтверджені експериментом. Висновок буде правомірним, якщо він заснований на сукупності наявних доказів, а не на ізольованій оцінці результатів експерименту.

Підводячи **підсумок**, потрібно зазначити, що під час проведення слідчого експерименту при розслідуванні умисних вбивств з хуліганських мотивів необхідно дотримуватися таких умов, як обмежена

кількість учасників експерименту, проведення експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія або мав місце факт, що перевіряється, багаторазовість проведення однорідних дослідів, проведення дослідів у декілька етапів.

Наведені особливості проведення слідчого експерименту під час розслідування умисних вбивств із хуліганських мотивів можуть бути включені до складу відповідної окремої криміналістичної методики, побудованої з урахуванням умов дії нового КПК України. Ці положення можуть бути використані у науковій діяльності, педагогічному процесі під час викладання криміналістики та у практичній діяльності органів досудового розслідування. Розвиток та удосконалення цих рекомендацій є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел: 1. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1999. – 501 с. 2. Закатов А. А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А. А. Закатов, Ю. Н. Оропай. – Київ : РИО МВД УССР, 1980. – 104 с. 3. Сокиран Ф. Н. Особливості тактики психологічного впливу на обвинувачених при відтворенні обстановки і обставин подій / Ф. Н. Сокиран // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. Акад. внутр. справ, 2000. – С. 265–271. 4. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М. : Юристъ, 1997. – 336 с. 5. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений / И. М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 152 с. 6. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин. – М. : ВШ МВД СССР, 1959. – 169 с. 7. Роман А. Н. Цифровые записи как вещественное доказательство в судебно-следственной и экспертной практике / А. Н. Роман // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Вип. 10. – С. 364–370. 8. Меркулова М. В. К вопросу об оценке результатов проверки показаний на месте / М. В. Меркулова // Вестник криминалистики. – 2013. – № 1. – С. 82–86. 9. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Надійшла до редакції 24.03.2015

Бичурин Р. Х. Особенности следственного эксперимента при расследовании убийств их хулиганских побуждений

На основани анализа практики органов досудебного следствия, научной литературы предложена детализация основных положений тактики проведения следственного эксперимента при расследовании убийств из хулиганских побуждений.

Ключевые слова: следственный эксперимент, умышленное убийство, хулиганский мотив, криминалистическая тактика, расследование убийств.

Bichurin R. K. Features of an investigative experiment while investigating murders of hooligan motives

On the basis of the practice analysis of pre-trial agencies, scientific literature the author offers the detailing of the main provisions of the tactics of conducting an investigative experiment while investigating murders of hooligan motives.

It is emphasized that murders of this kind are characterized by a significant social danger. Criminal acts are of daring nature, committed in public places, accompanied by brutal beating of victims, destruction of property. The tendency of increase of the degree of public danger by committing these crimes by groups, which are characterized by relatively high levels of cohesion and organization of criminals, is also outlined. Their actions are often linked to political and ethnic conflicts, sometimes escalating into riots, arsons. These conditions greatly affect the specificity of training and conduction of the investigative experiment.

Stated investigative action can clearly refute false testimony of the suspect or becomes an important way of checking testimony of a witness, suspect, and in many cases plays a crucial role in establishing the truth in criminal proceedings.

It is noted that there are difficulties to establish the hooligan motives of a murder in the investigative practice that would takes place only, when the perpetrator deprives another person of life due to obvious disrespect for the society, disregard of universal rules of coexistence and morality, as well as without any reason using a minor issue, which is a determining factor.

Taking into consideration the above, the author has formulated recommendations on training the direct conduction and fixing the results of the investigative experiment while investigating the stated category of crimes.

Keywords: investigative experiment, murder hooligan motive, forensic tactics, investigation of murders.

УДК 94(477.7):32«1921-1929»

В. А. Греченко

БОРЬБА МІЛІЦІЇ З ПРОСТИТУЦІЄЮ В УСРР У ДОБУ НЕПУ (1921 – 1929 РР.)

Розглянуто основні аспекти боротьби міліції з проституцією в період нової економічної політики в Україні, причини проституції, її рівень.

Ключові слова: міліція, проституція, нова економічна політика, злочинність.

З давнього часу проституція як соціальне явище стала предметом дослідження представників гуманітарних і природничих наук. Медицина, історія, мистецтво, соціологія, психологія, юриспруденція звертали свою увагу на це явище. Ще Фома Аквінський порівнював проституцію з каналізацією в палаці, зникнення якої призведе до того, що палац заповниться брудом. Вивчення історії проституції та

боротьби з нею певною мірою здійснювалося радянськими та українськими вченими. При цьому комплексних досліджень проблеми боротьби з проституцією в УСРР протягом 1920-х років фактично не існує. Лише окремі аспекти наведеної тематики знайшли відображення у працях сучасних дослідників В. Іваненка та І. Іщенко [1], В. Пашина і С. Богданова [2], О. Міхеєвої [3]. У зв'язку з цим автор поставив собі за мету узагальнити історичний матеріал щодо боротьби міліції з проституцією в період непу, оскільки саме цей аспект проблеми є недостатньо вивченим.

Боротьба радянської влади та її виконавчого органу – міліції з проституцією розпочалася фактично з перших днів існування більшовицької влади. У надзвичайних умовах Громадянської війни «пропащих» жінок судили не згідно із законом, а по «революційній совісті», прирівнювали до «ворожих революції осіб» і навіть до «класових ворогів». В. І. Ленін в листі від 9 серпня 1918 року до голови Нижегородської губернської Ради Г. Ф. Федорова рекомендував «... розстріляти і вивезти сотні повій» [4, с. 142].

Як і в колишній Російській імперії, в радянській Росії 20-х років ХХ століття продажні жінки залишалися невід'ємною частиною повсякденного життя городян. Основною причиною проституції в той час називали важкі соціально-економічні умови життя взагалі та жіноцтва особливо [5]. За даними обстежень жінок легкої поведінки, 90 % походили з бідних верств населення. Певне уявлення про причини проституції дає опитування повій, проведене 1924 р. Показово, що 47,9 % опитаних жінок із 642 причини свого заняття назвали злидні. Однак існувала інша категорія: 31 % цих жінок займалися проституцією заради легких грошей [6, с. 71–74]. У процесі свого дослідження І. В. Іщенко виявив тенденцію до зростання проституції у селах, розташованих поблизу промислових центрів. На прикладі Запорізької округи чітко простежується закономірність зростання кількості публічних жінок у 1920-х роках у районних центрах і селах, розташованих уздовж залізниці [7, с. 9–10].

Це можна пояснити тим, що, з одного боку, з'явилися заможні непмани, а отже, й попит на послуги «жриць кохання». З іншого боку, зріс рівень безробіття, а з виробництва виштовхували передусім найменш кваліфікований елемент – жіноцтво, яке потрапляло на вулицю, «на панель», збільшуючи пропозицію сексуальних послуг. Як результат – різкий стрибок рівня проституції [8, с. 273]. В період непу допущення ринкових стосунків, відродження грошового обігу призвело до розширення сфери комерційного сексу. Специфіка періоду виразилася спочатку в натуралізації плати за сексуальні послуги і деякому скороченні масштабів проституції, а потім, з введенням непу, – в новому розквіті проституції та її своєрідному соціальному «усереднюванні» (значному скороченні прошарків найдорожчих і найдешевших повій). Чисті «професіоналки» становили меншість,

для більшості проститууючих жінок торгівля власним тілом була засобом приробітку. В життєдіяльності повій було немало властивого їй у всі часи: тісний зв'язок з іншими формами девіантної поведінки (пияцтвом, наркоманією, злочинністю, самогубствами) і певними фоновими явищами (венеричними хворобами). Добровільно або з примусу повії працювали з масою людей, від яких отримували основний або додатковий дохід: із сутенерами, власниками кубел, візниками, метрдотелями, офіціантами, банщиками та ін. Клієнтами їх були люди з різних соціальних груп, але головними споживачами були молоді робітники.

Позиція нової влади стосовно «продажної любові» досить довго залишалася невизначеною і багато в чому виникала з ілюзорних поглядів більшовиків на цю проблему, що добре видно з аналізу правозастосовної практики відносно продажних жінок, осіб, які сприяли організації сексуальної комерції, та інших компонентів радянської моделі соціального контролю за проституцією. Кінець кінцем, офіційно прийнятий принцип «Боротьба з проституцією, а не з повією» не витримав випробування практикою і був відкинтий після зміни загальної ситуації в країні, з переходом від «демократії непу». Встановлена соціологами залежність розкріпаченості у сфері моральності від «великих історичних переворотів типу соціальних лих і криз, революцій і воєн, масового голоду і розрухи» [9, с. 34] виразно виявилася в той період і не забарилася позначитися на збільшенні проституції. Попит на «продажну любов» різко зріс, що поставило державу перед питанням про створення організаційно-правових основ боротьби з цим негативним явищем. Більшовицька влада визнала неприйнятною політику регламентації, що здійснювалася в царській Росії. В результаті було вироблено новий підхід, відповідно до якого як злочинність, так і проституція розглядалися як спадщина буржуазного суспільства, результат його недосконалої, яка може бути викоренена в соціалістичній державі. Виходячи з цього, в СРСР у справі боротьби із сферою комерційного сексу було взято курс на залучення жінок до трудової і громадської діяльності, перевиховання, прищеплення їм моральних і моральних цінностей, зрівняння їх у правах з чоловіками, на часткове звільнення слабкої статі від турбот по господарюванню і вихованню дітей, на забезпечення доступного медичного обслуговування і поліпшення в цілому умов життя. Подібні дії доповнювалися активною боротьбою з кублоутриманням, сутенерством, залученням до проституції на основі кримінального законодавства. Як уже зазначалося, торгувати собою жінку у більшості випадків змушували соціально-економічні причини [10, с. 10]. Цей факт обумовлював суворе обмеження ролі правоохоронних органів у справі зниження зростання проституції, яка зводилася до здійснення боротьби із залученням «нових кадрів» секс-бізнесу, (кублоутримання, сутенерство). Міжвідомчою комісією з боротьби з проституцією

(створеною при венерологічній секції Наркомздоров) було прийнято «Тези по боротьбі з проституцією» (1921 р.). Тези проголошували професійних повій, єдиним джерелом існування яких є проституція, громадськими паразитами і *дезертирами праці*, які нарівні з іншими дезертирами повинні притягуватися до відповідальності на загальних підставах. При цьому стосовно жінки, для якої проституція була підсобним промислом, було допустиме застосування лише загальних заходів соціального, економічного й освітнього характеру (які, зважаючи на кризову ситуацію в країні, практично не проводилися). У Тезах стверджувалося, що «комунізм – могила проституції» [11, с. 7].

У цілому повій того часу можна умовно розділити на дві групи. Переважна більшість займалася проституцією як підсобним промислом, в надії поліпшити своє скрутне матеріальне становище. Другу, чітко окреслену, групу складали «професіоналки», що зробили торгівлю своїм тілом основним джерелом доходу. І перша (рідше), і друга (частіше) групи були тісно пов'язані зі злочинними елементами. Про це свідчить виняткове різноманіття термінів, якими позначалася повія у блатному жаргоні 1920-х років. У «Словнику блатної музики», виданому в 1927 р. для внутрішнього користування співробітників НКВС [12, с. 163–226], вдалося виявити 31 назву: алюра, баруля, бедка, бікса, бланкета, блатна кішка, гарандесса, дежурка, купчиха, курва, ластівка, лярва, мара, маруха, марухан кльова, марушка, мфла, молявка, прокурсетка, рунни-лобно, свердловина, стуколка, сфелера, флюра, хипесница, целка, чеканка, чувиха, шваба, шкура, шмара. Багато назв використовувалося і для позначення подруги, коханки або дружини карного злочинця, чим зайвий раз підтверджується близькість повій до злочинного світу. Про те ж говорять і дані правоохоронних органів. Повії не лише вживали наркотики, але й займалися їх поширенням. Один з дослідників проблем проституції С. Вислоух писав у 1925 році: «Торгівля марафетом й іншими засобами самозабуття майже цілком знаходиться в руках повій». Учений також зазначав, що, «усупереч пануючій думці, більшість колишніх повій потрапляють до психіатричної лікарні не внаслідок прогресивного паралічу (як результат колишнього сифілісу), а внаслідок зловживання наркотиками, що доводять наркоманку часом до повного безумства» [13, с. 322].

І звичайно ж, як і в колишній Російській імперії, «продажну любов» радянських років невідворотно супроводжували всілякі венеричні хвороби. Відомий дослідник венеризму і проституції професор В. В. Іванов уважав, що «всяка жінка, що мала у своєму житті статеві стосунки з кількома чоловіками, рідко коли уникає зараження і дуже часто носить в собі заразу, сама не підозрюючи про свою хворобу» [14, с. 41]. У таких умовах статевий акт з повією нагадував гру в російську рулетку. Але грали в неї дуже багато і з великим бажанням. Боязнь заразитися була майже відсутньою. Фабрично-заводська

молодь вважала, що користуватися послугами повій і хворіти на венеричні хвороби – справа цілком звичайна, свого роду молодечтво [14, с. 41].

Більшовики досить жорстко взялися до боротьби з проституцією. Першим кроком стало створення у березні 1921 р. спеціальної комісії ВУЦВК на чолі з В. А. Мойровою – завідуючою відділенням роботи серед жінок при ЦК КП(б)У. Загальне керівництво покладалося на Міжвідомчу комісію при ВУЦВК, яку очолювала Марія Скрипник [15]. Крім цих органів, діяла ще й рада по боротьбі із соціальними хворобами і проституцією, яка з грудня 1922 р. функціонувала при Народному комісаріаті охорони здоров'я [16]. До складу ради входили керівник охорони здоров'я в республіці, представники партії, жіночого відділу [17]. Очолив її народний комісар охорони здоров'я УСРР Д. І. Єфімов. У 1923 р. у Харкові при НКВС з'явився спеціальний підрозділ для боротьби з проституцією і поширенням венеричних хвороб, а вже в наступному році відновилася робота товариства дерматовенерологів.

Для протидії проституції було створено Центральну раду по боротьбі з проституцією, яку очолював нарком охорони здоров'я РРСФР М. О. Семашко, проводилися всеросійські наради по боротьбі з проституцією, в яких брали участь і представники інших республік. У 1924 р. в Австрії відбувся Всесвітній конгрес по боротьбі з проституцією, де виступав представник СРСР В. М. Броннер [18, с. 183].

У прийнятому в 1922 р. Кримінальному кодексі УСРР було перераховано ті протиправні діяння у сфері статевих стосунків, які спричиняли кримінальне покарання. Серед таких не було вказівки на заняття проституцією, отже, ця діяльність не призводила до застосування якого-небудь кримінального покарання. Проте певні види співучасті в цьому промислі визнавалися суспільно небезпечними. Так, карався примус із корисливих або інших особистих видів до заняття проституцією, здійснений за допомогою фізичної або психічної дії, передбачалося покарання за звідництво, утримання кубел розпусти, а також вербування жінок для проституції.

Внутрішні інструкції Наркомату внутрішніх справ від 1924 р. відповідали конституційній нормі: співробітникам міліції і кримінального розшуку дозволялося притягати повій лише як свідків, ставитися до них пропонувалося коректно і з повагою(!) [19, с. 93].

Реальна практика частенько була далека від цих приписів. Міліція і кримінальний розшук використовували повій у розшуковій роботі, сприяли відкриттю кубел розпусти і були активними споживачами «продажної» любові [20]. Звідництво і кублоутримання тісним чином перепліталися між собою. Кубла існували в усіх великих і в багатьох повітових містах. Нарком внутрішніх справ УСРР М. Скрипник у наказі по НКВС від 26 січня 1922 р. зазначав: «Розвиток проституції прийняв загрозливий для громадського здоров'я і

Червоної Армії розміри поширенням зарази венеричними хворобами» і вимагав «застосувати найрішучіші та найенергійніші заходи щодо ліквідації цих ганебних явищ» [21]. У газеті «Револуційний страж» (Київ) за листопад–грудень 1923 р. відзначалося, що міліціонери знаходяться у групі ризику зараження венеричними хворобами. Автор статті (М. Рабінович) пояснював це так: «Якщо міліціонер і має деяку схильність до зараження, то це можна пояснити ще й тим, що він, знаходячись в мілітарних умовах праці, на яку кодекс законів про працю в частині стройовій не поширюється, буває часто зайнятий по 14–16 годин на добу. Не маючи вільного часу задовольняти свої духовні потреби під час відпочинку, щоб піти в клуб або театр, і т. д. він більше схильний до зараження ... Кожен міліціонер повинен пам'ятати, що венерична хвороба – не ганьба, а нещастя, і передусім він не повинен приховувати її, а свідомо зобов'язаний ставитися до її лікування» [22].

Поширення проституції на початку 1920-х років зумовило різке зростання венеричних захворювань, особливо сифілісу [8]. Серед усіх заразних захворювань сифіліс був на третьому місці за кількістю уражених людей [23, с. 5]. Ця хвороба охопила всі верстви населення, не можна було виділити якусь одну, ізольовану групу людей, щоб навісити на них ярлик «прокажених»: «Перед сифілісом усі рівні ... Поруч з чепуристом одягненим військовим сидить робітник в замусоленій блузці з вимазаним салом і кіптявою обличчям. Тут же сидять два приїжджі селянина з навколишніх сіл у постолах, з пов'язкою на обличчі» [24]. Таку картину можна було щодня спостерігати в Інституті венеричних хвороб (заснований у січні 1924 р.), який був переповнений пацієнтами, що стікалися звідусіль, адже в Україні діяло лише два державних венерологічних інститути – в Харкові та Одесі [25]. Тільки за лютий 1924 р. харківський інститут мав понад 6000 звернень хворих на сифіліс, а вже в березні кожне відділення приймало 550–600 осіб щодня! Соціальний склад хворих був таким: 70 % – робітництво, а 30 % – бездомні, безробітні, інваліди, кустарі. Серед усіх хворих 52 % – чоловіки, 33 % – жінки, а 15 % – діти віком до 15 років [26].

Влітку 1922 р. НКВС, сильно стривожений тим, що потік голодуючих біженок у великих містах надав додаткову гостроту проблемі, розробив і опублікував проект організації особливої «міліції моралі». Проект спровокував хвилю обурення, з викривальною статтею в «Московских известиях» виступила Клара Цеткін. Як відмічали фахівці, «загроза морального здичавіння, неймовірно зростання проституції і венеричних хвороб, які викликали до життя проект «міліції моралі», все ж не могли здолати жаху і відрази до тієї системи уявної боротьби, якою була регламентація. Однак ідея цього заходу має немало таємних прибічників у нашому суспільстві» [27, с. 41]. У результаті проект не був здійснений.

Середина 20-х років виявилася рубежем не лише тому, що в цей час відбувалася реорганізація роботи Рад різних рівнів. Тоді ж почали мінятися підходи до проституції з боку адміністративних органів. У міру поліпшення соціально-економічного становища в країні гострота проблеми, здавалося б, мала спадати, але цього не відбувалося. В той же час прийнятий принцип боротьби з проституцією, а не з повією обмежував можливості силової дії адміністративних органів на «жриць кохання». Як наслідок, поширюється уявлення про професійних повій як про соціально-паразитичний елемент. На думку радянського начальства, повії за самою своєю соціальною природою не були здатні до виправлення, тому до них слід було застосовувати нетрадиційні методи впливу. Першою ластівкою тут став проект, розроблений НКВС у 1926 р. Суть його полягала в залученні професійних повій до трудового середовища за допомогою примусової ізоляції без рішення суду. Для цього в Сибіру і південно-східних районах країни слід було сформувати колонії некваліфікованої примусової праці; розташовуватися вони повинні були далеко від населених пунктів – щоб не розбещувати місцеве населення, функціонувати – за принципом самоокуповування. Планувалося створити 80 таких установ з орієнтовною пропускною спроможністю 5 тис. осіб на рік [19, с. 99]. І хоча проект не було реалізовано, він дозволив з'ясувати реакцію органів вищої влади на радикально-насилені рішення проблеми проституції. Найпереконливіше про зміну позиції адміністративних органів свідчать два факти: таємна реєстрація повій і створення на деяких з них спеціальних досьє, складених з агентурних відомостей. Вони цілком кореспондують з вищеописаними спробами НКВС затвердити нові форми і методи боротьби з проституцією. Ще в 1924 р. НКВС рекомендував місцевим адміністративним органам почати реєстрацію професійних повій. А 23 вересня 1925 р. Центральне адміністративне управління НКВС розіслало секретний циркуляр, що містив наступні положення. «На сьогодні в містах зосередився соціально-паразитичний елемент, що наполегливо не бажає займатися суспільно-корисною працею і підкорятися встановленому правопорядку. До нього відносяться професійні повії, повії, пов'язані із злочинним світом, власники кубел. Заходи судового і адміністративного характеру, що робляться досі, не досягли реальних результатів. потрібний пошук нових, ефективних методів впливу» [28]. Обов'язковою умовою такого пошуку мало стати створення облікової картки на кожну професійну повію. Необхідні відомості передбачалося збирати негласно.

Голова ВУЦВК Г. І. Петровський та нарком здоров'я УСРР М. Г. Гуревич на початку 1923 р. (фактичне розгортання непу та підвищення рівня проституції) звернулися до губвиконкому та губздороввідділу з циркулярним листом, в якому було зазначено: проституції не повинно бути в трудовій державі. Для викорінення ганебних явищ,

які штовхають жінку на хибний шлях, планувалося взяти таких запобіжних заходів:

- при скороченні штатів особливо обережно ставитися до найуразливіших категорій жіноцтва (самотніх жінок, безпритульних дівчат, вагітних та жінок з малими дітьми); відділам охорони праці, профспілкам і жінвідділам пропонувалося захищати в першу чергу інтереси вищезазначених категорій, пам'ятаючи про те, що будь-які негативні кроки можуть штовхнути цих жінок на шлях проституції;

- організувати промислові артлі, що могли поглинути деякі групи безробітних жінок, які не мали достатньої кваліфікації;

- при організації громадських робіт максимальну увагу приділяти залученню до них безробітних жінок, а також організувати спеціальні громадські роботи для безробітних жінок;

- потурбуватися про підвищення кваліфікації жінок шляхом бронювання для них достатньої кількості місць у професійно-технічних школах та школах майстрів;

- боротися із жіночою безпритульністю шляхом облаштування гуртожитків для безробітних жінок, будинків тимчасового перебування для новоприбулих до міста дівчат та жінок;

- посилити піклування про безпритульних дітей, організувати для них ясла, дитячі їдальні, консультації тощо;

- поширити санітарно-агітаційну просвітницьку роботу серед дорослого та юнацького населення в профспілках, на виробництві, у клубах, спілках молоді, червоноармійських частинах з метою роз'яснення сутності проституції, неприпустимості та ганебності її в трудовій республіці;

- посилити професійну роботу серед тих жінок, рівень заробітної плати яких низький і для яких проституція може слугувати додатковим заробітком;

- посилити адміністративний нагляд за місцями можливого залучення робітників до розпусти, таких, як кафе, ресторани, чайні, кабаре, готелі, трактири;

- рішуче боротися з посередниками та пособниками проституції, притонуотримувачами;

- організувати доступне й безкоштовне лікування венеричних хворих шляхом організації венерологічних поліклінік та диспансерів [29, с. 63–64].

Конкретна робота міліції по боротьбі з проституцією, як це видно зі спеціальної «Інструкції органам міліції УСРР про боротьбу з проституцією» від 17 жовтня 1924 р., полягала (далі – без зміни часу – як це викладено в документі):

- а) в розкритті кубел розпусти, що є найбільш здійсним фактором, який сприяє широкому розвитку проституції, і створює потворні форми безжальної експлуатації злочинними елементами осіб, утягнутих силою економічних або інших яких-небудь умов у сферу проституції;

б) у виявленні і затриманні осіб, що займаються звідницьким кублоутриманням, вербуванням жінок для проституції (торгівля живим товаром) і сутенерством (тих, хто живе за кошти повій);

в) у вжитті заходів до недопущення використання публічно-розважальних місць для проституції і перетворення їх в кубла розпусти.

2. Усі особи, пойменовані в п. «б» ст. 1 цієї Інструкції, виявлені в результаті міліційного обстеження, підлягають затриманню і залученню до судової відповідальності за ст. 170 або 171 Кримінального кодексу, а виявлені кубла розпусти – негайному закриттю.

3. Практичне здійснення вказаних завдань робиться міліцією шляхом:

а) періодичних обстежень підприємств публічно-розважального характеру, як ось: пивних, кафе, ресторанів і т. п.; причому при виконанні цих обов'язків працівники міліції користуються правом безперешкодного огляду усіх окремих кімнат і кабінетів обстежуваного приміщення;

б) встановлення постійного неослабного спостереження за так званими сімейними лазнями, а влітку – за бульварами, садами і скверами;

в) обходу приміщень з дотриманням встановлених правил в тих випадках, коли є відомості про наявність в них кубел розпусти.

Примітка: проведення вуличних облав на повій – забороняється.

Виконуючи з усією рішучістю і наполегливістю функції по розкриттю кубел розпусти, міліція, проте, не може при цьому застосовувати яких-небудь безпосередніх репресивних дій стосовно окремих повій і їх клієнтів, лише притягаючи їх, у разі потреби, як свідків у цій справі.

Примітка: Повії, що не досягли 16-річного віку, при виявленні направляються у відповідні органи Наркомосвіти.

Для точного обліку і з'ясування результатів міліційної роботи у сфері боротьби з проституцією органи міліції роблять відповідні зведення, в яких фіксують :

а) кількість виявлених кубел;

б) кількість затриманих осіб, запідозрених у діяннях, передбачених ст. 170 і 171 Кримінального кодексу.

6. Усі заходи, що проводяться місцевими органами міліції у справі ліквідації проституції, а також і окремі розпорядження, що розробляються ними, деталізують цю Інструкцію, підлягають узгодженню з місцевими радами з боротьби з проституцією [30].

У збірнику документів, присвяченому діяльності НКВС УСРР у 1922–1930 рр., вміщено замітку з газети «Комуніст» (Харків), яка повідомляла про розкриття кубла розпусти в Харкові в готелі «Європа». «Готель «Європа», – писала газета, – став відомий міліції як кубло розпусти. Обхід міліції підтвердив цю обставину, виявивши в готелі повій ...» Свідки повідомили суд, що в готелі «Європа» номери здавалися

навіть не на годину, а по хвиликах. Суд, установивши, що в «Європі» було відверте кубло, засудив її власника Задорожного до 4 років позбавлення волі, інших співучасників – до 3 років. У засуджених було конфісковано усе майно [31, с. 270].

Відображаючи взаємозалежність утримання притонів і вербування осіб до заняття проституцією, Н. Н. Гедеонов у 1926 р. писав: «Власники кубел розпусти дуже рідко обмежуються тільки наданням приміщень, вони зазвичай займаються звідництвом та навіть вербуванням жінок для цілей проституції, тому ст. 171 Кримінального кодексу 1922 р. і поєднує всі ці злочинні діяння; ці особи мають постійний зв'язок з повіями і в будь-який час можуть бути посередниками між ними і відвідувачами, звертаються «за живим товаром»; будучи добре обізнаними про місце проживання деяких, найбільш ходових повій, власники кубел бувають матеріально зацікавлені в цій комісійній роботі, бо за поставку «гостя» жінка зобов'язана сплатити частину свого ганебного і важкого заробітку посереднику. Горетій повії, яка не виконає свого зобов'язання по відношенню довідника: вона ризикує зовсім позбутися свого й без того мізерного заробітку [32, с.144].

Таким чином, з початком доби непу спостерігалось значне зростання рівня проституції, і адміністративні органи радянської влади починали малоуспішну боротьбу з цим явищем. Розроблялися різні проекти та висувалися різноманітні ідеї щодо ліквідації проституції, яка вважалася несумісною з соціалізмом. Проте соціально-економічні умови та рівень культури значної частини населення не дали реалізувати цей план.

Список використаних джерел: 1. Іваненко В. В. Україна непівська : Аналіз соціальних аномалій південного регіону / В. В. Іваненко, І. В. Іщенко. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2006. – 280 с. 2. Пашин В. П. Советская Россия в 1920-е годы: власть, социальные аномалии, общество / В. П. Пашин, С. В. Богданов. – Курск: Курск. гос. тех. ун-т, 2006. – 296 с. 3. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929) / О. К. Міхеєва. – Донецьк : Схід. видав. дім, 2004. – 248 с. 4. Ленин В. И. Письмо Г. Ф. Федорову 9.VIII.1918 г. // Полное собрание починений / В. И. Ленин. – Изд. 5-е. – Т. 50. Письма : Октябрь 1917 – июнь 1919. – М. : Изд-во полит. лит., 1970. – С. 142–143. 5. Жбанков Д. Н. О борьбе с проституцией / Д. Н. Жбанков // Врачебное дело. – 1921. – № 11–15. – С. 163. 6. Меликсетян А. С. Проституция в 20-е годы / Олександр Сергеевич Меликсетян // Социологические исследования. – 1989. – № 3. – С. 71–75. 7. Іщенко І. В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Іщенко Ігор Васильович. – Дніпропетровськ, 2003. – 16 с. 8. Ціборовський О. М. Організація боротьби з соціальними хворобами в Україні (1920–1923 рр.) / О. М. Ціборовський // Україна. Здоров'я нації. – 2008. – № 3–4. – С. 270–276. 9. Голосенко І. А. Социологические исследования проституции в России (ис-

тория и современное состояние вопроса) / И. А. Голосенко, С. И. Голод. – СПб. : Петрополис, 1998. – 123 с. **10.** Токмачева А. Ю. Организационно-правовые основы борьбы с проституцией в годы НЭПА, 1921–1928 гг. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Токмачева Анастасия Юрьевна. – М., 2006. – 24 с. **11.** Материалы межведомственной комиссии по борьбе с проституцией. – М. : ГИЗ, 1921. – Вып. 1. – 16 с. **12.** Блатная музыка. Словарь жаргона преступников / сост. Потапов С. М. – М. : Изд. Управления Уголовного розыска Республики, 1923. – С. 163–226. **13.** Вислоух С. Проституция и наркомания / С. Вислоух // Рабочий суд. – 1925. – № 7–8. – С. 317–322. **14.** Василевский Л. М. Проституция и рабочая молодежь / Л. М. Василевский. – М. : Новая Москва, 1924. – 76 с. **15.** Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 824, арк. 1–6. **16.** Центральний державний архів вищих органів влади та управління ЦДАВОУ України, ф. 342, оп. 1, спр. 1730, арк. 1. **17.** Державний архів Харківської області, ф. Р-203, оп. 1, спр. 919, арк. 95. **18.** Башкуев В. Ю. В. М. Броннер и его вклад в оздоровление бурятского народа / В. Ю. Башкуев // Власть. – 2013. – № 7. – С. 181–183. **19.** Панин С. Е. Продажная любовь в Советской России (1920-е годы) / С. Е. Панин // Вестник Евразии. – 2005. – № 1. – С. 78–109. **20.** Барышев. Такой подход уголовного розыска в борьбе с преступностью недопустим / Барышев // Административный вестник. – 1929. – № 2. – С. 28. **21.** ЦДАВОВ України, ф. 6, оп. 2, спр. 1050, арк. 31. **22.** Рабинович М. Борьба с венерическими заболеваниями в милиции / Рабинович М. // Революционный страж (Киев). – 1923. – № 3–4. – С. 14. **23.** Заболеваемость заразными болезнями населения Харьковщины за 1923–1924 год. – Х., 1925. – Вып. 13. – 21 с. **24.** Фурманов С. Борьба с сифилисом / С. Фурманов // Пламя. – 1924. – № 3. – С. 25. **25.** Федоровський А. Боротьба з венеризмом за 10 років / А. Федоровський // Шлях до здоров'я. – 1928. – № 12. – С. 16. **26.** Федоровський А. Як працює венерологічний інститут / А. Федоровський // Шлях до здоров'я. – 1925. – № 2. – С. 10–11. **27.** Василевский Л. М. Проституция и новая Россия / Л. М. Василевский, Л. А. Василевская. – Тверь : Октябрь, 1923. – 84 с. **28.** Бюллетень Центрального Административного Управления НКВД. – 1926. – № 5. – С. 30. **29.** Робак І. Ю. Охорона здоров'я у першій столиці радянської України (1919–1934 рр.) : [монографія] / І. Ю. Робак, Г. Л. Демочко. – Харків : Колегіум, 2012. – 260 с. **30.** ЦДАВОВ України, ф. 5, оп. 2, спр. 806, арк. 25-25 зв. **31.** Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. : наук. вид. / [авт. кол. : М. Г. Вербенський, О. Н. Яришиш, Т. О. Проценко та ін.] ; за заг. ред. А. Б. Аракова ; ДНДІ МВС України. – Харків, 2015. – Т. 3. Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). – 940 с. **32.** Гедеонов Н. Содержатели притонов разврата / Н. Гедеонов // Проблемы преступности : сборник / под ред. Е. Ширвиндта, Ф. Трасковича и М. Гернета ; Гос. ин-т по изучению преступника и преступности. – М. ; Л. : Гос. изд-во, 1926. – Вып. 1. – С. 141–149.

Надійшла до редколегії 01.04.2015

Греченко В. А. Борьба милиции с проституцией в УССР во время нэпа (1921–1929 гг.)

Рассмотрены основные аспекты борьбы милиции с проституцией в период новой экономической политики в Украине, причины проституции, ее уровень.

Ключевые слова: милиция, проституция, новая экономическая политика, преступность.

Grechenko V. A. Fight of militia against a prostitution in Ukrainian SSR during a new economic policy (1921–1929)

With coming to power of bolshevists there is a prostitution, criminality and another negative social phenomena began to be examined as disgraceful heritage, vestige of capitalist line-up. This idea underlay activity of the soviet state on a fight against a prostitution. During active legislative activity norms were accepted about the criminal proceeding of persons, engaging women in the sphere of commercial sex and containing the dens of debauch. The legislative fixing of possibility of a force physical examination of persons probably having a venereal disease had influence on the decline of height of number of infected. Measures accepted in the Soviet state, on a fight against a prostitution were more effective, than those, that were used in preceding periods. However the self phenomenon continued to exist, «sale love» continued to be in demand, though substantially less, than before. Insufficient efficiency of the conducted events was partly conditioned by absence of the required capital investments, that explained by limit possibilities of country trying to overcome an economic crisis, and also walking of the state away from a market economy and passing to industrialization that entailed application of new measures in regard to the sphere of commercial sex.

Keywords: militia, prostitution, new economic policy, criminality.

УДК 343.98

В. М. Гузей

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ АБО ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ЧИ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ

Визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. На основі досліджень попередників та аналізу слідчої практики визначено типові слідчі ситуації, що можуть скластися на початку розслідування зазначених злочинів, та встановлено завдання, що стоять перед слідчим на кожному з етапів.

Ключові слова: вбивство, тілесні ушкодження, перевищення меж необхідної оборони, початок розслідування, типові слідчі ситуації.

© Гузей В. М., 2015

Початковий етап розслідування будь-якого злочину можна вважати ключовим, оскільки від правильно обраної послідовності слідчих (розшукових) дій та від якості їхнього проведення залежить весь подальший хід розслідування і часто – результат судового розгляду.

Ситуаційний підхід до розслідування будь-якого виду злочинів, у тому числі і вбивств або тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, має широкий вплив на формування та реалізацію сучасних криміналістичних рекомендацій, а отже, на досягнення основних завдань кримінального процесу.

Стан дослідження. Деяким проблемним питанням початку кримінального провадження та досудового розслідування приділяли увагу такі вчені, як Р. С. Белкін, С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасімов, А. Я. Драпкін, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. І. Фаринник, І. В. Чурікова, А. В. Юрченко, Н. П. Яблоков та інші. Але особливості початку кримінального провадження за ознаками вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, потребують додаткового дослідження із застосуванням ситуаційного підходу саме у криміналістичному аспекті.

Загальною проблемою, якій присвячена стаття, є підвищення в цілому ефективності розслідування злочинів, окремою проблемою – підвищення ефективності діяльності слідчого з доказування за згадуваними видами злочинів. Метою статті є встановлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування умисних убивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, визначення цілей, які постають перед слідчим у кожній із ситуацій, та визначення комплексу дій слідчого, направлених на досягнення зазначених цілей.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах єдиної думки щодо поняття слідчої ситуації не існує. А. Ф. Волобуєв зазначає, що існує два підходи до тлумачення поняття слідчої ситуації. Перший відбиває практичний аспект, коли слідча ситуація розглядається як багатокomпонентна сукупність умов, у яких здійснюється розслідування в певний його момент. Такий підхід орієнтує на аналіз конкретної слідчої ситуації. За другого підходу до уваги береться тільки інформаційний компонент умов розслідування як найбільш значущий – слідча ситуація розглядається як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремих категорій [1, с. 14].

У свою чергу В. В. Тіщенко, провівши аналіз слідчих ситуацій, визначає, що погляди вчених щодо поняття слідчої ситуації можна розділити на чотири великі групи [2, с. 961]. Так, Р. С. Белкін підкреслює,

що слідча ситуація – це різноманітні зовнішні умови, обстановка, в якій протікає процес доказування, здійснюється розслідування [3, с. 630]. І. Ф. Герасимов та Л. Я. Драпкін акцентують увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події, поданих у вигляді уявної моделі [4, с. 173; 5 с. 26]. Деякі вчені обмежуються вказівкою на сукупність даних про обставини розслідуваної події, якими володіє слідчий, і які впливають на прийняті ним рішення [6, с. 196–198; 7, с. 244], а інші вбачають у ній сукупність обставин, що характеризують стан розслідування у певний його момент [8, с. 48].

На нашу думку, найбільш удалим є визначення слідчої ситуації, запропоноване О. М. Колесніченком та В. О. Коноваловою, під якою розуміється характеристика стану розслідування злочину, що обумовлена наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування та елементи криміналістичної характеристики, котрі обумовляють систему безпосередніх завдань та напрямків розслідування [9, с. 64].

Загальноприйнятої класифікації слідчих ситуацій не існує. Аналіз криміналістичної літератури свідчить, що існують різноманітні підстави, за якими можливо класифікувати слідчі ситуації. Безумовно, найбільш повно класифікація слідчих ситуацій розглянута у працях Р. С. Белкіна, Т. С. Волчецької та С. В. Великанова [10, с. 96–98; 11, с. 50–115; 12, с. 10–1].

Особливе методичне значення має виділення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрямок, а також після закінчення первісних слідчих дій, коли підсумовується вся отримана на попередньому етапі інформація і визначаються завдання повного розкриття злочину. Такими вбачаються особливості сприйняття конкретних слідчих ситуацій і значення їх аналізу для визначення напрямів, засобів і методів розслідування [13 с. 964].

Враховуючи наявні здобутки вчених у визначенні та дослідженні слідчих ситуацій [14; 15, с. 12] та беручи до уваги особливості умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, можна виділити такі види типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування.

Перша ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про умисне вбивство чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень в умовах очевидності, особу злочинця затримано, особу жертви встановлено, мотиви злочину встановлено. Така ситуація характерна для випадків, коли між злочинцем та жертвою тривав конфлікт, який не був таємницею для оточуючих. Наприклад, жертва постійно з різних причин знущала над злочинцем або його близькими, вчиняла щодо них фізичне насилля (через зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, агресивну вдачу, через відповідні вади у злочинця, тощо). В деяких випадках попереднього

конфлікту могло і не бути, але жертва своїми протиправними діями щодо злочинця чи оточуючих спровокувала відповідну реакцію з їхнього боку і змусила їх припинити таку злочинну поведінку. Під час учинення такого вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження можуть бути свідки, які стали очевидцями протиправних дій жертви та спроб її зупинити, або які самі стали потерпілими від таких дій жертви. Різновидом зазначеної ситуації є з'явлення особи з зізнанням про вчинення указаних злочинів. У цій ситуації можуть бути відсутні очевидці злочину, тому слідчому необхідно спрямувати зусилля на перевірку версій про самообмову.

Вказана ситуація є найбільш сприятливою для розслідування. Основними тактичними завданнями у цій ситуації на початковому етапі розслідування є встановлення події злочину (часу, місця, способу та інших обставин), встановлення форми вини, мотиву та мети злочину, збір усіх необхідних доказів для повідомлення особі про підозру у вчиненні умисного вбивства або заподіянні тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця.

Для вирішення вказаних завдань характерними є такий комплекс слідчих (розшукових) дій: огляд місця події, який імовірно за все проводиться відразу після надходження інформації про вчинення злочину; затримання та обшук злочинця; допит підозрюваного; освідування підозрюваного та вилучення його одягу і взуття; призначення судових експертиз (судово-медичної – трупа, речових доказів, підозрюваного, судово-психологічної, судово-психіатричної – вбивці, ряду криміналістичних експертиз); допити свідків; обшуки за місцем проживання та роботи підозрюваного.

Друга ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про нанесення тяжких тілесних ушкоджень, особу жертви встановлено, особу злочинця встановлено, але не затримано. Така ситуація може виникати, частіше за все, коли злочинець перевищує заходи необхідної оборони. В цьому випадку злочинець зникає з місця події, так як у нього виникає страх перед повторним нападом зі сторони потерпілого. Потерпілий може бути при свідомості і навіть намагатися здійснити фізичний вплив або бути без свідомості. В цій ситуації потерпілого доставляють до медичного закладу із тілесними ушкодженнями, тому повідомлення може надходити як від потерпілого, так і від медичного закладу.

Основними тактичними завданнями буде встановлення події та обставин учинення злочину, місцезнаходження злочинця та його затримання, збір доказів вини злочинця для повідомлення йому про підозру.

Перевірка інформації про злочин у вказаній слідчій ситуації має здійснюватися не традиційним оглядом місця події, а в першу чергу опитуванням потерпілого, якщо він при свідомості, а також

опитуванням очевидців злочину або осіб, які виявили та доставили потерпілого до медичного закладу. Першочерговими слідчими (розшуковими) діями будуть допити потерпілого, допити свідків, затримання підозрюваного та його обшук, допит підозрюваного, освідування підозрюваного, а за необхідності – призначення судово-медичної експертизи, обшук за місцем проживання, огляд предметів, призначення ряду експертиз (судово-медичної – потерпілого та речових доказів, криміналістичних експертиз тощо).

Третя ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа з ознаками насильницької смерті або особи із тяжкими тілесними ушкодженнями, особу жертви встановлено, особу злочинця не встановлено. Вказана ситуація може виникати у разі перевищення меж необхідної оборони, коли під час учинення злочину на місці події не було очевидців, і потерпілий або навмисно намагався приховати факт злочину, або не усвідомлював злочинності своїх дій та через надмірне хвилювання зник з місця події. Ситуація є несприятливою для розслідування. Так як на початку кримінального провадження виявляється неможливим відразу встановити ознаки вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця. Тому попередня кваліфікація діяння може бути за ст. 115 або ст. 121 КК України, а не за ст. 118 або ст. 124 КК України. Однак позитивним є наявність відомостей про особистість потерпілого, які можуть бути встановлені із документів, що знаходилися при ньому, або від свідків, які виявили злочин і знають потерпілого.

На початковому етапі розслідування у вказаній слідчій ситуації можна висувати типові версії щодо особи злочинця (або коло підозрюваних), версії про мотиви злочину; версії щодо місця перебування злочинця, який переховується (до його затримання) тощо.

Основними тактичними завданнями на початковому етапі розслідування є встановлення та затримання злочинця, а також збір та закріплення доказів його вини.

Для вирішення вказаних завдань проводиться огляд місця події з метою виявлення та вилучення слідів злочину та з'ясування обставин учинення злочину, встановлення можливих свідків злочину та наявності на місці події чи поблизу нього відеореєстраторів, призначення судово-медичної експертизи трупа або потерпілого, допит свідків (якщо потерпілий залишився живим та може давати показання, то проводиться його допит) з метою встановлення обставин учинення злочину та отримання інформації про особу злочинця і складання словесного або суб'єктивного портрета. Необхідно вказати, що допит потерпілого не завжди дає правильне усвідомлення обставин злочину, адже особа, усвідомлюючи протиправність власної поведінки, яка і спровокувала вчинення злочину, може перекручувати свої

показання або давати неправдиві показання, для того щоб виправдати свою поведінку. Тому необхідно зважено та критично ставитись до аналізу інформації, отриманої від потерпілого, та співставляти її із іншими фактами.

Для встановлення особи підозрюваного проводиться вивчення особистості потерпілого з метою з'ясування, кому ж було вигідним вчинення злочину щодо потерпілого і яким міг бути мотив злочину. З цією метою допитуються рідні потерпілого, його колеги, друзі та знайомі.

Якщо виявлено відеокамери на місці події чи поблизу, необхідно отримати тимчасовий доступ до речей, відеоматеріали підлягають огляду та за необхідності – вилученню. На таких відеозаписах може бути зафіксовано механізм злочину або хоча б встановлено осіб, які поводилися підозріло (тікали з місця події, вели себе схвильовано тощо).

Після встановлення особи підозрюваного його необхідно затримати та допитати, пред'явити для впізнання потерпілому, якщо той вказує, що зможе впізнати, та призначити судові експертизи.

Четверта ситуація. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа невідомої особи, злочинець не встановлений та про нього нема ніякої інформації. Ситуація є найбільш несприятливою для розслідування і завжди попередньо кваліфікується за ст. 115 КК України і лише у процесі розслідування після встановлення та затримання злочинця можливо встановити ознаки злочину, передбаченого ст. 118 КК України, тобто ознаки перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця. Вказана ситуація характерна у випадку, коли жертва виявлена поза місцем проживання, без документів та предметів, які допоможуть її ідентифікувати. Злочинець, як і в попередній ситуації, зникає з місця події з тих же причин: або з метою приховання факту вбивства, або через надмірне хвилювання чи страх він не усвідомлював злочинності своїх дій.

Основними тактичними завданнями розслідування у розглядуваній слідчій ситуації є встановлення особистості жертви, встановлення особистості злочинця та збір доказів його вини, а також встановлення ознак перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця. Вказані завдання є проміжними завданнями розслідування, основним із яких є встановленням особи, яка вчинила злочин в умовах неочевидності.

Досудове розслідування в такій ситуації здійснюється за типовим алгоритмом розслідування неочевидних убивств. Першочерговою слідчою (розшуковою) дією буде проведення огляду місця події та трупа, під час чого можуть бути виявлені ознаки боротьби, які в майбутньому дозволять зрозуміти обставини вчинення злочину та визначити ознаки перевищення меж необхідної оборони або заходів,

необхідних для затримання злочинця. Проводяться заходи, спрямовані на виявлення очевидців та свідків злочину, а також інших значущих носіїв інформації. Призначається судово-медична експертиза трупа та речових доказів, а також, залежно від виявлених на місці події об'єктів, ряд інших експертиз. Здійснюється перевірка на причетність до вчинення вбивства певного контингенту осіб, які знаходяться в зоні ризику. Проводяться допити свідків з метою встановлення особистості жертви, злочинця і обставин події злочину. Крім того, активно використовуються криміналістичні обліки.

Проведення вказаного комплексу слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів сприятиме досягненню результату у встановленні особи жертви, і надалі слідча ситуація переходить у нову, за якої особа потерпілого відома. Тому в подальшому мають проводитися заходи щодо відпрацювання зв'язків потерпілого та виявлення і затримання злочинця.

Викладене вище дозволяє дійти таких **висновків**. Під час розслідування умисних вбивств або тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, можна виділити чотири типові слідчі ситуації: сприятливі для розслідування: 1) коли кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про умисне вбивство чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень в умовах очевидності, особу злочинця затримано, особу жертви встановлено, мотиви злочину встановлено; 2) кримінальне провадження розпочато у зв'язку з заявою про нанесення тяжких тілесних ушкоджень, особу жертви встановлено, особу злочинця встановлено, але не затримано; та несприятливі; 3) коли кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа з ознаками насильницької смерті або особи із важкими тілесними ушкодженнями, особу жертви встановлено, особу злочинця не встановлено; 4) кримінальне провадження розпочато у зв'язку із виявленням трупа невідомої особи, злочинець не встановлений та про нього нема ніякої інформації. Для кожної з указаних ситуацій визначено завдання, які стоять перед слідчим, та запропоновано способи їх вирішення.

Подальшого дослідження потребують типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування умисних вбивств або тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця.

Список використаних джерел: 1. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєв Анатолій Федорович. – Харків, 2002. – 18 с. 2. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення / В. В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 961–965. 3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учеб. пособие]. – 3-е изд., доп. / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ;

Закон и право, 2001. – 837 с. 4. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Урал. гос. ун-т, 1975. – 184 с. 5. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Свердловск. юрид. ин-т, 1975. – С. 26–44. 6. Специальный курс криминалистики : [учебник] / отв. ред. М. В. Салтевский ; КВШ МВД СССР. – Киев, 1987. – 384 с. 7. Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 352 с. 8. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юристъ, 1999. – 718 с. 9. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : [учеб. пособие] / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с. 10. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тен-денции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М., 1988. – 304 с. 11. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : [монография] / Т. С. Волчецкая ; [под ред. Н. П. Яблокова]. – Москва : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с. 12. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методіці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Великанов Сергій Володимирович. – Харків, 2002. – 19 с. 13. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методіці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення / В. В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 961–965. 14. Варданыян А. Г. Проблеми початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення [Електронний ресурс] / А. Г. Варданыян. – Режим доступу: <http://intkonf.org/vardanyan-ag-problemi-pochatkovogo-etapu-rozsliduvannya-vbivstv-vchinenih-z-metoyu-prihovati-inshiy-zlochyn-abo-polegshiti-yogo-vchinennya/>. 15. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шульга Андрій Олександрович. – Київ, 2003. – 20 с.

Надійшла до редколегії 21.04.2015

Гузей В. Н. Типичные следственные ситуации начального этапа расследования умышленных убийств или причинения тяжких телесных повреждений в случае превышения мер необходимой обороны или превышения мер, необходимых для задержания преступника

Определены типичные следственные ситуации начального этапа расследования умышленных убийств или причинения тяжких телесных повреждений в случае превышения мер необходимой обороны или превышения мер, необходимых для задержания преступника. На основе исследований предшественников и анализа следственной практики определены типичные следственные ситуации, которые могут сложиться в начале расследования указанных преступлений, и определены задачи, стоящие перед следователем на каждом из этапов.

Ключевые слова: убийство, телесные повреждения, превышение мер необходимой обороны, начало расследования, типичные следственные ситуации.

Guzei V. M. Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of homicides or causing grievous bodily harm in the case of exceeding the measures of self-defense or exceeding the measures necessary to apprehend the offender

The author analyzes the concept of the investigative situation and its classification stated in the modern forensic literature.

Based on the analysis of works of Ukrainian and foreign researchers, as well as the analysis of investigative practices the author determined the typical investigative situations that arise at the initial stage of the investigation of homicides or causing grievous bodily harm in cases of exceeding the measures of self-defense or exceeding the measures necessary to apprehend a criminal. Situations, when at the beginning of the investigation the victim's personality has been identified and the perpetrator has been detained or when the victim's personality has been identified and the perpetrator has not been detained, but his personality has been identified, are favorable for the investigation. Situations, when at the beginning of the investigation the victim's personality has been identified and the perpetrator's personality has not been identified or when both the victim's personality and the perpetrator's personality have not been identified, are unfavorable. Having studied the works of predecessors, as well as the practice of crimes investigation of this type the author defines the intermediate and basic tactical tasks, which the investigator has in each of the situations described and offers one or another set of investigative actions for their resolution.

Keywords: murder, causing grievous bodily harm, exceeding the measures of self-defense, criminal detention, typical investigative situations, initial stage of the investigation.

УДК 343.1:65.012.8+004

Є. О. Жицький

**РОЗВИТОК ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ,
ЯКІ НАДАЮТЬ ІНФОРМАЦІЙНІ ПОСЛУГИ З ВИКОРИСТАННЯМ
ІНТЕРНЕТУ**

Проаналізовано становлення оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету, та визначено основні тенденції розвитку такої діяльності. Виділено два етапи розвитку оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету: 1) становлення оперативного обслуговування як самостійного інституту оперативно-розшукової діяльності; 2) впровадження у сферу економіки інтернету, який дав поштовх до виникнення нових видів згаданого інституту. За результатами аналізу запропоновано більш широке застосування аналітичної розвідки у рамках здійснення досліджуваного виду оперативного обслуговування.

Ключові слова: оперативне обслуговування, інформаційні послуги, Інтернет, оперативно-розшукова діяльність.

© Жицький Є. О., 2015

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ сторіччя ознаменувався експоненційним зростанням використання комп'ютерних технологій в усіх сферах людської діяльності. Економіка багатьох країн як найбільш динамічна система стала локомотивом упровадження таких технологій не лише у побут громадян, але й у промислові цикли, автоматизацію секторів економіки тощо. Частина економічної діяльності була перенесена в мережу Інтернет. Сьогодні все більша кількість послуг надається в електронному вигляді. У цьому сенсі можна назвати окремі функції провайдерів телекомунікацій; операторів зв'язку; інтернет-продажі, як от, наприклад, електронні квитки; ріелторські послуги; аутсорсінг; сервіси оголошень тощо. Разом із позитивним ефектом, який полягає у пришвидшеному товарному та грошовому обігу, скороченні витрат для підприємств тощо, до мережі Інтернет «перемістилася» й економічна злочинність. На жаль, через край високу латентність економічних злочинів, учинюваних із використанням інтернету, та відсутність відповідних статистичних відомостей край складно підрахувати масштаб такої злочинності. Тим не менш, провідні аналітичні центри та правоохоронні органи розвинених країн світу констатують суттєве зростання як числа таких злочинів, так і завданих ними збитків, що позначається на пріоритетах правоохоронної діяльності.

Вказані обставини спонукають вітчизняні органи внутрішніх справ, зокрема підрозділи протидії злочинності у сфері економіки, переосмислити класичні підходи до оперативного обслуговування, модернізувати та адаптувати до сучасних умов оперативно-службову діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем оперативного обслуговування займалися К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Б. Є. Богданов, Р. А. Зінтарс, А. Г. Лекарь, В. А. Лукашов, В. Л. Ортинський, М. М. Перепелиця, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, Г. К. Синілов, Є. В. Токарев, І. А. Федчак та багато інших авторів. Більш докладно питання оперативного обслуговування об'єктів інформаційної діяльності розглядали І. О. Воронов, М. Ю. Літвінов, О. В. Манжай, А. Л. Осипенко, В. П. Поїзд тощо. Однак ретельний огляд сучасної наукової та навчально-методичної літератури засвідчив, що в Україні вивчення оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету, комплексно не проводилось.

Ця стаття має на **мети** проаналізувати становлення оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету, та визначити основні тенденції розвитку такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць досліджуваної у цій роботі сфери дозволяє виділити два етапи розвитку оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги

з використанням інтернету. По-перше, це власне етап становлення оперативного обслуговування як самостійного інституту оперативно-розшукової діяльності. Другий етап починається із впровадженням у сферу економіки інтернету, який дав поштовх до виникнення нових видів згаданого інституту.

Поняття «оперативне обслуговування», стверджує професор Ю. С. Бінов, було введено циркуляром НКВС РСФСР від 29 листопада 1919 р. № 8388 для вирішення завдань забезпечення зберігання державної власності. Виконання цієї функції покладалося на спеціальні підрозділи робітничо-селянської міліції (промислому, залізничну, річкову тощо), які створювались на договірних засадах і зберігалися за рахунок тих об'єктів, на чий території виконували свої функції [1, с. 108]. Хоча у літературі зустрічаються й більш пізні дати виникнення означеного поняття. Варто зазначити, що згадана дефініція є характерною саме для радянської та пострадянської моделей правоохоронної, зокрема оперативно-розшукової діяльності.

Паралельно із розвитком оперативного обслуговування в органах міліції подібне до нього «чекістське обслуговування» почало впроваджуватися в органах безпеки. Одне з відповідних згадувань цього напрямку роботи на території УРСР вдалося віднайти в Інструкції «О постановке информационно-осведомительной работы окружных отделов ГПУ УССР» 1930 р., оприлюдненій Джеффри Бурдсом у 2006 р. у книзі «Радянська агентура. Нариси історії СРСР у післявоєнні роки (1944–1948)» [2, с. 192]. Згідно з цією Інструкцією об'єктами чекістського обслуговування визначалися: робочі; соціалістичний сектор із діленням колгоспників на прошарки; індивідуальний сектор, окрім куркульства; куркульство і наявні куркульські селища; національні меншини; інтелігенція міста і села; службовці по всіх апаратах; безробітні; колгоспний апарат; радянський апарат; адміністративно-судово-слідчий апарат; земельні органи; кооперація; військові об'єкти. Окремим параграфом інструкції було детально розписано обслуговування різних галузей промисловості. При цьому на кожен об'єкт обслуговування заводилась окрема інформаційна справа.

За результатами проведених досліджень можна зробити висновок, що від початку свого заснування оперативне обслуговування умовно було поділено на два напрями з різними цілями. Якщо перший напрям мав на меті боротьбу із державними злочинами, то другий охоплював боротьбу з рештою діянь, передбачених кримінальним законодавством. Інколи ці два напрями могли перетинатися, як от у рамках забезпечення економічної безпеки держави в період НЕПу. У цей період, пишуть О. Ю. Єліхін та О. Б. Мазохін, на економічні підрозділи ВНК-ОГПУ державою було покладено завдання боротьби з господарськими злочинами, розкриття контрреволюційних виступів, направлених на підлив господарських органів, охорона господарських таємниць, виявлення «агентів закордонного капіталу»,

а також «злочинної підготовки концесій, свідомо згубних для відновлення великої промисловості». Крім того, до ударної функції Економуправління Колегією ГПУ 20 липня 1922 р. було включено завдання з оперативного обслуговування транспорту [3, с. 59].

У наступні роки діяльність із оперативного обслуговування поштовою трансформувалася в окремих інститут оперативно-розшукової діяльності, розквіт якого припав на 70–80-ті роки ХХ сторіччя. Цей період часто називають найефективнішим у діяльності радянської міліції. Підрозділом, який частіше за інші використовував у своїй роботі інститут оперативного обслуговування, була служба по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією. Невипадково, що саме вихідці з цієї служби (наприклад, Б. Є. Богданов, Р. А. Зінтарс, М. М. Перепелиця, В. Д. Пчолкін) стали найбільш активними провідниками розвитку теоретичної структури інституту оперативного обслуговування.

Варто зазначити, що на теперішній час сенс та мета оперативного обслуговування цілком узгоджуються як із напрямками реформування правоохоронних органів щодо переорієнтування їх на здійснення сервісних функцій, так і з продовжуваною реформою системи оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, коли головні акценти в оперативно-розшуковій діяльності було зміщено саме на виявлення та попередження злочинності.

Звертаючись до теми розвитку інституту оперативного обслуговування саме об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету, потрібно зазначити, що унормуванню діяльності із боротьби з високотехнологічними економічними злочинами передувала копітка наукова робота, яку варто розглянути більш докладно. У цьому сенсі потрібно віддати належне українській науці та законодавцю у сфері інформаційного права, адже базовий закон «Про інформацію» [4] в Україні було прийнято одним з перших на теренах колишнього СРСР у 1992 р. Незважаючи на вищезгадані успіхи у сфері інформаційного права, на жаль, вітчизняна наукова думка у 90-х роках ще відставала від російської у дослідженні відповідних проблемних питань оперативного обслуговування об'єктів, пов'язаних із використанням комп'ютерних мереж. Це підтверджується відсутністю українських дисертацій того періоду, присвячених досліджуваній проблематиці. Тому розгляд відповідних наукових праць слід розпочати з аналізу досвіду близького зарубіжжя, а вже потім органічно продовжити його вивченням українського досвіду.

Так, у 1995 р. з'являється робота В. М. Черкасова «Боротьба з економічною злочинністю в умовах застосування комп'ютерних технологій» [5], у якій опосередковано згадуються питання оперативного обслуговування відповідних об'єктів економіки.

Вже наступного року світ побачила одна з перших комплексних робіт, у якій висвітлено питання оперативного обслуговування

об'єктів, пов'язаних із передачею даних комп'ютерними мережами, – дисертація П. Б. Гудкова «Організація діяльності підрозділів кримінальної міліції із боротьби з комп'ютерними злочинами» 1996 р. Окремі напрацювання, висвітлені в дисертації П. Б. Гудкова, розкриває у своїй роботі А. Д. Тлиш [6, с. 77–78].

Серед іншого П. Б. Гудковим було розглянуто «деякі особливості організації оперативного обслуговування, зокрема визначення об'єктів, територій (місця концентрації криміногенних осіб, здійснення незаконних операцій, до яких належать і різного ґатунку комп'ютерні мережі) і осіб, стосовно яких поступає інформація про їх злочинні наміри, які підлягають оперативному прикриттю, агентурним забезпеченням цієї лінії». Також автор запропонував активніше застосовувати під час обслуговування об'єктів сучасні засоби комп'ютерної техніки та створені на їх базі спеціальні технічні засоби різного призначення.

На початку 2000-х років на теренах пострадянського простору, здебільшого його Європейській частині, з'явилася велика кількість наукових робіт, присвячених питанням боротьби з кіберзлочинністю. Водночас у цих роботах практично не приділялася увага саме оперативному обслуговуванню високотехнологічних об'єктів.

Вже наприкінці 2000-х років в Україні набув розвитку напрям досліджень щодо можливостей одержання та формування оперативно-розшукової інформації за допомогою комп'ютерних технологій. У цьому сенсі потрібно відзначити праці, присвячені аналітичній розвідці. Як слушно зауважує М. О. Дударець, за наявності труднощів у створенні надійних оперативних позицій на об'єктах оперативного інтересу саме оперативно-аналітичний пошук грає важливу роль в отриманні оперативно значущої інформації за рахунок використаних у ньому методів і охоплення великого масиву різноманітних джерел інформації [7, с. 108–109].

Враховуючи велику кількість об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету, а також переважну нечисленність персоналу цих об'єктів, представляється логічним широке застосування саме аналітичної розвідки у рамках здійснення досліджуваного виду оперативного обслуговування.

У 2008 році окремі питання, пов'язані із вивченням зарубіжного досвіду питань, які корелюються з цією роботою, займалися М. М. Перпелиця та О. В. Манжай [8]. У 2010 році до проблеми оперативного обслуговування лінії боротьби зі злочинами, вчинюваними у сфері комп'ютерної інформації, звертається М. Ю. Літвінов [9, с. 10]. Досить близькими до досліджуваної проблематики є і наукові пошуки І. О. Воронова, який одним із перших вводить до наукового обігу поняття «оперативне обслуговування об'єктів сфери високих інформаційних технологій» [10, с. 8].

У 2014 роках В. П. Поїзд, розглядаючи оперативне обслуговування сфери високих технологій, виділяє два моменти. По-перше, він

звертає увагу на те, що забезпечення ефективного оперативного обслуговування залежить від всебічного знання обстановки вчинення злочинів, типових способів (технологій) злочинної діяльності, класифікації та знання соціально-психологічних властивостей осіб, які становлять оперативний інтерес. Більш того, така інформація, на його думку, досить часто має стратегічний характер і дозволяє якісно підбирати та розставляти негласний апарат, формуючи потужні агентурні мережі. Другий аспект, який виділяє автор, стосується покращення оперативного обслуговування національного сегмента мережі Інтернет із боку працівників оперативних підрозділів. Для цього ним, серед іншого, виділено окремі блоки відомостей, які свідчать про можливу злочинну мету створення інтернет-магазину [11, с. 429, 433–434].

Взагалі, потрібно зазначити, що за час нашого дослідження було виявлено доволі незначну (не більше двозначного числа) кількість як вітчизняних, так і зарубіжних праць, присвячених консолідованому вивченню питань оперативного обслуговування і боротьби зі злочинністю на високотехнологічних об'єктах економіки. У будь-якому випадку в усіх вивчених роботах кінцевою метою оперативного обслуговування високотехнологічних об'єктів по суті ставилося оздоровлення криміногенної ситуації, налагодження роботи підприємств та зменшення матеріальних збитків від типових для обслуговуваних об'єктів злочинів.

Під час наукового пошуку нами було виявлено єдину працю, присвячену безпосередньо досліджуваному у цій роботі питанню: «Оперативне обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет», яка вийшла друком наприкінці 2014 р. та має здебільшого концептуальний характер постановки проблеми. У цій роботі автор, серед іншого, розкриває визначення поняття оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету. На його думку, це система заходів, які здійснюються для забезпечення безперервного надходження і накопичення інформації про стан криміногенної обстановки з метою боротьби зі злочинністю на об'єктах, що надають матеріалізовані результати інформаційної діяльності споживачам через мережу Інтернет з метою задоволення їхніх потреб [12, с. 231].

Висновки. За результатами проведеного аналізу наукових розвідок у сфері оперативного обслуговування досліджуваної предметної області, а також спираючись на практичні напрацювання в цій сфері, можна виділити декілька тенденцій, які характеризують розвиток оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням інтернету: переосмислення структури оперативного обслуговування; збільшення числа інформаційних об'єктів порівняно з кількістю класичних об'єктів оперативної уваги; ускладнення процесу розстановки сил і засобів на відповідних об'єктах через їх просторову розосередженість; збільшення ролі

комп'ютерних технологій та аналітичних підрозділів в оперативному обслуговуванні об'єктів; підвищення вимог до кваліфікації оперативних працівників; посилення інституту міжнародної взаємодії у рамках оперативного обслуговування відповідних об'єктів; швидке старіння методик оперативного обслуговування високотехнологічних об'єктів, що потребує впровадження легко змінюваної електронної бази знань для оперативних працівників; введення до правового обігу нової термінології та опису окремих технічних процесів.

Список використаних джерел: 1. Блинов Ю. С. Формирование понятий в оперативно-розыскной деятельности / Ю. С. Блинов // Вестник Владимирского юридического института. – 2008. – № 3. – С. 107–110. 2. Бурдс Дж. Советская агентура. Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944–1948) / Джеффри Бурдс. – Москва ; Нью Йорк : Современная История, 2006. – 296 с., илл. 3. Епихин А. Ю. ВЧК–ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921–1928) : монография / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле ; Гиперборей, 2007. – 528 с. 4. Про інформацію : закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. 5. Черкасов В. Н. Борьба с экономической преступностью в условиях применения компьютерных технологий / В. Н. Черкасов. – Саратов : СВШ МВД России, 1995. – 88 с. 6. Тлиш А. Д. Проблемы методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности, совершаемых с использованием компьютерных технологий и пластиковых карт : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Тлиш Арсен Даурович. – Краснодар, 2002. – 254 с. 7. Дударец М. А. Совершенствование оперативно-розыскной деятельности оперативных подразделений таможенных органов России по защите от преступных посягательств при перемещении нефти и нефтепродуктов через таможенную границу Евразийского экономического союза : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Дудурец Мария Александровна. – Люберцы, 2015. – 291 с. 8. Перепелиця М. М. Провадження оперативного-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні : монографія / М. М. Перепелиця, О. В. Манжай. – Харків : Друкарня № 13, 2008. – 248 с. 9. Літвінов М. Ю. Розкриття оперативними підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинів у сфері використання комп'ютерної інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Літвінов Максим Юрійович. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 20 с. 10. Воронов І. О. Оперативне обслуговування об'єктів сфери високих інформаційних технологій / І. О. Воронов // Бюлетень обміну досвідом роботи : наук.-практ. вид. МВС України. – Київ, 2012. – № 191. – С. 5–8. 11. Поїзд В. П. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою високих інформаційних технологій / В. П. Поїзд // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 428–436. 12. Болвінов С. П. Оперативне обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет / С. П. Болвінов // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 груд. 2014 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – С. 231–234.

Надійшла до редколегії 16.04.2015

Жицкий Е. О. Развитие оперативного обслуживания объектов, которые предоставляют информационные услуги с использованием интернета

Проанализировано становление оперативного обслуживания объектов, которые предоставляют информационные услуги с использованием интернета, и определены основные тенденции развития такой деятельности. Выделены два этапа развития оперативного обслуживания объектов, которые предоставляют информационные услуги с использованием интернета: 1) становление оперативного обслуживания как самостоятельного института оперативно-розыскной деятельности; 2) внедрение в сферу экономики интернета, который дал толчок к возникновению новых видов упомянутого института. По результатам анализа предложено более широкое применение аналитической разведки в рамках осуществления исследуемого вида оперативного обслуживания.

Ключевые слова: оперативное обслуживание, информационные услуги, Интернет, оперативно-розыскная деятельность.

Zhitskii Y. O. Development of operative service of objects providing information services via the Internet

Formation of operative service of the objects providing information services via the Internet is analyzed; the main tendencies of the development of such an activity are determined. Two stages of the development of operative service of the objects providing information services via the Internet are distinguished. They are: 1) formation of operative service as an independent institution of operative and search activities; 2) implementation of the Internet in the economy area, which has provided an impulse to the emergence of new types of the mentioned institution.

The author has concluded that the sense and objective of operative service at the present time are fully consistent with both directions of reforming law enforcement agencies in their reorientation to perform service functions, and with the prolonged reform of the system of operative and search activities and criminal procedure, when the main emphasis in the operative and search activities were removed to detect and prevent crime. A wider use of analytical intelligence in the framework of realizing the studied type of operative service is offered. The author has defined several tendencies that characterize the development of operative service of the objects providing information services via the Internet. They are: rethinking of the structure of operative service; increasing the number of information objects comparing to the number of classical objects of operative attention; complication of the process of alignment of forces and means at the appropriate objects through their spatial dispersed; increasing the role of computer technologies and analytical units in operative service of objects; raising the qualification requirements for operative personnel; strengthening the institution of international cooperation in the framework of operative service of the relevant objects; rapid aging of the methods of operative service of high-tech objects that requires implementation of easy changeable electronic knowledge base for operative personnel; introduction of legal circulation of new terminology and description of certain technical processes.

Keywords: operative service, information services, Internet, operative and search activity.

УДК 343.3

В. Я. Ільницький**ОПЕРАТИВНЕ ДОКУМЕНТУВАННЯ РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ
(ч. 1 ст. 156 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

Розглянуто деякі проблемні питання оперативного документування вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а також питання комплексного використання сил та засобів оперативно-розшукової діяльності у процесі такого документування.

Встановлено, що законодавством вказаний злочин класифікується як злочин середньої тяжкості. Це суттєво обмежує в процесі оперативного документування застосовувати такий інструмент оперативно-розшукової діяльності, як оперативно-розшукові заходи, а використовуються лише заходи оперативного (ініціативного) пошуку, що значно ускладнює процес оперативного документування.

Ключові слова: розбещення неповнолітніх, заходи оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукова справа, візуальне спостереження за місцем.

Постановка проблеми. Одним з необхідних показників рівня цивілізації суспільства виступає рівень захищеності прав і законних інтересів неповнолітніх, нормальний психофізичний і моральний розвиток яких є необхідною передумовою прогресу соціуму. І саме держава гарантує дотримання прав і законних інтересів неповнолітніх.

Протягом тривалого часу тема злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх залишалася закритою і лише останнім часом їй стали приділяти увагу. Такий вид злочинів несе загрозу не тільки для здоров'я неповнолітніх та їх психічного розвитку, а й для функціонування держави та існування нації в цілому. Крім того, ці злочини впливають на рівень кримінальної обстановки в країні, на збільшення фактів девіантної поведінки серед підлітків, а так само на фізичний і психологічний стан неповнолітніх, зростання насильства і проституції, широке поширення сексуальної реклами і порнографічних матеріалів, в яких використані діти.

Стан дослідження. Проблемам протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи і статевої недоторканності неповнолітніх присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Ю. В. Александрова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, Л. П. Брич, В. О. Глушкова, А. І. Долгової, І. М. Даньшина, О. М. Джуґжі, О. О. Дудорова, А. П. Закалюки, А. Ф. Зелінського, О. Г. Колба, М. Й. Коржанського, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, В. Я. Тація, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна. На нормативно-правовому рівні доцільність такого дослідження прослідковується, виходячи з положень Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [1], Концепції реалізації державної

© Ільницький В. Я., 2015

політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року [2], Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [3].

Окремі аспекти оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення та припинення розбещення неповнолітніх розглядали у своїх наукових працях Ю. В. Александров, А. А. Андреев, О. М. Джужа, А. Ю. Журавльов, А. П. Дяченко, Н. П. Боднар.

Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що процес оперативного документування розбещення неповнолітніх у комплексі наявних сил і засобів оперативно-розшукової діяльності та у світі нового відомчого врегулювання оперативно-розшукової діяльності у зв'язку із набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України є малодослідженим, що вкотре підтверджує актуальність обраного нами напрямку наукового дослідження.

Метою статті є розгляд деяких проблемних питань оперативного документування вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

Виклад основного матеріалу. Розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, можуть полягати у:

а) інтелектуальному розбещенні (відверто сексуальні розмови чи дії, поради сексуального характеру, показ порнографічних зображень, журналів, фото- та відеопродукції тощо);

б) фізичному розбещенні (навчання статевих збочень, імітація статевого акту, схилення або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, задоволення винним статевої пристрасті природним та неприродним шляхом у присутності неповнолітнього, збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту без вчинення статевого акту шляхом збудження її статевої організації, торкання її чи своїх статевої організації, оголення власних статевої організації тощо);

в) інтелектуально-фізичному розбещенні (сексуальні розмови чи дії, поради сексуального характеру, показ порнографічних зображень, журналів, фото- та відеопродукції поєднуються із навчанням статевої організації збочень, імітацією статевого акту, схиленням або примушуванням потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, збудженням їх статевої організації, торканням їх чи своїх статевої організації, оголенням статевої організації або задоволенням статевої потреби чи пристрасті в природних та неприродних формах у присутності неповнолітнього).

Варто звернути увагу, що такі злочини найчастіше вчиняються щодо дітей так званої групи ризику:

- дітей-сиріт – дітей, в яких померли чи загинули батьки;
- дітей, які позбавлені батьківського піклування, – тих, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських

прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинутих дітей, батьки яких невідомі, дітей, від яких відмовилися батьки;

– безпритульних дітей – тих, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання, або дітей, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї, дітей, котрих вигнали з дому батьки;

– бездоглядних дітей – тих, які мають визначене місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці більшу частину дня, а іноді й вночі в результаті неспроможності батьків або опікунів (родичів, бабусь, дідусів) матеріально забезпечувати їх або через наявність психічних захворювань у батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

– дітей вулиці – тих, для яких вулиця стала постійним місцем перебування: дітей, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях або не мають взагалі постійного житла, першочерговими потребами яких є фізіологічне виживання і пошук житла (безпритульні діти); дітей, які підтримують контакт із сім'єю, але через перенаселення житла, експлуатацію та різні види насильства проводять більшу частину дня, а іноді й ночі на вулиці (бездоглядні діти); дітей – вихованців будинків-інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці (дітей, які перебувають під опікою держави);

– дітей в конфлікті із законом – тих, котрі вчинили або підозрюються у вчиненні дій, за які передбачено кримінальну або адміністративну відповідальність;

– малолітніх осіб, тобто тих, яким не виповнилося 14 років, які є найбільш вразливими, оскільки, здебільшого, мають безпорадний стан, зумовлений фізичною та психічною безпорадністю. Такі особи, як правило, не можуть чинити фізичний опір дорослій людині, їм бракує знань і життєвого досвіду, щоб правильно сприйняти ситуацію, знайти адекватне рішення. Вони довірливі, наївні, не мають навіть найменших шансів перемогти у фізичному або психічному протистоянні з повнолітньою особою [4].

Оскільки розпусні дії щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, характеризуються цинічністю та аморальністю дій винних осіб, принижують честь і гідність потерпілої особи, призводять до глибоких душевних травм, штовхають її до аморального способу життя, органи внутрішніх справ, і в першу чергу підрозділи карного розшуку,

кримінальної міліції у справах дітей, у чіткій взаємодії зі слідчими, працівниками інших служб ОВС, використовуючи наявні оперативно-розшукові сили і засоби, зобов'язані їм запобігати і припинити їх шляхом своєчасного отримання достовірної оперативно-розшукової інформації про факти вчинення таких злочинів та осіб, які їх вчинили, усунення або нейтралізації причин та умов, що їм сприяють, виявлення неповнолітніх, які відповідно до їх поведінки або сукупності особистісних характеристик можуть з найбільшою вірогідністю стати жертвами цих злочинів, а також забезпечення їх особистої безпеки.

Під час здійснення оперативно-розшукових заходів щодо запобігання та припинення таких злочинів, документування злочинної діяльності винних осіб важливо звертати увагу на своєчасне виявлення ознак сексуального, психологічного чи фізичного насильства. Такими ознаками можуть бути: синці на очах, губах, щоках, вухах, стегнах, сідницях; сліди від укусів; замкнутість, страх або навпаки демонстрація повної відсутності страху; уникнення контактів з ровесниками; боязнь чоловіків, конкретних людей; прагнення дитини приховати травми та обставини їх отримання (ношіння нею одягу, що не відповідає сезону); знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; схильність до бродяжництва; депресивні розлади; спроби самогубства; насильство стосовно тварин чи інших живих істот; дитяча або підліткова проституція; вчинення сексуальних злочинів.

Розбещення неповнолітніх може відбуватися як за їхньою згодою, так і із застосуванням до них фізичної сили з метою примушення до вчинення певних дій сексуального характеру. Потерпілими від зазначеного злочину можуть бути особи як чоловічої, так і жіночої статі, яким не виповнилося 16 років. Для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення такого правопорушення немає значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості.

Варто зауважити, що оскільки розбещення неповнолітніх, виходячи з положень ст. 12 та ч. 1 ст. 156 Кримінального кодексу України, відноситься до злочинів середньої тяжкості [5], це унеможливає застосування у процесі оперативного документування такого інструмента оперативно-розшукової діяльності, як оперативно-розшукові заходи. А використання лише заходів оперативного (ініціативного) пошуку значно ускладнює процес оперативного документування.

З огляду на те, що в наш час переважна більшість заяв та повідомлень про злочини щодо розбещення неповнолітніх одразу вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), процес документування здійснюється в межах кримінального провадження у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, у т. ч. негласних.

Оперативне документування можливо проводити як в ході оперативно-розшукової діяльності без заведення оперативно-розшукової справи (далі – ОРС), так і під час оперативної розробки в межах

ОРС. Різниця між ними полягає в можливості застосування сил, засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності.

Отже, розглянемо можливості оперативного документування розбещення неповнолітніх.

Як правило, ОРС заводять з метою оперативної розробки з попередження тяжких і особливо тяжких злочинів. Закон не забороняє заводити ОРС на злочини іншої тяжкості, оскільки відповідно до відомчого нормативно-правового врегулювання в ОРС накопичуються та систематизуються матеріали, що утворилися під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, прийняття управлінських та організаційних рішень, а також з метою контролю та прокурорського нагляду за додержанням законності. Крім того, відомчі нормативно-правові акти дозволяють проводити заходи, передбачені оперативним (ініціативним) пошуком, і до заведення ОРС.

Оскільки розбещення неповнолітніх відноситься до злочинів середньої тяжкості (ч. 1 ст. 156 КК України), то дозвіл на оперативну розробку таких осіб у межах ОРС отримати малоімовірно.

Слід зауважити, що отримана інформація, зокрема від негласних джерел, оформляється рапортом. Після реєстрації рапорту в режимно-секретному органі та надання відповідних вказівок у формі резолюцій керівництва органу внутрішніх справ оперативник визначається із засобами і силами оперативно-розшукової діяльності. А тому без заведення ОРС, але за наявності достовірної перевіреної інформації про факти вчинення дій, спрямованих на розбещення неповнолітнього, співробітник органу внутрішніх справ може застосовувати такі заходи оперативного (ініціативного) пошуку: інформаційно-аналітичне прогнозування; розвідувальне опитування; профілактично-пошуковий захід (відпрацювання району); оперативну установку (власними силами); оперативне ототожнення осіб, причетних до розпусних дій; особистий пошук та оперативний огляд місця вчинення розпусних дій; отримання довідково-аналітичної інформації.

Матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані як приводи і підстави для початку досудового розслідування та отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні [6]. У процесі оперативного документування доцільно застосовувати візуальне спостереження за місцем вчинення розпусних дій (школа, парк, спортмайданчик тощо), за невстановленими особами (зв'язками, фігурантами) до їх встановлення, які знаходяться або перебувають у вказаних місцях; за матеріальними об'єктами (предметами, знаряддями злочинів тощо), що знаходяться у публічно доступному місці і за якими можна здійснювати безперешкодний візуальний контроль. Таке візуальне спостереження проводиться за рішенням уповноваженої службової особи правоохоронного органу. Під час проведення зазначеного заходу необхідно використовувати технічні засоби – побутову і спеціальну апаратуру

фотографування та відеозапису, оптичні прилади (біноклі, зорові труби, прилади нічного спостереження) та ін. Співробітник органу внутрішніх справ може заздалегідь зареєструвати у відділі режиму секретності та документального забезпечення територіального підрозділу ОВС матеріальний носій інформації (присвоюється та наноситься інвентарний номер), на який будуть записуватися дані. Технічний засіб запису інформації згідно з рапортом можна отримати в тимчасове користування в оперативно-технічному підрозділі органу внутрішніх справ. Така діяльність співробітника міліції регламентована законом, а саме пунктами 11 (проводити фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення), 12 (проводити аудіо-, відео-, фотофіксацію як допоміжний засіб попередження протиправних дій та розкриття правопорушень) статті 11 закону України «Про міліцію» [7].

Для встановлення фактів та обставин, пов'язаних із вчиненням розпусних дій щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, вивчення способу життя, збору інформації про підозрювану особу та її зв'язки доцільно проводити оперативну установку.

У процесі проведення оперативними працівниками особистого пошуку та оперативного огляду можна виявити, попередити, припинити розпусні дії щодо зазначених осіб, встановити очевидців і свідків злочину, з'ясувати обставини та інші фактичні дані, які можуть бути використані під час виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Важливим напрямком запобігання вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, є здійснення профілактично-пошукових заходів, спрямованих на викриття причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення і постановку на профілактичні обліки всіх можливих суб'єктів таких злочинів: осіб, які мають психічні та статеві розлади, ведуть аморальний спосіб життя, перебувають на обліках шквірендиспансерів, зловживають спиртними напоями, раніше судимих за статеві злочини.

Найкращим результатом реалізації підтвердженої оперативної інформації вважається затримання особи під час вчинення розпусних дій. При цьому особливу увагу необхідно приділити убезпеченню неповнолітньої особи та блокуванню місця з метою затримання «розпусника». Затримання особи, виучення в неї матеріальних носіїв інформації (журнали порнографічного характеру, алкогольні напої тощо), які підтверджують розпусність вчинюваних нею дій, свідчить про наявність інтелектуальної складової кримінально-протиправної діяльності.

У разі виявлення ознак злочину, передбаченого ст. 156 КК України, співробітники органів внутрішніх справ зобов'язані невідкладно направити до органу досудового розслідування зібрані матеріали разом із зареєстрованим рапортом, в яких зафіксовано фактичні

дані про протиправні діяння у вигляді розпусних дій щодо особи, яка не досягла 16 років, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, для проведення досудового розслідування. У разі відкриття кримінального провадження проведення будь-яких заходів оперативно-розшукової діяльності припиняється за дорученням слідчого і за наявності відповідних документів проводяться слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії.

Висновки. Розбещення неповнолітніх відноситься до злочинів середньої тяжкості, отже застосування засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності щодо оперативного документування зазначеної протиправної діяльності є законодавчо обмеженим. Для припинення такої кримінально протиправної діяльності вкрай важливим є комплексне застосування заходів оперативного (ініціативного) пошуку, що визначені відомчими нормативно-правовими актами у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел: 1. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : закон України від 5 берез. 2009 р. № 1065-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – Ст. 395. 2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопа. 2011 р. № 1209-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389. 3. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : указ Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 99. 4. Ясеновська М. Дії в інтересах дітей групи ризику: опис цільової групи та загальна характеристика системи [Електронний ресурс] / Марія Ясеновська // Дії на захист дітей груп ризику: досвід Польщі, Німеччини та України : [результати проекту] / [упоряд. вид., експерти та консультанти: Ольга Саломатова, Костянтин Реуцький, Олексій Лазаренко, Олександр Войтенко, Сергій Буров]. – [Б.м. : б.в., 2010]. – С. 4–12. – Режим доступу: <http://edu.helsinki.org.ua/files/docs/1288078958.pdf>. 5. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 6. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 7. Про міліцію : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

Надійшла до редколегії 09.04.2015

Ильницький В. Я. Оперативное документирование развращения несовершеннолетних (ч. 1 ст. 156 Уголовного кодекса Украины)

Рассмотрены некоторые проблемные вопросы оперативного документирования совершения развратных действий в отношении лица, не достигшего шестнадцатилетнего возраста, а также вопросы комплексного использования сил

и средств оперативно-розыскной деятельности в процессе такого документирования.

Установлено, что законодательством данное преступление классифицируется как преступление средней тяжести. Это существенно ограничивает в процессе оперативного документирования применять такой инструмент оперативно-розыскной деятельности, как оперативно-розыскные мероприятия, а используются лишь мероприятия оперативного (инициативного) поиска, что значительно усложняет процесс оперативного документирования.

Ключевые слова: разращение несовершеннолетних, мероприятия оперативного (инициативного) поиска, оперативно-розыскное дело, визуальное наблюдение за местом.

Ilnytsky V. Y. Operational documentation of sexual abuse (Ch. 1 of Art. 156 of the Criminal Code of Ukraine)

The level of protection of the rights and legitimate interests of minors, their normal psycho-physical and moral development is a prerequisite for the development of society. The state should guarantee the rights and legitimate interests of minors.

For a long time the topic of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of minors remained closed and only recently scholars started to pay attention to it. This type of crime is a threat to the health of minors, their mental development, and therefore the state functioning and existence of the nation as a whole. In addition, these crimes affect the level of the criminal situation in the country, the growth of deviant behavior among adolescents, as well as the physical and psychological health of juveniles, growth violence and prostitution, wide spreading of sexual advertising and pornographic materials in which children are used.

Analyzing of researches author comes to the conclusion that the process of operational documentation of minors sexual abuse together with available forces and means of operational activities and in the light of the new institutional settlement of operational activities in connection with the entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine is unexplored, which once again confirms the relevance of the chosen direction of the research. The aim of the research is to examine some issues of committing sexual abuse against a person who has not attained the age of sixteen operational documentation.

The article considers the complex usage of forces and means of operational activities in the operational documentation of committing a sexual abuse against person who has not attained the age of sixteen. For the long period of time sexual offenses against minors remained closed, only recently scholars started to pay attention to it. It has been established that above mentioned offenses are classified as crimes of medium gravity It is impossible to apply to the process of investigating other operational activities except the operational measures of searching, that complicates the process of operational documentation. For termination of criminal activity it is extremely important to apply the complex of operational means of searching that are foreseen by regulatory acts in the field of operational activities.

Keywords: sexual abuse of minors, operational measures of searching, operatively-search case, visual observation of the place.

УДК 343.125

О. О. Козленко**ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОФІЛАКТИКИ
ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБІГОМ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ**

Зроблено спробу дослідити особливості профілактики злочинів, пов'язаних з обігом порнографічних предметів. Визначено основні завдання оперативних підрозділів ОВС під час проведення профілактики злочинів, пов'язаних з обігом порнографічних предметів. Встановлено чинники, які кореляційно пов'язані з наявністю високого рівня обігу порнографічної продукції у суспільстві. Зроблено висновки, що для подолання порноіндустрії необхідні загальнолюдські прагнення, розробка комплексної державної програми щодо зниження рівня обігу порнографії у суспільстві з обов'язковою організацією дієвої співпраці між провідними країнами.

Ключові слова: обіг порнографічної продукції, порноіндустрія, профілактика злочинів, індивідуальна профілактика, оперативні підрозділи ОВС.

Постановка проблеми. Всеохоплюючий вплив злочинності на процеси формування громадянського суспільства та розбудови демократичної правової держави в Україні сягнув безпрецедентних масштабів, що дозволяє говорити про наявність суттєвої загрози національній безпеці країни. Поширення злочинності та масштаби злочинної діяльності кримінальних структур є такими, що проблема боротьби з нею сьогодні стає в ряд першочергових і потребує провадження цілого комплексу невідкладних заходів державної та суспільної протидії. Кримінальна ситуація в державі продовжує неухильно загострюватись, що супроводжується істотною трансформацією злочинності, ускладненням її структури, зростанням відносно нових видів кримінально каранних діянь, серед яких не останнє місце займає розповсюдження порнографічних предметів.

Специфіка цих злочинів, а саме їх латентність, що обумовлена відсутністю потерпілої сторони, зумовлює необхідність та, деякою мірою, безальтернативність використання оперативно-розшукових заходів та засобів для їх попередження та профілактики. Саме тому дослідження проблеми профілактики злочинів, пов'язаних з обігом порнографічних предметів, не викликає сумніву щодо його актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблематику боротьби зі злочинами, пов'язаними з обігом порнографічної продукції, розробляли такі українські та російські науковці: В. О. Владіміров, П. Ф. Грішанін, В. А. Губанов, І. М. Даншин, С. Ф. Денисов, І. І. Дзюба, О. О. Дудоров, О. П. Дьяченко, М. А. Єфімов, О. М. Ігнатов, М. Й. Коржанський, Н. Ф. Кузнецова, А. В. Ландіна, П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, Д. Г. Паляничко, О. П. Рябчинська, О. О. Соловей, А. Х. Степанюк, С. В. Хільченко, М. Д. Шаргородський, О. В. Швед, В. М. Шерстюк, С. С. Яценко та інші. Вчені зробили значний внесок у розвиток

© Козленко О. О., 2015

теорії та удосконалення практики боротьби зі злочинами, пов'язаними з обігом порнографічної продукції. Проте у їхніх працях не розкрито особливостей профілактики цих злочинів. Причиною цього є те, що наявні наукові розробки проводилися в інших історичних умовах, правових та соціальних реаліях й об'єктивно не могли врахувати особливостей сьогодення.

Тому **метою** цієї статті є висвітлення особливостей оперативно-розшукової профілактики злочинів, пов'язаних з обігом порнографічних предметів у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Невирішеність низки проблем у сфері протидії злочинності, зокрема її попередження та профілактики, пов'язаних значною мірою з відсутністю необхідних коштів, а також динамічні процеси, що відбуваються в економіці та соціальній сфері країни (виникнення значної кількості нових суб'єктів господарювання та форм господарської діяльності, зміни у сфері зайнятості, зростання урбанізації та міграції тощо) – сприяють виникненню ряду негативних соціальних явищ: бідність, безробіття, дитяча бездоглядність, жебрацтво. Ці явища, у свою чергу, негативно впливають на стан злочинності та правопорушень, їх структуру, форми та способи протиправної діяльності [1, с. 43].

Як справедливо зазначає М. С. Карпов, кінцевий результат боротьби зі злочинністю не піддається жодному вартісному обліку [2, с. 42]. В оцінюванні його результату головним має бути людський, гуманітарний критерій, який неможливо звести до лише економічних показників оптимальності. О. В. Бабенко підкреслює, що необхідно насамперед враховувати людські аспекти в їхньому політичному, соціальному, моральному, психологічному й іншому напрямках [3, с. 41].

Саме з цієї точки зору надзвичайно важливим є попередження злочинів, пов'язаних із виготовленням, розповсюдженням та збутом предметів порнографічного характеру. Тому недостатня робота щодо профілактики та запобігання цьому злочину має більш небезпечні наслідки, ніж виявлений конкретний факт виготовлення, розповсюдження чи навіть збуту предметів порнографічного характеру. Адже соціальна, психологічна, а головне – моральна складова розглядуваного злочину націлена на завдання шкоди суспільству через найбільш незахищену його складову – молодь, а часто навіть дітей.

Що ж до оперативно-розшукової профілактики злочинів, пов'язаних із виготовленням, розповсюдженням та збутом предметів порнографічного характеру, то її завданням є недопущення злочинів, щодо яких не сформовано злочинний намір, тобто недопущення потенційних злочинів. Особливістю оперативно-розшукової профілактики є активний наступальний характер, що визначається принципом наступальності оперативно-розшукової діяльності. Основне її завдання – запобігання злочинам, які можуть бути вчинені в майбутньому – за

своєю суттю є наступальним, упереджувальним. Праксеологічну сутність оперативно-розшукової профілактики складає активна, систематична діяльність, під час здійснення якої використовуються сили, засоби і методи ОРД.

Як зазначають Е. О. Дідоренко та Б. І. Бараненко, загальні засади профілактичної діяльності міліції сьогодні передбачають:

- дотримання законності;
- орієнтування органів внутрішніх справ із переважно каральної функції на функцію соціального обслуговування;
- формування нових за характером і змістом відносин між населенням і міліцією;
- проведення наступальної політики щодо попередження злочинів, порушень законності і дисципліни працівниками міліції [4, с. 5].

Праксеологічну основу оперативно-розшукової профілактики складає оперативна робота.

Заходи оперативно-профілактичного характеру, так само, як і інші оперативно-розшукові заходи, проводять на основі здобутої інформації. Особливістю цієї інформації є те, що вона стосується об'єктів криміногенного характеру та осіб, які, виходячи з їхньої поведінки, можуть задумувати та готувати злочини. Зрозуміло, що без вірогідної, повної, точної та своєчасної інформації про потенційні кримінальні загрози оперативно-профілактична діяльність може виявитися неефективною.

Під *оперативно-розшуковою профілактикою* пропонується розуміти систему оперативно-розшукових та інших заходів щодо виявлення та завчасного усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види.

Таким чином, проводячи заходи з оперативно-розшукової профілактики, оперативні підрозділи мають вирішувати такі основні *завдання*:

- виявляти умови, що сприяють вчиненню злочинів, вживати заходів з їх усунення;
- здійснювати оперативне спостереження за криміногенними об'єктами та вживати заходів щодо унеможливлення вчинення злочинів на цих об'єктах;
- виявляти осіб, від яких через їх спосіб життя і поведінку можна очікувати вчинення злочину, за необхідністю ставити їх на оперативно-профілактичний облік і проводити з ними індивідуальну профілактичну роботу;
- проводити заходи щодо недопущення залучення досвідченими злочинцями в кримінальну діяльність нових осіб, особливо неповнолітніх, щодо запобігання формуванню злочинних груп, захисту молоді від кримінального впливу;
- безпосередньо впливати на осіб, які ведуть злочинний спосіб життя, з метою запобігання вчиненню ними злочинів;

– проводити профілактику віктимної поведінки, забезпечувати безпеку потенційних жертв злочинів.

Як зазначає І. П. Козаченко, профілактика злочинів оперативно-розшуковими засобами є дійовим і перспективним напрямком діяльності оперативних підрозділів [5, с. 17]. Профілактика дозволяє досягти поставлених завдань у стислий термін, із меншими матеріальними і моральними затратами, забезпечує попередження шкідливих наслідків і звужує сферу застосування кримінального покарання. Запобіжні заходи оперативно-розшукового характеру розробляються в рамках оперативно-розшукової профілактики, яка є однією з основних *організаційно-тактичних форм* оперативно-розшукової діяльності міліції.

З метою запобігання злочинам та іншим правопорушенням, пов'язаним з виготовленням, розповсюдженням та збутом предметів порнографічного характеру, чинне законодавство покладає на ОВС обов'язки щодо здійснення ряду загальнопрофілактичних заходів. Серед них – організація та проведення заходів щодо гласного засудження загальновідомих і резонансних фактів порнообігу, діяльності осіб, до них причетних. Формами реалізації цих заходів є проведення зустрічей із представниками громадськості у трудових і навчальних колективах, виступи у пресі, інших засобах масової інформації, обладнання спеціальних вітрин, випуск друкованих звернень до населення, його окремих категорій.

Органи внутрішніх справ мають використовувати всі наявні можливості для організації роз'яснювальної роботи серед населення про необхідність дотримання вимог законодавства, про правові та, основне, моральні наслідки його порушення, інформувати громадськість про стан оперативної обстановки, причинно-наслідковий зв'язок розповсюдження предметів порнографічного характеру та його впливу на розвиток молоді. Доцільно також постійно залучати представників громадськості до проведення цільових рейдів у місцях масового перебування громадян, розважальних і навчальних закладах. Роз'яснювальна робота має включати й цільові профілактичні заходи, що проводяться серед найбільш вразливих категорій молоді. Такі заходи, як правило, здійснюються у формі бесіди чи лекції з використанням спеціально підготовленої літератури, сучасних аудіо- та відеоматеріалів, прикладів із правоохоронної практики.

Має здійснюватися роз'яснювальна робота також серед батьків. Особливу увагу при цьому слід звертати на висвітлення форм і методів впливу на неповнолітніх.

Індивідуальна профілактика має здійснюватися ОВС стосовно осіб, які схильні до виготовлення, розповсюдження та збуту предметів порнографічного характеру.

Індивідуальна профілактика складається з кількох стадій. Передусім, це виявлення осіб, поведінка та спосіб життя яких дають підстави

передбачати намір вчинити злочин чи вести підготовку до його вчинення. Наступною стадією є спостереження (у дозволених законом межах) за поведінкою та способом життя таких осіб з метою з'ясування, чи дійсно останні свідчать про їх злочинний намір. У разі підтвердження такого наміру наступною стадією є взяття їх на профілактичний облік в органах внутрішніх справ. Після цього мають бути сплановані індивідуальні заходи запобігання злочину виховного, правового та іншого характеру, що становить четверту стадію запобіжної діяльності. П'ята стадія – це здійснення запланованих заходів, у тому числі щодо усунення в середовищі, родинному оточенні, за місцем роботи чи навчання тощо, причин та умов, що сприяють вчиненню особою, яка поставлена на профілактичний облік, правопорушення, зокрема пов'язаного з виготовленням, розповсюдженням та збутом предметів порнографічного характеру. Остання стадія – періодичне визначення результатів профілактичної діяльності.

Практика показує, що особи, від яких можна передбачити вчинення виготовлення, розповсюдження та збуту предметів порнографічного характеру, найчастіше зустрічаються серед таких категорій населення: раніше засуджених за такі злочини чи інші загальнокримінальні злочини; проститутток; сутенерів; обслуговуючого персоналу розважальних закладів; осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів, зловживають ними.

Заходи індивідуальної профілактики мають здійснюватися планомірно, активно й наступально, з використанням усіх наявних сил і засобів, у тому числі з широким залученням громадськості.

Отже, загалом для вдалої організації попередження виготовлення, розповсюдження та збуту предметів порнографічного характеру необхідно проаналізувати фактори, що сприяють існуванню цих явищ. Результати проведених досліджень показали, що існує декілька чинників, які кореляційно пов'язані з наявністю високого рівня обігу порнографічної продукції у суспільстві.

Переважно розповсюдження порнографії здійснюється через мережу Інтернет, що гарантує розповсюдженню та споживачеві анонімність, відносну доступність способів її оприлюднення та отримання. Це сприяє широкому споживанню предметів порнографічного характеру, ускладнюючи пошук розповсюдників та реалізаторів такої продукції, тим більш, якщо вони є громадянами інших країн, які використовують мережу Інтернет для збуту, розповсюдження, замовлення або споживання порнографічних творів.

Тож, враховуючи вищевказані фактори, що можуть сприяти швидкому розвитку обігу порнографічних предметів у суспільстві, ми пропонуємо вжити таких заходів, які дозволять знизити його рівень.

По-перше, варто розгорнути державну кампанію щодо проведення роз'яснювальної роботи з населенням стосовно з'ясування усіх

аспектів суспільної небезпеки порнографічних виробів, проводити пропагандистські лекції з констатацією негативних наслідків, до яких може призвести перегляд матеріалів порнографічного характеру. По-друге, суспільству слід доводити у доступній науково-публіцистичній формі твори, які показують прогресуючий рівень падіння суспільної моралі з демонстрацією шкідливих соціальних явищ, які породжуються аморальністю. По-третє, слід формувати національну культуру сексуально-статевих відносин, ураховуючи народні традиції та звичаї. Парадигми традицій та звичаїв вже закладено у підсвідомості та у пам'яті людей. У зв'язку з цим під час активації інформації, яка зберігається у підсвідомості або у глибинній пам'яті людини, значно полегшуються пізнавальні процеси, а сформовані переконання стають більш стійкими. Застосування цього психологічного механізму впливу забезпечить більшу ступень розуміння шкоди, яку може завдати порнографія, з одночасним порозумінням процесів гармонійного співіснування індивідуума в соціумі та у малій соціальній групі.

На законодавчому рівні необхідно внести зміни до правової норми Кримінального Кодексу України, а саме у ч. 1 ст. 301 КК України [6] доцільним було б виключити вказівку на мету збуту чи розповсюдження; при цьому в інших нормативних актах слід передбачити можливість використання предметів порнографічного характеру за медичними показниками лікарів у галузі сексології та сексопатології. На громадян, які будуть отримувати лікарські дозволи, слід покласти додаткові обов'язки щодо організації та вжиття заходів, котрі забезпечать належне зберігання порнографічних творів та унеможливають їх використання сторонніми особами, особливо неповнолітніми.

Зазначені вище заходи у всякому разі дозволять зменшити кількісні показники обігу предметів порнографічного характеру в нашому суспільстві.

Висновки. Системний аналіз різних чинників, які породжують існування порнографічних предметів, дозволив прийти до вкрай очевидного висновку. Для подолання порноіндустрії необхідні загальнолюдські прагнення, розробка комплексної державної програми щодо зниження рівня обігу порнографії у суспільстві, з обов'язковою організацією дієвої співпраці між провідними країнами.

Безумовно, що вказані шляхи подолання зросту обігу порнографії потребують більш ретельних наукових доробок, у зв'язку з чим визначені вище проблемні питання можуть стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел: 1. Шиханцов Г. Г. Криминология : учеб. для вузов / Г. Г. Шиханцов. – М. : Зерцало-М, 2001. – 368 с. 2. Іщенко А. В. Наукове забезпечення протидії злочинності : посібник / А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 224 с. 3. Бабенко А. В. Место и роль программно-целевого планирования в системе

общего и специального предупреждения преступности / А. В. Бабенко // Российский следователь. – 2005. – № 5. – С. 38–43. 4. Дідоренко Е. О. Методологічні проблеми оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі наукового знання / Е. О. Дідоренко, Б. І. Бараненко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Спецвип. № 1. Методологічні проблеми теорії і практики ОРД у сучасних умовах. – С. 3–9. 5. Козаченко И. П. Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы) / И. П. Козаченко. – Киев : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1991. – 68 с. 6. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Надійшла до редколегії 13.03.2015

Козленко А. А. Особенности оперативно-розыскной профилактики преступлений, связанных с оборотом порнографических предметов

Сделана попытка исследовать особенности профилактики преступлений, связанных с оборотом порнографических предметов. Определены основные задачи оперативных подразделений ОВД при проведении профилактики преступлений, связанных с оборотом порнографических предметов. Установлены факторы, которые корреляционно связаны с наличием высокого уровня оборота порнографической продукции в обществе. Сделаны выводы, что для борьбы с порноиндустрией необходимы общечеловеческие стремления, разработка комплексной государственной программы по снижению уровня оборота порнографии в обществе с обязательной организацией действенного сотрудничества между ведущими странами.

Ключевые слова: оборот порнографической продукции, порноиндустрия, профилактика преступлений, индивидуальная профилактика, оперативные подразделения ОВД.

Kozlenko O. O. Features of operative and search prevention of crimes related to pornographic materials trafficking

The main tasks of the operative police units while conducting crime prevention measures related to pornographic materials trafficking: to detect the conditions assisting the commission of crimes, to take measures to address them; to realize operative monitoring of criminal objects and take steps to prevent the commission of crimes at these objects; to detect persons, who are expected to commit a crime because of their lifestyle and behavior, if it is necessary to put them on the operative and preventive record and to conduct individual prevention activities with them; to carry out measures related to prevent the engagement of new people, especially minors, in the criminal activity by experienced criminals, prevention of the formation of criminal groups, youth protection from criminal influence; to affect directly the people who have a criminal lifestyle, aiming at preventing the commission of crimes by them; to conduct the prevention of victim's behavior, to ensure safety.

The factors that are associated in correlation with the presence of high level of circulation of pornography in the society are established. Internet as the main distribution channel of pornography guarantees distributors and consumers the anonymity, relative availability of the means of publication and receiving and thus, contributes to the broad consumption of pornographic materials, complicating the search of distributors and sellers of such products, especially if they are the citizens of other countries.

It is concluded that the common aspiration, development of the comprehensive state program concerning the reduction of circulation of pornography in the society, with the mandatory organization of effective cooperation between the leading countries are needed to overcome the porn industry.

Keywords: circulation of pornography, porno industry, crime prevention, operative police units.

УДК 343.98

Д. В. Куриленко

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПЕДАГОГА ТА ПСИХОЛОГА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто завдання та функції педагога та психолога у кримінальному провадженні з участю малолітніх та неповнолітніх. Обґрунтовано вибір психолога – фахівця з дитячої, підліткової або юнацької психології.

Ключові слова: кримінальне провадження, педагог, психолог, слідчі дії, неповнолітні, малолітні.

Постановка проблеми. У статтях 226, 227, 354, 491 Кримінального процесуального кодексу України вказується на необхідність залучення педагога або психолога до слідчих і судових дій, в яких беруть участь малолітні або неповнолітні. Аналіз зазначених норм показує, що для КПК України 2012 року, як і для КПК України 1960 року, характерна недостатня регламентація правового положення педагога та психолога у кримінальному процесі, не визначено їх роль у процесуальних діях. Законом не названі завдання, для вирішення яких педагог або психолог залучаються в орбіту кримінального судочинства, не вказані спеціальні вимоги, яким вони повинні відповідати, не врегульовані в повному обсязі їх права та обов'язки.

Стан дослідження. Проблеми залучення педагога (психолога) до участі у кримінальному провадженні розглядались у роботах вітчизняних та закордонних учених: А. Ю. Ароцкера, Р. І. Зайнулліна, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, Н. А. Курмаєвої, М. В. Ліфанової, І. А. Макаренко, С. В. Матвєєва, В. М. Махова, Е. Б. Мельникової, Г. М. Міньковського, А. А. Міфтахової Ю. П. Михальчук, Н. І. Порубова, Б. В. Романюка, О. Ю. Скічко, С. В. Тетюєва, О. В. Харчікова, В. Ю. Шепітько та ін. Однак дотепер викликає дискусію питання щодо процесуального статусу, компетенції, прав та обов'язків, завдань педагога (психолога) в процесуальних діях із участю малолітніх та неповнолітніх.

© Куриленко Д. В., 2015

Метою статті є визначення завдань і функцій педагога або психолога під час кримінального провадження та обґрунтування вибору фактивця для участі у слідчих діях.

Виклад основного матеріалу. Науковцями найбільш докладно розглянута участь педагога та психолога під час проведення допиту малолітнього та неповнолітнього. Серед юристів немає єдності в погляді на допустимість і корисність використання допомоги педагогів під час допиту. Н. І. Гуковська вважає, що допомога педагога під час допиту неповнолітніх є досить сумнівною, оскільки наявність сторонніх людей у такій ситуації заважає створенню довірчої атмосфери, сковує допитуваного [1, с. 111]. В. М. Махов, навпаки, зазначає, що необхідність урахування вікових особливостей психіки неповнолітніх вимагає участі педагога [2, с. 133]. Більшість учених вважають обов'язковим залучення педагога (психолога) на допит із участю малолітніх та неповнолітніх у зв'язку з необхідністю врахування особливостей їх особистості та психологічного стану. Проте серед правників неоднозначно характеризуються цілі та функції педагога (психолога) у процесуальних діях. Так, у науковій літературі можна зустріти висловлювання про те, що слідчий зобов'язаний запрошувати педагога на допит неповнолітнього з метою забезпечення реального захисту прав і законних інтересів допитуваного [3, с. 15–16] або що педагог є гарантом правильного проведення допиту [4, с. 82]. Повністю погодитися з наведеним не можна. По-перше, реальний захист прав та інтересів малолітнього та неповнолітнього – це безпосереднє завдання захисника, який, на відміну від педагога та психолога, має для цього більше повноважень, наданих йому законом. По-друге, навряд чи педагогу відомо, що означає «правильне проведення допиту». Тут необхідно враховувати і процесуальні приписи, і тактичні рекомендації, вироблені криміналістикою, що знають, як правило, тільки професійні учасники кримінального судочинства (слідчий, прокурор, суддя, захисник), а не педагог чи психолог, котрі, можливо, навіть вперше залучені до участі в допиті.

Так, М. В. Ліфанова виділяє дві функції педагога (психолога) у кримінальному судочинстві: функцію надання допомоги слідчому, суду і функцію захисту законних прав та інтересів малолітнього і неповнолітнього [5, с. 19]. Першу з указаних функцій назовемо «тактичною». Щодо функції захисту малолітнього, неповнолітнього від небажаного впливу з боку слідчого, суду то вона не має загальний характер. Під час проведення кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваного або обвинуваченого обов'язкова участь захисника (ч. 2 ст. 52 КПК України), тому в цьому випадку захист прав та інтересів неповнолітнього покладається саме на нього. Участь захисника у слідчих (розшукових) діях з малолітніми чи неповнолітніми свідками і потерпілими не обов'язкова (ст. 227 КПК України). У цьому випадку педагог і психолог з метою охорони психічного

здоров'я малолітнього або неповнолітнього від негативного впливу незвичайної для нього ситуації (невірний тон, непродумане формулювання запитань слідчого тощо) можуть частково виконувати правозахисну функцію. Так, під час допиту педагог (психолог) має захистити малолітнього або неповнолітнього від неприпустимих із точки зору педагогіки і психології звернень, тону, прийомів спілкування. Слід погодитися з думкою Л. А. Міфтахової, що педагог (психолог) має право відводити некоректно сформульовані навідні питання, що можуть заплутати допитуваного, а також ті, що здатні травмувати дитячу психіку, так як відповідає за недопущення негативного впливу на особистість малолітнього, неповнолітнього в умовах обстановки кримінального провадження [6, с. 18]. У цьому сенсі можна говорити, що педагог (психолог) виконує «правозахисну» функцію.

Вважаємо, що для визначення тактичної функції педагога, психолога, які залучені у слідчих, судових діях із участю малолітніх та неповнолітніх слід розрізняти кінцеву ціль і проміжні завдання. Кінцева мета залучення фахівців співпадає із ціллю процесуальної дії та досягається за допомогою вирішення проміжних завдань. Так, кінцевою метою участі педагога (психолога) під час огляду (ст. 237–239 КПК України) є виявлення слідів злочину; допиту (ст. 224 КПК України) – сприяння в отриманні об'єктивних, повних, правдивих показань; пред'явленні для впізнання (ст. 228–230 КПК України) – сприяння в ідентифікації об'єкта, що пред'являється; слідчого експерименту (ст. 240 КПК України) – сприяння у встановленні можливості здійснення яких-небудь дій, здатності до візуального або слухового сприйняття тощо [7, с. 61, 76, 101]. Для досягнення зазначених цілей перед психологом, педагогом постають проміжні завдання: налагодження психологічного контакту; створення невимушеної обстановки; забезпечення оптимального емоціонального стану підлітка; надання допомоги у формулюванні педагогічно коректних питань, складанні плану слідчої (судової) дії; визначення оптимальної її тривалості; сприяння у фіксації показань тощо.

Аналіз наявних точок зору дозволяє виділити дві групи проміжних завдань, що вирішуються за допомогою педагога (психолога) у разі його залучення до проведення процесуальних дій із малолітніми та неповнолітніми.

1. Процесуальні завдання.

1.1. Сприяння отриманню повних та правдивих показань [8, с. 103]. Необхідно уточнити, що метою допиту є встановлення не достовірних, як зазначають деякі науковці, а правдивих показань, оскільки достовірність, тобто відповідність дійсності, встановлюється шляхом аналізу показань із урахуванням як об'єктивних (термін події, відстань до об'єкта спостереження, освітленість, тривалість спостереження й ін.) та суб'єктивних (вік, психіка, розумовий розвиток дитини) факторів. Оцінка отриманих показань неповнолітнього з

точки зору достовірності може здійснюватися тільки суб'єктом доказування, яким не є педагог (психолог). Залучення до участі в слідчих діях педагога (психолога) має сприяти забезпеченню дачі правдивих показань малолітнього та неповнолітнього, що є основою всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин скоєного злочину [9, с. 67].

1.2. Допомога у встановленні обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню [10, с. 80]. З урахуванням особистості допитуваного підозрюваного, обвинуваченого й заздалегідь сформульованих питань, вибраних прийомів допиту встановлюються й уточнюються мотиви його поведінки, обстановка скоєння злочину, його дії, дії співучасників, наявність підбурюючих осіб та ін. У потерпілих і свідків з'ясовуються час, місце, умови обстановки скоєння злочину, використані злочинцем предмети й знаряддя, його зовнішність і дії, вимовлені їм слова й вирази тощо.

1.3. Допомога в закріпленні доказів, зокрема контролі правильності викладу показань в протоколі допиту. Педагог (психолог) має простежити, щоб у протоколі з використанням тих же самих слів і виразів було викладено всі обставини, про які допитували дитини або підлітка. У цьому зв'язку педагогу (психологу) має бути надано право по закінченні допиту ознайомитися з протоколом допиту і зробити письмові зауваження про зміст, форму питань, повноту й точність відповідей допитуваного [11, с. 7]. Показання малолітнього або неповнолітнього у протоколі допиту повинні бути записані простими, зрозумілими йому реченнями, з урахуванням особливостей мови допитуваного. Протокол допиту малолітнього має оголошуватися не йому, а педагогу (психологу), а також законному представнику. Вони ж своїми підписами засвідчують правильність запису показань малолітнього у протоколі.

2. *Тактичні завдання.* На наш погляд, основна мета залучення педагога (психолога) до слідчих та судових дій, які проводяться із участю малолітніх та неповнолітніх, – надання можливості використовувати педагогічні та психологічні знання як під час підготовки до процесуальної дії, так і під час її проведення, фіксації та оцінки показань.

2.1. На підготовчому етапі – надання допомоги у вивченні особистості підлітка, виявленні індивідуальних особливостей, специфіки формування особистості, що може бути використано у разі обрання найбільш доцільних методів (тактичних прийомів) психічного впливу під час подальшого допиту [4, с. 82]. Погоджуємося із думкою В. Ю. Шепітька, що педагог (психолог) може надати істотну консультативну допомогу слідчому перед допитом неповнолітнього у визначенні особливостей його характеру, сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації, інтелектуальних особливостей, стану нервової системи та інших властивостей [12, с. 13].

2.2. На робочому етапі під час допиту – надання допомоги у встановленні психологічного контакту з допитуваним [13, с. 340],

залучення до відвертого спілкування, обрання найбільш доцільних методів психічного впливу [6, с. 82], формулювання педагогічно правильних доступних питань, забезпечення оптимального емоційного стану допитуваного [2, с. 133; 14, с. 76, 104] тощо. Допит для підлітка є стресовою ситуацією, в якій він відчуває тривогу, напругу, хвилювання. Зустрічаються випадки, коли неповнолітній через стресовий стан не здатний зрозуміти значення не тільки юридичних понять, наприклад прав, які зачитує слідчий, але й цілком повсякденну мову. Завдання педагога (психолога) полягає в тому, щоб переключити увагу, заспокоїти допитуваного, а при дачі показань не дати упустити якісь незначні, на погляд малолітнього або неповнолітнього, обставини справи. Встановлення психологічного контакту з допитуваним особливо важливо, якщо підліток замкнутий, нетовариський, недовірливий, насилу налагоджує відносини з оточуючими. Педагог (психолог) із урахуванням віку, ступеню розвитку, сугестивності та інших критеріїв здатний правильно визначити зміст і структуру питань, а також їх послідовність. Фахівець має сприяти тому, щоб питання формулювалися слідчим звичною неповнолітньому мовою, включали ясні і усвідомлювані їм поняття, були конкретними, не містили двозначностей.

2.3. На заключному етапі після допиту – фіксація та оцінка отриманих від допитуваного показань. На підставі аналізу поведінки малолітніх та неповнолітніх в цілому під час допиту, реакції на окремі поставлені питання педагог (психолог) робить висновок про правдивість отриманих відповідей, а у разі сумніву у деяких показаннях – рекомендує провести додатковий допит із акцентом на встановлення певних обставин події із застосуванням інших тактичних прийомів.

Важливою практичною проблемою під час проведення процесуальних дій із участю малолітньої або неповнолітньої особи є питання, які ставляться на розсуд слідчого, прокурора, суду – коли виникає необхідність у залученні педагога, а коли психолога.

На думку Ю. П. Михальчук, педагог запрошується для надання допомоги у встановленні особливостей підлітка (його захоплення, ставлення до навчання, дружніх відносин тощо) і для надання позитивного впливу на нього. Психолог же запрошується для надання допомоги слідчому у виявленні психічних недоліків і вирішення питань, пов'язаних із психологічними особливостями неповнолітнього обвинуваченого [15, с. 36–38]. З цим не можна погодитися. Педагога можна допитати як свідка про захоплення неповнолітнього, його навчання, дружні стосунки, а для виявлення психічних вад має бути призначена судова психологічна (комплексна психолого-психіатрична) експертиза, під час провадження якої психолог або психіатр мають процесуальний статус експерта. Крім того, психологічні особливості та наявність психічних недоліків мають з'ясуватися слідчим не в ході допиту неповнолітнього обвинуваченого, а до

проведення цієї слідчої дії, щоб визначити правильну та найбільш ефективну тактику допиту [8, с. 110]. О. В. Слагіна, Г. С. Григорян вважають, що педагог запрошується для надання допомоги у врегулюванні питань, пов'язаних із особливостями неповнолітнього, для надання позитивного впливу на нього, а до допомоги психолога даються для вирішення питань щодо виявлення психічних вад, психологічних особливостей неповнолітнього [9, с. 69]. Психологічний стан малолітнього та неповнолітнього, як вже вказано, достовірно може бути встановлений тільки під час проведення судової експертизи.

І. А. Макаренко обґрунтовує необхідність участі в допиті неповнолітнього обвинуваченого саме педагога [16, с. 7]. Навпаки, В. М. Костицький вважає перевагою залучення до процесуальних дій насамперед фахівця в галузі дитячої та юнацької психології і лише за відсутності такого і як виняток – педагога [17, с. 16]. Е. Б. Мельникова [18, с. 96] також вважає, що більш корисними на допиті будуть спеціальні пізнання психолога або лікаря-психотерапевта, а присутність на допиті неповнолітнього такого фахівця дозволить забезпечити повноту допиту за допомогою правильно сформульованих питань. А. Ю. Ароцкер зазначає, що не кожен педагог може сприяти отриманню показань неповнолітнього, тому у кожному випадку допиту неповнолітніх свідків слід залучати психолога [14, с. 103]. А. А. Міфтахова обґрунтовано рекомендує залучати психолога, а не педагога на допит розумово відсталих підлітків, а також тих, яким властиві яскраво виражені індивідуально-психологічні особливості (надмірна імпульсивність, помітне переважання процесів збудження над процесами гальмування тощо) [6, с. 14].

На нашу думку, педагог або психолог виконують тактику та частково захисну функції в процесуальних діях із участю неповнолітніх та малолітніх. Для супроводу малолітнього або неповнолітнього у кримінальному судочинстві потрібен саме фахівець із освітою в області психології особистості. Для участі у слідчих діях із малолітніми та неповнолітніми необхідно залучати не просто педагога, а психолога-фахівця тієї групи дітей, до якої належить учасник кримінального провадження. З урахуванням рекомендацій Міжнародного симпозіуму з вікової періодизації (м. Москва, 1965 р.) [19, с. 25], розробленої для визначення особливостей фізіологічного і психічного розвитку, які потрібно враховувати під час виховання і навчання дітей, можна визначити, що для участі у процесуальних діях залежно від віку малолітнього або неповнолітнього необхідно залучати психолога – фахівця з дитячої, підліткової або юнацької психології.

Список використаних джерел: 1. Гуковская Н. И. Участие третьих лиц в допросе обвиняемого (в порядке обсуждения) / Н. И. Гуковская // Вопросы борьбы с преступностью. – 1974. – Вып. 21. – С. 110–112. 2. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с. 3. Бычков А. Н. Участие педагога в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 /

Бычков Алексей Николаевич. – Ижевск, 2007. – 22 с. 4. Флоря Д. Ф. Проблемы получения показаний несовершеннолетних на предварительном следствии / Д. Ф. Флоря // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений : материалы науч.-практ. конф. : в 2 ч. – М. : Акад. МВД РФ, 2005. – Ч. 1. – С. 79–83. 5. Лифанова М. В. Участие педагога и психолога в допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого / М. В. Лифанова // Эксперт-криминалист. – 2011. – Вып. 3. – С. 18–19. 6. Мифтахова Л. А. Проблемы участия психолога в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мифтахова Лилия Адиповна. – Уфа, 2001. – 24 с. 7. Щербаковский М. Г. Криминалистика : пособие по подгот. к гос. (выпуск.) комплекс. экзамену / М. Г. Щербаковский. – Харьков : Прометей-Пресс, 2004. – 284 с. 8. Тетюев С. В. Роль педагога (психолога) в допросе несовершеннолетнего по уголовным делам / С. В. Тетюев // Правоведение. – 2009. – № 5. – С. 103–111. 9. Елагина Е. В. Криминалистические и процессуальные аспекты привлечения педагога и психолога к производству следственных действий с участием несовершеннолетних / Е. В. Елагина, Г. С. Григорян // КриминалистЪ. – 2010. – № 2 (7). – С. 66–70. 10. Пронин К. В. Тактика допроса в суде: процессуальные и криминалистические аспекты : учеб. пособие для вузов / К. В. Пронин. – М. : Юстицинформ, 2006. – 160 с. 11. Лисиченко В. К. Виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Диркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – Вып. 30. – С. 3–10. 12. Шепитько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шепитько Валерий Юрьевич. – Харьков, 1990. – 20 с. 13. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепитько. – Харків : Харків юрид., 2007. – 432 с. 14. Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса / Л. Е. Ароцкер. – М. : Юрид. лит., 1969. – 120 с. 15. Михальчук Ю. П. Допрос несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии : монография / Ю. П. Михальчук. – Краснодар : Краснодар. ун-т МВД России, 2006. – 150 с. 16. Макаренко И. А. Проблемы участия педагога и психолога в процессе расследования уголовных дел в отношении несовершеннолетних / И. А. Макаренко // Российский следователь. – 2007. – № 13. – С. 5–7. 17. Костицкий М. В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Костицкий Михаил Васильевич. – Львов, 1990. – 40 с. 18. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция. Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии / Э. Б. Мельникова. – М. : Дело, 2010. – 272 с. 19. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія : [курс лекцій] ; навч. посіб. / В. П. Кутіщенко. – Киев : Центр навч. літ., 2005. – 128 с.

Надійшла до редколегії 13.04.2015

Куриленко Д. В. Задачи и функции педагога и психолога в уголовном производстве

Рассмотрены задачи и функции педагога и психолога в уголовном производстве с участием малолетних и несовершеннолетних. Обоснован выбор психолога – специалиста по детской, подростковой или юношеской психологии.

Ключевые слова: уголовное производство, педагог, психолог, следственные действия, несовершеннолетние, малолетние.

Kurilenko D. V. Tasks and functions of a teacher and psychologist in criminal proceedings

The need to involve a teacher or psychologist to investigative and judicial actions involving minors or juveniles is outlined in the Criminal Procedural Code of Ukraine. However, the law does not mention the tasks, when the teacher or psychologist is involved in the criminal justice; there are no special requirements that they must meet; their rights and obligations are not regulated.

The author belongs to those scholars, who believe it mandatory to involve a teacher (psychologist) to proceedings with the participation of a minor and junior regardless of his procedural status and age. The author believes that it is necessary to distinguish between ultimate goal and intermediate objectives for determining the function of a teacher, psychologist. The ultimate goal of involving professionals coincides with the purpose of legal proceedings and is achieved by solving the intermediate objectives. We distinguish two groups of tasks: 1) procedural that are to facilitate the full and truthful testimony; assistance in establishing the circumstances to be proved in criminal proceedings; assist in securing evidence, including control over testimony accuracy in the interrogation protocol; 2) tactics that are associated with the study of personality and individual characteristics of a teenager (before interrogation), assistance in establishing psychological contact with an interrogatee, selecting the most appropriate methods of psychological influence (during interrogation); fixation and evaluation of the testimony received from the interrogatee (after interrogation).

According to the author's point of view, to accompany a minor or a juvenile in criminal proceedings there should be not a teacher, but a specialist having the education in the field of individual's psychology. Depending on the age of a minor or a juvenile it is necessary to involve a psychologist – a specialist in the field of child, adolescent or youth psychology.

Keywords: criminal proceedings, teacher, psychologist, investigative actions, juveniles, minors.

УДК 343.97

К. О. Лагода

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НЕВИКОНАННЮ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Досліджено спеціально-кримінологічні заходи запобігання невиконанню судового рішення. Акцентовано увагу на необхідності усунення криміногенних прогалин у правовому регулюванні строків виконання судових рішень, порядку виконання судових рішень у справах, у яких боржником є держава. Окремо досліджено можливості удосконалення кримінально-правових заходів запобігання невиконанню судових рішень. Надано розгорнуту характеристику кожному з цих заходів.

Ключові слова: судове рішення, невиконання судового рішення, запобігання, правове регулювання, кримінально-правовий захист.

© Лагода К. О., 2015

Постановка проблеми. Невиконання судових рішень – один із найбільш суспільно небезпечних злочинів проти правосуддя, вчинення якого підриває основи системи державних гарантій захисту прав, свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Фактична дисфункція судової гілки влади, що є наслідком інтенсивного відтворення кримінальних практик, передбачених ст. 382 КК України, тягне за собою падіння рівня довіри до державної влади в цілому, поширення соціального нігілізму, загальне ускладнення криміногенної обстановки. Тому протидія невиконанню судових рішень є одним з базових компонентів кримінологічної політики в цілому, чим і зумовлюється актуальність теми цієї статті.

Стан дослідження. Теоретичні та практичні проблеми запобігання невиконанню судових рішень були предметом досліджень Ю. В. Александрова, М. І. Ануфрієва, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, В. І. Борисова, Ю. В. Бауліна, В. В. Голіни, В. О. Глушкова, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, В. Ф. Кириченка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, М. І. Мельника, С. С. Мірошниченка, А. А. Музики, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, П. А. Фріса, М. І. Хавронюка, С. С. Яценка та інших вчених. Водночас, визнаючи суттєвий внесок указаних науковців у розробку порушеної проблематики, слід все ж зауважити на відсутності комплексних сучасних наукових розробок, присвячених аналізу спеціально-кримінологічних заходів запобігання невиконанню судових рішень.

Мета статті полягає у формуванні (виділенні, описанні, аргументуванні) базових складових системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання невиконанню судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що заходи запобігання умисному невиконанню судових рішень носять системний характер. На загальносоціальному рівні вони підпорядковані стратегічним заходам державного управління взагалі, в тому числі й у сфері реформування правосуддя та системи кримінальної юстиції. Враховуючи традицію вітчизняної кримінології, зауважимо, що деталізація цих стратегічних засад знаходить свій ґносеологічний прояв і практичне втілення на більш низьких організаційних рівнях – спеціально-кримінологічному та індивідуальному.

Спеціально-кримінологічний рівень запобіжної діяльності виражає її зорієнтованість на деструкцію тих суспільних протиріч, що можуть бути ідентифіковані, з одного боку, як видові фактори невиконання судових рішень, а з іншого – як групові, які застосовуються, перш за все, щодо державних виконавців, а також інших категорій осіб, потенційно схильних до злочинного невиконання судових рішень.

Дотримуючись викладеної логіки розуміння кримінально-превентивної діяльності, виділимо такі спеціально-кримінологічні заходи запобігання невиконанню судових рішень.

Усунення криміногенних прогалін у правовому регулюванні строків виконання судових рішень. При цьому йдеться про строки виконання саме судових рішень, а не здійснення виконавчого провадження. Вирішення цієї проблеми знаходиться у площині галузевої правотворчості. Іншими словами – необхідним є вироблення узагальненої моделі та її адаптація під особливості предметів цивільного, кримінального, господарського, адміністративного, конституційного судочинства шляхом внесення доповнень до відповідних процесуальних кодексів та закону України «Про Конституційний Суд України» щодо строків виконання судових рішень залежно від типових характеристик їх змісту. При цьому слід розрізняти строки здійснення виконавчого провадження (які наразі встановлено у ст. 30 чинного закону України «Про виконавче провадження») [1]. Під час розробки відповідних норм слід взяти до уваги характер найбільш типових ситуацій виконання судових рішень, їх предмет та наявність об'єктивних можливостей щодо вчинення певних дій у конкретних ситуаціях.

Важливо, щоб певний строк для виконання судового рішення у нормативних межах та із урахуванням конкретних ситуацій зазначався у кожному такому рішенні. У зв'язку з цим варто також удосконалити й порядок отримання відстрочки для виконання судового рішення, який ґрунтуватиметься на визначених критеріях, особливостях боргових чи інших зобов'язань за судовим рішенням, об'єктивних можливостей особи тощо. Невиконання ж особою судового рішення у визначені строки та не звернення нею без поважних причин до суду для отримання права на відстрочку його виконання за наявності до того інших підстав (зокрема, що стосується ознак суб'єктивної сторони складу злочину) і буде вважатися моментом учинення злочину, передбаченого ст. 382 Кримінального кодексу України [2] (далі – КК України).

Частково зазначена пропозиція втілена у ст. 267 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Відповідно до ч. 1 зазначеної статті суд, який ухвалив судові рішення в адміністративній справі, має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк (курсив наш. – К. Л.) звіт про виконання судового рішення [3]. Цю норму, вважаємо, слід визнати цілком обґрунтованою. Аналогічна позиція зафіксована й у висновку Венеціанської комісії, яка рекомендує зазначену норму передбачити не лише в адміністративному процесі, а й у справах інших юрисдикцій [4]. Отже, необхідно зробити й певне застереження: зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати у встановлений судом строк вказаний звіт має бути не правом, а обов'язком суду. Це значною мірою дисциплінуватиме відповідних суб'єктів, запобігатиме невиконанню рішень адміністративних судів.

Прийняття та подальший розвиток цих пропозицій, на нашу думку, сприятиме уніфікації слідчої та судової практики щодо притягнення

до кримінальної відповідальності за невиконання судових рішень, надасть додаткові формалізовані критерії для кваліфікації, зменшить корупціогенність законодавства та правозастосовної практики відповідного спрямування.

Удосконалення правового регулювання порядку виконання судових рішень у справах, у яких боржником є держава. З цією метою доцільним є внесення змін та доповнень до закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [5], якими передбачити: а) стовідсоткові гарантії держави за своїми зобов'язаннями за рішеннями національних судів, а не лише в політично визначених межах; б) максимальну конкретизацію підстав для відмови у видачі коштів за судовим рішенням стягувачеві в ситуаціях, коли розпорядником таких коштів є Міністерство юстиції України (як правонаступник ДВС). Реалізація цього положення, серед іншого, передбачає також і нормативне закріплення *вичерпного* чіткого переліку документів та відомостей (ч. 4 ст. 4 цього Закону), які необхідно стягувачеві подавати до Мін'юсту для отримання коштів у відповідних випадках; в) внести доповнення до п. 3 Прикінцевих та перехідних положень закону «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» щодо уточнення черговості погашення заборгованості, а саме доповнити його абз. 5 такого змісту: *«Заборгованість перед боржниками однієї і тієї ж черги погашається в порядку, визначеному хронологічною послідовністю звернень до ДВС за відповідними виплатами»*. Вказані пропозиції націлені, перш за все, на усунення корупціогенних норм права, що нерідко використовуються державними виконавцями для прикриття злочинної діяльності щодо невиконання судових рішень.

Удосконалення механізму правового регулювання виконання рішень Конституційного Суду України (далі – КСУ). Йдеться, перш за все, про розроблення та прийняття спеціального закону України «Про порядок виконання рішень Конституційного Суду України». В ньому мають бути регламентовані питання, пов'язані із: а) суб'єктами виконання рішень КСУ, порядком, строками відповідних виконавчих дій, формою та процедурою звітування про виконання; б) зворотним зв'язком між цими суб'єктами і КСУ; в) суб'єктами, формами та методами контролю за виконанням рішень КСУ. Останній, вважаємо, доцільно організувати на двох рівнях: 1) первинний контроль, що здійснюватиметься щодо внесення першочергових змін до законодавства суб'єктами правотворчості; 2) вторинний – у виді моніторингу правозастосовної практики щодо виконання рішень КСУ, зокрема в діяльності судів загальної юрисдикції, спеціалізованих судів.

Зауважимо, що система суб'єктів контролю за виконанням рішень КСУ, на нашу думку, має відповідати загальнотеоретичним положенням щодо механізму держави, які передбачають функціонування елементів стримань та противаг у публічному адмініструванні.

Тож зазначені суб'єкти мають бути репрезентовані і парламентом, і урядом (зокрема Міністерством юстиції України), і судовою владою в особі Державної судової адміністрації України. Окремо доцільно поставити питання про повноваження прокуратури щодо контролю за виконанням рішень КСУ. Однак це – питання, що входить до предмету суміжних із кримінологією сфер наукового знання – конституційного, адміністративного права, через що в нашій роботі ми лише позначимо їх як актуальні та необхідні для подальшого розвитку.

Реалізація вказаних заходів дозволить сформувати систему формалізованих ознак злочинного невиконання рішень КСУ, сприятиме виведенню їх з абсолютно латентного стану, а також дозволить організувати реагування держави на відповідні кримінальні практики.

Удосконалення кримінально-правових заходів запобігання невиконанню судових рішень, що вбачається можливим через відмову від адміністративної преюдиції як в контексті тлумачення змісту ст. 382 КК України, так і в контексті оптимізації її системно-правових зв'язків. Зробити це можливо таким шляхом.

Насамперед необхідно відштовхуватись від формальної конструкції юридичного складу невиконання судового рішення, закріпленої у ст. 382 КК України. Вона є досить вдалою. Однак навіть із побіжного аналізу змісту ч. 1 ст. 382 КК України вбачається порушення принципу справедливості та рівності осіб перед законом під час встановлення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення особою, яка є боржником за цим рішенням, та особою, яка таким не є, однак перешкоджає виконанню вказаного рішення. Якщо для останнього преюдиція, сформована з огляду на положення закону України «Про виконавче провадження», виключається, то для першого – вона має місце. Таким чином, боржник за судовим рішенням перебуває у необґрунтовано привілейованому становищі у порівнянні з особою, яка лише перешкоджає виконанню судового рішення (наприклад, родич боржника, його друзі, сусіди, спеціально найняті з цією метою особи тощо). Усунути вказане протиріччя можливо двома шляхами: а) відмова від адміністративної преюдиції через внесення змін до ст. 89 закону України «Про виконавче провадження» з метою усунення юридичних підстав адміністративної відповідальності за невиконання рішень державного виконавця; б) відмова від адміністративної преюдиції через переосмислення характеру суспільної небезпечності діянь щодо невиконання рішення державного виконавця та відмежування цього діяння від невиконання судового рішення як такого. Коротко проаналізуємо ці варіанти.

Пропозиція щодо усунення преюдиційного характеру положень закону України «Про виконавче провадження» загалом не є абсолютно новою у вітчизняній кримінально-правовій науці. Так, В. І. Луганський, на підставі проведеного ним аналізу проблемних аспектів притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання судового

рішення, доходить висновку, що «... з метою забезпечення принципу рівності громадян перед законом необхідно виключити адміністративну преюдицію із закону України «Про виконавче провадження». Якщо ж законодавець не піде на цей крок, пропонуємо ч. 2 ст. 89 цього Закону викласти в такій редакції: «... у разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин державний виконавець звертається до правоохоронних органів з поданням (повідомленням) про притягнення боржника до кримінальної відповідальності відповідно до закону» [6, с. 239]. Як випливає з дескриптивних припущень викладених міркувань, учений пов'язує усунення адміністративної преюдиції у досліджуваному аспекті з ліквідацією адміністративної відповідальності за невиконання рішення боржником в принципі. У той же час, розуміючи недостатню обґрунтованість цієї думки, він пропонує все ж залишитись на позиціях преюдиції, однак закріпити разовий (а не дворазовий) характер адміністративної відповідальності, що передує кримінальній.

Необґрунтованість же пропозиції щодо усунення юридичних підстав адміністративної відповідальності за невиконання рішень державного виконавця в межах виконавчого провадження на користь виключно кримінальної відповідальності пов'язується з тим, що запровадження таких змін зруйнує систему правових гарантій ефективності функціонування Мініюсту в частині виконання судових рішень. Відомо, що будь-які юридичні обов'язки та пов'язані з ними суб'єктивні права, зокрема й у діяльності державних виконавців, можуть бути втілені у реальну практику лише тоді, коли вони забезпечені державним примусом. Іншими словами, правовому статусу державного виконавця обов'язково має кореспондувати інститут юридичної відповідальності за невиконання його законних вимог. Акцентуємо на тому, що за невиконання саме його вимог, а не судового рішення по суті. В цьому, на нашу думку, й полягає основна проблема усунення з тексту закону України «Про виконавче провадження» положень, що встановлюють адміністративну відповідальність за відповідні діяння.

Отже, вважаємо, що доцільним є теоретичне (наукове) й нормативне розмежування правопорушень щодо невиконання рішень державного виконавця та судового рішення не за ступенем, а за характером суспільної шкідливості й небезпечності відповідно. В цьому випадку ми одночасно виконуємо три завдання: 1) відходимо від преюдиційної конструкції кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення; 2) усуваємо конкуренцію (в низці випадків) кримінально-правових та адміністративно-правових норм, а також ризик подвійної відповідальності за одне й те саме діяння; 3) забезпечуємо юридичні гарантії ефективності діяльності державних виконавців через збереження інституту адміністративної відповідальності.

Саме ж відмежування слід, на нашу думку, здійснювати, виходячи з безпосереднього об'єкта посягання. Так, якщо об'єктом невиконання судового рішення є правосуддя, то об'єктом невиконання рішень державного виконавця має визнаватися авторитет органів державної влади, зокрема ДВС України. В ситуації умисного невиконання особою судового рішення, невиконання рішень державного виконавця виступає лише супутньою обставиною, яка має відносно автономне і гносеологічне, і юридичне значення. В розрізі спрямованості діяльності винного, націленої на умисне невиконання судових рішень, ігнорування (чи то активна протидія виконанню) вимог державного виконавця виступає своєрідним етапом та водночас способом досягнення поставленої мети. Він принципово не впливає ані на характер, ані на ступінь суспільної небезпечності самого невиконання судового рішення *у зрізі відносин правосуддя*. Натомість діяльність зазначеної спрямованості блокує функціональні можливості Мініюсту в частині виконання судових рішень та *лише опосередковано*, через елімінування значення самого інституту виконання судових рішень, впливає на можливість досягнення цілей правосуддя, заради чого цей інститут і створювався. Однак при цьому підкреслимо, що прямих зв'язків між невиконанням рішень державного виконавця та шкодою відносинам правосуддя немає.

Невиконання судових рішень і перешкодження їх виконанню з одного боку та невиконання рішень державних виконавців – з іншого виявляють, таким чином, паралельне співіснування як два самостійні різновиди асоціальних (кримінальних) практик. Перший – посягає на відносини правосуддя, другий – на авторитет органів державної влади. Звісно, в межах цієї роботи, з огляду на особливості її предмета, у нас немає об'єктивної можливості більш ґрунтовно розвинути цю думку. Тому її слід переважно розглядати на рівні наукової гіпотези. Проте вважаємо, що викладених аргументів на її підкріплення загалом достатньо, щоб продемонструвати сутнісні відмінності між двома типами правопорушень та запропонувати на цій підставі шляхи удосконалення кримінально-правових заходів запобігання невиконанню судових рішень.

Останні, на нашу думку, можуть бути реалізовані через усунення з ч. 2 ст. 89 закону України «Про виконавче провадження» вказівки на притягнення боржника до кримінальної відповідальності у разі повторного невиконання ним рішення державного виконавця. На користь цієї позиції може свідчити також і те, що згідно з положеннями зазначеної статті за повторне невиконання рішень державного виконавця передбачено адміністративну відповідальність, яка у чинній редакції цього Закону має дублюватися ще й кримінальною відповідальністю. Тим самим законодавець підкреслює розмежування двох видів правопорушень (невиконання самого судового рішення та невиконання рішення державного виконавця), адже інше

означало б подвійну відповідальність за одне й те саме правопорушення. Саме тому, виходячи із зазначеного дескриптивного припущення, слід визнати необґрунтованість адміністративної преюдиції, порушення всередині неї логічних зв'язків нормативного судження. По суті має місце підміна поняття у ч. 1, 2 ст. 89 закону України «Про виконавче провадження»: два засновки у судженні, що пов'язані законодавцем із описанням підстав адміністративної відповідальності, зрештою призводять до висновку про кримінальну відповідальність, який не ґрунтується на тих же поняттях про невиконання рішень державного виконавця. Останні підміняються невиконанням судового рішення як такого.

З огляду на це, усунення вказівки на кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення не зумовить появу прогалини у правовому регулюванні, сприятиме логічній узгодженості відповідної нормативної конструкції. Завдяки такому кроку буде також усунено необґрунтовано встановлений системно-правовий зв'язок між положеннями ч. 2 ст. 89 закону України «Про виконавче провадження» та ч. 1 ст. 382 КК України, який і сприяв, власне, формуванню адміністративної преюдиції.

Таким чином, склад злочину, передбачений ст. 382 КК України, не прив'язуватиметься до предикатної поведінки винного, поєднаної з діями державних виконавців. Для кваліфікації умисного невиконання судового рішення не потребуватиметься наявності двох адміністративних проступків. Внаслідок цього слід очікувати покращення реєстраційної дисципліни (а отже, і зниження латентності злочинів, передбачених ст. 382 КК України), організації більш оперативного реагування на факти злочинного невиконання судових рішень, повною мірою використовувати превентивні можливості заходів кримінально-правового та пов'язаних з ними кримінального процесуального й кримінально-виконавчого характеру.

Також зауважимо, що діяльність державних виконавців залишиться захищеною, підкріпленою інститутом адміністративної відповідальності. А за наявності до того підстав дії щодо багаторазового активного впливу на державного виконавця з метою невиконання рішень державного виконавця можуть бути кваліфіковані за ст. 343 КК України.

У контексті аналізу кримінально-правових заходів запобігання невиконанню судових рішень не можна не згадати й те, що 11.12.2007 до Верховної Ради України було внесено законопроект «Про внесення змін до статті 382 Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення)». Ним передбачалося встановити відповідальність за умисне невиконання службовою особою рішення КСУ шляхом позбавлення волі на строк від 3 до 8 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до

З років. Однак 24.03.2008 цей законопроект було замінено іншим – доопрацьованим. І в ньому вже відсутня норма, котра передбачала відповідальність за невиконання рішень КСУ [7]. Вважаємо такий крок необґрунтованим. Переконані, що, за умови наявності розробленого та ефективного правового порядку виконання рішень КСУ, наявність в ст. 382 КК України відповідного кваліфікованого складу злочину є необхідною.

Не вдаючись до детального обґрунтування питань криміналізації та пеналізації цього різновиду суспільно небезпечних діянь (адже цей аспект порушеної проблематики виходить за межі безпосереднього предмета нашого дослідження), зазначимо лише те, що такі дії мають підвищену суспільну небезпечність. Остання виражається в тому, що рішення КСУ, як правило, мають не індивідуалізований, а універсальний характер, поширюються не тільки на конкретну життєву ситуацію, а вгайвають на правове упорядкування суспільних відносин у низці сфер суспільних відносин на перспективу. Проте підкреслимо, що питанням криміналізації та пеналізації невиконання рішень КСУ має бути присвячено окреме монографічне дослідження. А тому висловлені нами з цього приводу положення і пропозиції мають розглядатися лише як постановка наукової проблеми.

Підбиваючи **підсумок**, зауважимо, що сформована нами система спеціально-кримінологічних заходів запобігання невиконання судових рішень не є закритою, а перелік останніх – не є вичерпним. Залежно від специфіки кожної окремої криміногенної ситуації, а також від оновлюваних правових, організаційних, економічних умов вони можуть змінюватись, доповнюватись.

Список використаних джерел: 1. Про виконавче провадження : закон України від 21.04.1999 № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-14>. – Редакція від 05.04.2015. 2. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Редакція від 05.04.2015. 3. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. 4. Спільний висновок щодо закону України про судочинство і статус суддів Венеціанської комісії та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи [Електронний ресурс]. – 39 с. – Режим доступу: <http://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/spilniy-vys-zu.doc>. 5. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : закон України від 05.06.2012 № 4901-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17>. – Редакція від 01.08.2014. 6. Луганський В. І. Деякі проблемні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за умисне невиконання судових рішень / В. І. Луганський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 233–239. 7. Стрижак А. В. Удосконалення статусу Конституційного Суду

України [Електронний ресурс] / А. В. Стрижак // Віче. – 2011. – № 17. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2693/>.

Надійшла до редколегії 22.04.2015

Лагода Е. А. Специально-криминологические меры предупреждения неисполнения судебных решений

Исследованы специально-криминологические меры предупреждения неисполнения судебных решений. Акцентировано внимание на необходимости устранения криминогенных пробелов в правовом регулировании сроков исполнения судебных решений, порядка исполнения судебных решений в делах, по которым должником является государство. Отдельно исследованы возможности совершенствования уголовно-правовых мер предупреждения неисполнения судебных решений. Дана развернутая характеристика каждой из этих мер.

Ключевые слова: судебное решение, неисполнение судебного решения, предупреждение, правовое регулирование, уголовно-правовая защита.

Lahoda K. O. Special and criminological measures to prevent non-compliance with judicial decisions

Special attention is paid to such special and criminological measures of preventing non-compliance with judicial decisions as: 1) elimination of criminogenic gaps in the legal regulation of terms of executing judicial decisions; 2) improving legal regulation of the procedure of executing judgments in cases, where the debtor is the state, namely: a) strengthening of legal guarantees of the state on its obligations according to the decisions of national courts; b) fixing an exhaustive list of grounds for denial of funds to a creditor according to the judgment in situations, where the manager of such funds is the Ministry of Justice of Ukraine; c) to eliminate corrupt implications of the law that may be factors for non-compliance with judicial decisions, introduction of the amendments offered by the author to the Law of Ukraine «On state guarantees of executing judicial decisions»; 3) improvement of the mechanism of legal regulation of executing judgments of the Constitutional Court of Ukraine and adoption of the Law of Ukraine «On the procedure of executing judgments of the Constitutional Court of Ukraine»; 4) improving penal measures to prevent non-compliance with judicial decisions by abandoning the prejudicial nature of the features of the objective side of corpus delicti under the Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine.

The author proves that non-compliance with judicial decisions and inhibition of their execution on the one hand and non-performance of the state executing officer's decisions – on the other finds parallel coexistence of two distinct kinds of anti-social (criminal) practices. The first infringes on relations of justice, the second – on the authority of public authorities. Therefore, it is offered and grounded to amend the Law of Ukraine «On executory proceedings».

Keywords: judgment, non-compliance with a judicial decision, prevention, legal regulation, criminal and legal protection.

УДК 343.1:65.012.8

О. В. Манжай**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ НЕГЛАСНОЇ РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Проаналізовано методологію, яка може бути застосована для вивчення системи негласної роботи правоохоронних органів у протидії злочинності. Із дотриманням принципу вертикальної структурованості запропоновано застосовувати філософські, загальнонаукові, окремі та спеціальні методи дослідження. Описано застосування таких методів для вивчення системи негласної роботи правоохоронних органів: діалектичного, загальнологічних (аналізу й синтезу, дедукції та індукції), теоретичних (гіпотетичного, абстрагування та узагальнення, історичного, системного), емпіричних (описового та порівняльного). Окремо розглянуто порівняльно-правовий метод. Систему негласної роботи представлено як множини складових: джерел, суб'єктів, об'єктів, форми, змісту.

Ключові слова: негласна робота, правоохоронні органи, методологія дослідження, компаративний метод.

Постановка проблеми. Негласна робота правоохоронних органів є одним з елементів протидії злочинності, яка реалізується у рамках оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності. Розвиток сучасного українського законодавства в цій сфері обумовлено кількома факторами, головними серед яких є динамічна зміна суспільних відносин, потреба в імплементації європейського законодавства, технологічний розвиток людства. Однією з базових точок, від якої слід відштовхуватися під час прийняття нових та зміни чинних нормативно-правових актів у сфері негласної роботи правоохоронних органів, є зарубіжний досвід. При цьому важливо використовувати у законотворчій діяльності не просто фрагментарні елементи законодавства зарубіжних країн, а підходити до вивчення цього досвіду з позицій порівняльного правознавства, використовувати системний підхід у дослідженні тієї чи іншої системи негласної роботи. Для вирішення цього завдання потрібно дослідити системи негласної роботи різних країн, виокремити їх спільні та відмінні риси. Такий підхід, з урахуванням правових традицій нашої країни, дозволить запропонувати найбільш оптимальну та ефективну з точки зору протидії злочинності систему негласної роботи правоохоронних органів в Україні. Крім того, ці знання сприятимуть кращому розумінню існуючих та виробленню нових шляхів для покращення міжнародної взаємодії у боротьбі зі злочинністю, налагодженню діалогу між суб'єктами різних правових культур щодо такої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем юридичної компаративістики в Україні та світі займалися Марк Ансель, Еліот Батлер, Рене Давід, Луджі Дзупетта, Жан Прадель, Родольфо Сакко, Рудольф Шлезингер, Конрад Цвайгерт, В. В. Додонов, О. В. Кресін, В. І. Лафітський, Д. В. Лук'янов,

© Манжай О. В., 2015

Ф. М. Решетніков, О. Ф. Скакун, І. М. Ситар, Н. С. Таганцев, П. В. Тепляшин, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко та багато інших авторів. Окремі питання здійснення негласної роботи правоохоронних органів у різних країнах досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, А. М. Волощук, А. В. Губанов, Л. О. Зайцев, С. І. Захарцев, А. М. Кислий, В. В. Князєв, В. М. Круглий, І. П. Козаченко, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, М. М. Перепелиця, В. Д. Пчолкін, М. Б. Саакян, А. В. Савченко, В. М. Самохін, О. П. Снігерьев, Г. І. Стеальмах, Ю. А. Титаренко, Б. В. Щур, Ю. Е. Черкасов, О. О. Юхно, В. В. Шендрик та інші. Однак ретельний огляд сучасної наукової та навчально-методичної літератури засвідчив, що в Україні вивчення закордонного досвіду негласної роботи правоохоронних органів є недостатнім, більш того, непоодинокими є випадки посилян на застарілі на кілька десятиріч нормативно-правові акти.

Ця стаття має на **меті** проаналізувати методологію, яка може бути застосована для вивчення системи негласної роботи правоохоронних органів у протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Під час обрання відповідної методології для дослідження системи негласної роботи правоохоронних органів потрібно дотримуватися принципу вертикальної структурованості, яка є справедливою і для побудови правової науки, системи законодавства тощо. Значить, можна говорити про застосування філософських (які використовуються для вивчення теоретичних методів), загальнонаукових (які застосовуються для вивчення конкретних наук як логічно-структурованих системних знань у певній сфері), окремих (для споріднених наук) та спеціальних методів дослідження (характерних для певної науки).

Для позначення юридичного пізнання, яке охоплює всі ці методи, окремі науковці використовують поняття «юридичний метод». Як зазначає професор Г. В. Мальцев, «юридичний метод ... веде від об'єкта до предмета, від первинних (чуттєвих, емпіричних) знань про право та державу до теоретичного, науково-юридичного (понятійно-правового) знання про ці об'єкти. Ця спрямованість (інтенціональність) юридичного пізнання (та юридичної думки) на поняття права виражає сутність та відмітну особливість юридичного методу (методу юридичної науки)» [1, с. 10].

У більш вузькому практичному сенсі окремі науковці інколи говорять про так зване «оперативно-розшукове пізнання», що є ближчим для вивчення негласної роботи правоохоронних органів, проте не цілком достатнім, зважаючи на ширший характер негласної роботи порівняно з оперативно-розшуковою діяльністю. Характеризуючи специфіку оперативно-розшукового пізнання, В. П. Хомколов стверджує, що вона виявляється в:

– можливості пізнавати явища, приховані та замасковані від державних органів, покликані вести боротьбу зі злочинністю, від громадськості і більшості населення;

- необмеженому виборі джерел, які в принципі можуть дати відображення обставин вчиненого злочину;
- негласному характері засобів і методів пізнання;
- певній складності перевірки результатів оперативно-розшукового пізнання [2, с. 47].

Враховуючи те, що негласну роботу правоохоронних органів не можна розглядати як окреме явище, як філософський метод її дослідження, на нашу думку, слід застосовувати діалектичний метод пізнання об'єктивної дійсності, який дозволяє вивчити найбільш загальні закономірності становлення та розвитку негласної роботи правоохоронних органів, її роль у різних правових системах, взаємозв'язки з іншими правовими інститутами. Це дозволяє гармонічно [3, с. 158] підійти до вивчення поставленої проблеми, враховуючи основні принципи діалектики.

Загальнонаукові методи, погоджуючись із Р. А. Сабітовим [4, с. 41], доцільно поділити на загальнологічні, теоретичні та емпіричні. Серед логічних методів варто відмітити аналіз і синтез у рамках дослідження структури системи негласної роботи, дедукцію та індукцію – для виявлення причинного зв'язку між системою негласної роботи та системою права.

Теоретичні методи дослідження включають:

- гіпотетичний метод, за допомогою якого можна висловити припущення про існування системи негласної роботи правоохоронних органів, яка поділяється на кілька видів, застосовуваних в різних країнах;
- абстрагування та узагальнення – для формулювання поняття та змісту системи негласної роботи правоохоронних органів;
- історичний метод, за допомогою якого досліджуватиметься негласна робота правоохоронних органів у контексті світових процесів у політиці та праві;
- системний метод.

Щодо останнього хотілося б зупинитися більш докладно, адже він є основоположним у нашому дослідженні, виходячи із назви самої роботи.

На думку Д. А. Керімова, системність права – це об'єктивне об'єднання (з'єднання) за змістовими ознаками певних правових частин у структурно упорядковану цілісну єдність, яка має відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування [5, с. 251]. До речі, варто зазначити, що багато вчених-правників використовують у своїх роботах для позначення певних явищ термін «система». Водночас мало в яких працях розкрито структуру такої системи та відповідні зв'язки.

Зокрема, В. М. Костильов виділяє такі властивості та ознаки системи:

- система – це завжди чітко *впорядкована* сукупність якихось елементів;

- елементи системи завжди *взаємопов'язані* і *взаємодіють* між собою всередині цієї системи;
- *елемент* системи (і *підсистему*) слід відрізняти від її *частини*;
- поряд з елементами в уявленні про будь-яку систему входить і уявлення про її структуру;
- система як щось ціле виконує якусь програму, яка не може зводитися до функцій кожного окремого елемента системи;
- елементи системи взаємодіють не тільки між собою всередині системи, але і з зовнішнім середовищем (елементами інших систем);
- багато які з систем є за своїм характером відкритими і характеризуються властивостями самостабілізації та саморегуляції [6, с. 31–32].

Для свого ефективного розвитку система негласної роботи, як і будь-яка інша, згідно з законом Ешбі (W. Ross Ashby, The Law of Requisite Variety) [7, р. 206–213] має миттєво реагувати на зовнішні подразники, змінюючи свій стан, іншими словами, її суб'єкти мають ефективно реагувати на виклики та інновації протиборчої сторони. З цією метою використовуються спеціальні засоби та заходи.

Спираючись на викладені думки, систему негласної роботи правоохоронних органів можна показати як множину таких її складових:

- джерела (нормативно-правова база);
- суб'єкти;
- об'єкти;
- форма (у вигляді оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної, розвідувальної, контррозвідувальної діяльності);
- зміст (який виражається через певну діяльність з використанням методів, вжиттям заходів тощо).

Під час проведення дослідження на підставі системного аналізу структури системи негласної роботи потрібно сформувані шаблони для порівняння за кожним з елементів системи.

Як емпіричні методи, корисні до застосування під час дослідження, хотілося б виділити описовий та порівняльний. До того ж порівняльно-правовий метод окремі вчені виділяють як окремий, а не теоретичний, і це твердження видається достатньо обґрунтованим. Наприклад, А. Х. Саїдов з цього приводу зазначає: «Дійсно, за своєю гносеологічною природою порівняння і порівняльний метод є близькими. Очевидно, однак, що порівняння як таке – зовсім не прерогатива порівняльного методу і порівняльного правознавства. Порівняння може застосовуватись у всіх сферах наукового пізнання і незалежно від порівняльного методу, хоча перше, звичайно, не може бути механічно протиставлене останньому. Логічні прийоми не виступають в «чистому» вигляді, а завжди включаються до змісту методу як системи пізнавальних засобів і прийомів, використовуваних у певному порядку для проведення дослідження» [8, с. 41].

Як слушно зазначає професор С. П. Щерба, компаративістика дозволяє юристам краще пізнати вітчизняне право, оскільки його

специфічні риси особливо виразно виявляються у порівнянні з іншими правовими системами. Компаративістика здатна озброїти науковця ідеями й аргументами, які неможливо набути навіть за дуже доброго знання власного національного права [9, с. 70].

У рамках застосування порівняльно-правового методу необхідно здійснити здебільшого зовнішнє синхронне, а за деякими аспектами – діахронне порівняння систем негласної роботи правоохоронних органів в різних країнах. Крім того, основну увагу варто зосередити на мікропорівнянні, тобто порівнянні конкретних норм та інститутів негласної роботи.

Оскільки об'єктами уваги є системи негласної роботи у різних правових сім'ях, то не доводиться говорити про виключно нормативне порівняння, натомість для вирішення цього завдання, очевидно, логічно широко застосувати й інший вид порівняння – функціональне. Відправним пунктом порівняння при цьому виступає система негласної роботи, а тому рух дослідження має відбуватися від самого цього соціального явища до норм, якими воно регулюється. З цього приводу А. Х. Саїдов справедливо зазначає: «Сучасний етап розвитку порівняльного правознавства настійно вимагає саме такого виду порівняння. При цьому залежно від видів порівняння, від його рівня, а також від цілей і завдань дослідження у змішаному порівнянні переважатимуть елементи то функціонального порівняння, то нормативного» [8, с. 53].

Таким чином, систему негласної роботи потрібно вивчати не лише виключно за нормативно-правовими актами у відриві від соціальної поведінки, але й за допомогою правозастосовної практики, дослідження тих проблем, які порушують науковці і практики у сфері негласної роботи правоохоронних органів.

Указане твердження корелюється і з цілком застосовним для вивчення системи негласної роботи герменевтичним методом. Адже, погоджуючись із професором О. Б. Курловим, «текст завжди становить собою непорожню множину елементів, які пов'язані між собою структурованими відносинами. Значить, розуміння тексту обумовлено знанням загальних семантичних значень кожного елемента, що до нього входить, контекстів та підтекстів його представлення. Така система умов розуміння вводить абстрактну, теоретичну ситуацію чистого розуміння, моделює його та є логіко-семантичним базисом для реконструкції адекватної такому розумінню діяльності» [10, с. 19].

Характеризуючи тлумачення права правозастосовним органом, І. М. Грязін справедливо зауважує, що текст самої норми є недостатнім для одержання всієї інформації, яка в ній зберігається. Остання має бути зафіксована і на інших носіях – в інших текстах або нетекстуальній формі. Як зовнішній контекст виступає загальноприйнятість мови [11, с. 54].

Слід відмітити доволі непросту ситуацію, яка може виникнути під час порівняння норм права різних країн через різницю правових систем. Більш того, на цей аналіз можуть вплинути домінуючі концепції, які використовуються у правничій школі тієї або іншої країни. Якщо, скажімо, у Російській Федерації превалює позитивістська концепція, то у країнах Західної Європи та США на сьогодні можна спостерігати домінування концепції природного права, що значною мірою, погоджуємось з І. М. Грязініним, обумовлено намаганнями змінити позитивістську доктрину, яка передбачає збіг поняття права та легальності, тобто визначальною ознакою права є основа на політичному авторитеті [11, с. 45]. На теперішній час, пише Д. В. Дождев, теоретичні перспективи, пов'язані з порівняльним правом, мають виражену антипозитивістську спрямованість, тоді як зримі досягнення сучасної компаративістики втілено у нормативних матеріалах [12, с. 8].

Під час дослідження цілком логічно застосовувати метод контент-аналізу. Мається на увазі, передусім, проведення аналізу відповідних стрічок зарубіжних та вітчизняних новин, а також наукових публікацій, які прямо або опосередковано віддзеркалюють процес або результати негласної роботи правоохоронних органів різних країн. У цьому сенсі корисно виділити викриття, які призвели до розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема Е. Сноудена, що є неоцінним джерелом інформації за досліджуваною темою. Крім цього, погоджуючись із В. М. Мазирініним, у рамках такого аналізу, з метою уникнення викривлення тексту, слід спиратися на інформацію, одержану від безпосередніх учасників подій [13, с. 50]. Тобто потрібно, по-перше, намагатися працювати з першоджерелами, а по-друге, уникати джерел, які надають тенденційну оцінку тих або інших подій.

Висновки. Наведені у цій роботі методи дослідження системи негласної роботи не є вичерпними. Водночас за їх допомогою можливо уявити негласну роботу як цілісну систему. Складність порівняльного аналізу систем негласної роботи правоохоронних органів різних країн полягає в тому, що частина цієї сфери оповита завісою секретності, отож історично склалося так, що компаративний аналіз відповідних норм права не проводився взагалі або проводився лише поверхово. Сьогодні ж, коли світ став більш прозорим, демократичним, відбувається законодавче унормування такої діяльності, тому виникає реальна можливість дослідження її внутрішньої структури на підставі аналізу підходів різних систем права до побудови такої діяльності. Це дає можливість виробити рекомендації до вдосконалення її українського сегменту та вибудувати типову модель системи негласної роботи, характерну для всього світу.

Список використаних джерел: 1. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с. 2. Хомколов В. П. Организация управления оперативно-розыскной

деятельностью: системный подход / В. П. Хомколов. – М. : Закон и право ; Юнити, 1999. – 191 с. **3.** Шевелев И. Ш. Золотое сечение: три взгляда на природу гармонии / И. Ш. Шевелев, М. А. Марутаев, И. П. Шмелев. – М. : Стройиздат, 1990. – 343 с. : ил. **4.** Сабитов Р. А. Основы научных исследований : учеб. пособие / Р. А. Сабитов ; Челябинск. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – 138 с. **5.** Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 2-е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 559 с. **6.** Костылёв В. М. Проблемы системного и формально–логического анализа права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костылёв Владимир Михайлович. – Уфа, 2002. – 195 с. **7.** Ashby W. R. An Introduction to Cybernetics / W. Ross Ashby. – London : Chapman & Hall, 1957. – IX, 295 p. **8.** Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – 448 с. **9.** Щерба С. П. Развитие сравнительного правоведения в трудах ученых научно–исследовательского института академии / С. П. Щерба // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2013. – № 2 (34). – С. 69–74. **10.** Курлов А. Б. Становление аналитики как инструмента практической философии / А. Б. Курлов // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. – 2011. – № 7. – С. 9–20. **11.** Грязин И. Текст права (опыт методологического анализа конкурирующих теорий) / Игорь Грязин. – Таллин : Ээсти раамат, 1983. – 188 с. **12.** Дождев Д. В. Сравнительное право: состояние и перспективы развития / Д. В. Дождев // Российский ежегодник сравнительного права. – 2007. – № 1. – С. 7–28. **13.** Мазырин В. М. Применение методов контент-анализа к материалам прессы / В. М. Мазырин // Количественные методы в гуманитарных науках. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 49–54.

Надійшла до редколегії 20.04.2014

Манжай А. В. Методология исследования системы негласной работы правоохранительных органов в противодействии преступности

Проанализирована методология, которая может быть применена для изучения системы негласной работы правоохранительных органов в противодействии преступности. С соблюдением принципа вертикальной структурированности предложено применять философские, общенаучные, частные и специальные методы исследования. Описано применение следующих методов для изучения системы негласной работы правоохранительных органов: диалектического, общелогических (анализа и синтеза, дедукции и индукции), теоретических (гипотетического, абстрагирования и обобщения, исторического, системного), эмпирических (описательного и сравнительного). Отдельно рассмотрен сравнительно-правовой метод. Система негласной работы представлена как множество составляющих: источников, субъектов, объектов, формы, содержания.

Ключевые слова: негласная работа, правоохранительные органы, методология исследования, компаративный метод.

Manzhai O. V. Research methodology of law enforcement agencies' undercover work in the field of crime combating

The methodology that can be applied to study the system of law enforcement agencies' undercover work in the field of crime combating is analyzed. With the principle of vertical structuring the author has offered to use philosophical, general scientific, specific and special methods of research. We describe the use of such methods for studying the system of undercover work of law enforcement agencies: dialectical, general logical (analysis and synthesis, deduction and induction), theoretical (hypothetical, abstraction and generalization, historical, systemic), empirical (descriptive and comparative). The system of undercover work is presented as a set of components: sources, subjects, objects, forms, content. It is underlined that during the study based on a systematic analysis of the structure of undercover work it is necessary to form the patterns for comparing each element of the system. Comparative and legal method is separately considered. Special attention is focused on the fact that while using comparative and legal method we should to accomplish largely external synchronous, and in some aspects – diachronic comparison of undercover work of law enforcement agencies in different countries. Besides, the main attention should be focused on micro-comparison, i.e. comparison of specific norms and institutions of undercover work. The author emphasizes the complexity of comparing the law norms of different countries because of differences of legal systems and the impact this analysis of the dominant concepts used in the law school of each country. It is emphasized on the use of hermeneutic method and content analysis in the study of undercover work. This implies, first, analysis of the relevant foreign and domestic news and scientific publications that directly or indirectly reflect the process or results of undercover work of law enforcement agencies of different countries. The author concludes that nowadays, when the world has become more transparent, democratic, there is legislative regimentation of undercover work. Thus, there is a real opportunity to study its internal structure based on the analysis of approaches of different law systems in building such activities.

Keywords: undercover work, law enforcement agencies, research methodology, comparative method.

УДК 343.988(477)

Т. О. Мірошніченко

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЩОДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Проаналізовано окремі наукові підходи до визначення типів поведінки жертв корисливо-насильницьких злочинів. Окреслено гендерні, соціальні, вікові групи потенційних жертв, сформульовано власний погляд на поділ жертв на групи. Визначено окремі причини та обставини індивідуальної віктимності жертви.

Ключові слова: віктимна поведінка, жертва, типи жертв, потерпілий, корисливо-насильницькі злочини, індивідуальна віктимність.

© Мірошніченко Т. О., 2015

Постановка проблеми. Загальновідомо, що дослідження особистості жертви має велике значення не тільки для встановлення всіх обставин злочину, але й профілактики та попередження майбутніх злочинів. Різноманітні якості та властивості, що має людина, яка може стати потенційною жертвою, по-різному можуть впливати на збільшення чи зменшення віктимності особи і, як наслідок, мають прямий зв'язок за спрямованістю злочину.

Стан дослідження. Дослідженням проблем жертв злочину займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них слід зазначити К. В. Вишневецького, Б. М. Головкіна, О. М. Джужу, А. Ф. Зелінського, В. Є. Квапшиса, В. С. Мінську, В. І. Полубінського, В. Я. Рибальську, Д. В. Ривмана, В. А. Тулякова, Л. В. Франка та ін. Однак, незважаючи на багаточисельні наукові дослідження, залишається чимало нез'ясованого в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Так, у науковій літературі часто використовують термін «віктимна поведінка», що характеризується приводом до злочинного посягання та умовами, які спрощують його здійснення, тобто означає «поведінку жертви». Однак це поняття частіше за все використовується для визначення неправильної, аморальної, провокуючої поведінки. На наш погляд, окрім вищевказаного, також входять інші види поведінки жертв. Віктимною може стати і особа, яка опинилася в певній життєвій ситуації через збіг обставин, а також через свої психологічні і соціальні характеристики.

Вивчаючи причини віктимної поведінки людини, необхідно розглядати як головну з них психологічні особливості особи жертви. Відображуючи об'єктивну реальність, психіка у свідомості людини створює для себе ідеальні образи тих явищ, які вже існують. У різних людей ці образи не рівнозначні. Це залежить від ступеня життєвого досвіду, рівня його розвитку та самосвідомості. Тому у кожній жертви є своя оцінка протиправних дій, спрямованих проти неї [1, с. 241]. Відомий німецький кримінолог Ганс фон Гентиг вважав, що часто людина вже народжується жертвою, тобто рано чи пізно особа повинна стати жертвою будь-якого злочину [2, с. 134]. Він також виділяв цілий ряд психологічних типів жертви. Серед них декілька підпадають під категорію жертв корисливо-насильницьких злочинів: депресивні, одинаки, розпусники, «з розбитим серцем», користолюбці, жертви, які позбавлені можливості чинити опір [3, с. 23]. Але з цим твердженням не можна погодитись повністю, тому що на формування особистісно-психологічних рис кожної людини має велике значення вплив соціуму. Рівень інтелекту, темперамент, волява структура особистості звичайно будуть мати переваги у недопущенні формування віктимної поведінки особи. Детермінантом створення зародження віктимної поведінки можуть виступати прояви специфічної поведінки, яка сформувалася під впливом ситуативної віктимності, тобто через збіг обставин, ланцюг випадковостей тощо.

Д. В. Ривман стверджував, і з такою думкою ми повністю згодні, що людина не може народитися віктимною, що це явище соціальне. У своїх наукових працях він виділяв основні типи потерпілих: активні, ініціативні, пасивні, некритичні, нейтральні [2, с. 55]. Віктимна поведінка жертви корисливо-насильницьких злочинів може бути нейтральною, позитивною і негативною [2, с. 220]. Нейтральна поведінка за своєю суттю не сприяє умисному створенню криміногенної ситуації. Наприклад, В., молода жінка 24 років, увечері біля під'їзду свого будинку була пограбована двома злочинцями, в одного з яких був ніж. Погрожуючи їй вбити, нападники відібрали сумочку і мобільний телефон, який знаходився у жертви в руці. В цьому випадку поведінка жертви не сприяла виникненню ситуації, яка призвела до скоєння злочину. Особа стала жертвою злочину через збіг обставин, «опинилася не в тому місці і не в той час».

Позитивна поведінка жертви характеризується обережністю, уважністю, яка можлива в окремій ситуації, а також можливим опором нападнику. Негативна поведінка жертви, навпаки, створює ситуації, які сприяють скоєнню корисливо-насильницьких злочинів: алкогольний стан жертви; запрошення малознайомих осіб до свого помешкання; необачна, довірлива поведінка жертви зі злочинцем через їх попереднє знайомство тощо.

Поведінка жертв у момент скоєння злочину різноманітна. За даними досліджень А. Ф. Зелінського та М. Й. Коржанського, більшість жертв злочинів намагалася активно чинити опір нападнику (близько 50 %), майже третина жертв взагалі нічого не робила задя перешкоджання злочинцеві, до 15 % жертв кликали на допомогу [4, с. 99]. Як бачимо, все ж таки значна кількість жертв намагається якимось чином протидіяти злочинцю. Але є жертви корисливо-насильницьких злочинів, які у критичній, непередбачуваній ситуації потрапляють у такий психічний стан, що не можуть адекватно реагувати на стресову ситуацію, адже будь-яке злочинне посягання на особу викликає нетипову реакцію. І така реакція для кожної людини буде різною залежно від її соціально-психологічних особливостей.

Так само і поведінка жертви після скоєння щодо неї злочину теж є різною. Більша частина осіб, які потерпіли від корисливо-насильницьких злочинів, одразу або в найближчий час звертаються за допомогою до правоохоронних органів. Іноді інформацію про злочин правоохоронні органи отримують від третіх осіб – знайомих, родичів, випадкових свідків злочину, а також від медичних працівників, якщо жертва звернулася до них по допомогу у випадку запліднення проти неї насильницьких дій зловмисником.

Дії злочинця залежать не тільки від його особистісних дефектів, але й від поведінки жертви, яка своєю необережною, протиправною або аморальною поведінкою може спонукати на злочин, на створення обстановки, в якій можливим є вчинення злочину. На сьогодні

інформація про особу злочинця в науковій літературі наведена досить повно, чого не можна сказати про інформацію щодо потерпілого. Існує нагальна потреба у відомостях щодо подальшої профілактики корисливо-насильницьких злочинів, хто і чому стає жертвою злочину.

Аналіз наукових досліджень [5, с. 129–134; 6, с. 48–56; 7, с. 81–84] дозволяє сформулювати власний поділ жертв корисливо-насильницьких злочинів на такі групи:

1. «Провокуючі» жертви. Ця категорія ймовірних жертв корисливо-насильницьких злочинів, як правило, є постійними відвідувачами потенційно віктимогенних місць: кафе, барів, ресторанів, нічних клубів та дискотек. Вона характеризується: відвертим хизуванням доходами, прикрасами, коштовними речами як своїми, так і своїх родичів, друзів, знайомих, колег, що в подальшому може призвести до розширення кола жертв; кокетством із малознайомими людьми, сміливим і відвертим убранням жінки, що викликає відчуття легкодосяжності.

2. «Легковажні» жертви. Представники цієї групи жертв легко контактують із незнайомими людьми, вживають спиртні напої, наркотичні речовини, ведуть аморальний або безтурботний спосіб життя, а також через брак життєвого досвіду не можуть протистояти нападнику (і не завжди це тільки неповнолітні).

3. «Необережні» жертви. Цей тип жертв характеризується також і неуважним ставленням до своїх речей, майна (тримання гаманця в руках, зовнішній кишені; перебування місцях великого скупчення людей; залишені відкритими дверцята автомобіля тощо). Потерпають від корисливо-насильницьких злочинів особи, які самотні пересуваються у вечірньо-нічний час, коли вулиці малолюдні, а останнім часом навіть порожні.

4. «Довірливі» жертви. Стан самотності особи нерідко стає причиною здійснення злочину, причому стать і віковий показник практично не мають значення. Жертвами довірливого типу можуть стати: самотні жінки різного віку, які шукають дружніх відносин або відносин з перспективою на одруження; самотні особи пенсійного віку, які потребують підтримки і допомоги; особи, які безперешкодно надають змогу злочинцеві зайти в свою оселю, не запитуючи при цьому документів (стосується злочинців, які представляються дільничними, іншими працівниками правоохоронних органів, працівниками газової служби, сантехніками тощо).

5. «Нейтральні» жертви. До цього типу потенційних жертв корисливо-насильницьких злочинів можна віднести практично кожную людину, яка своєю поведінкою ніяк не сприяє скоєнню злочину, але через збіг обставин може стати жертвою злочинного посягання.

Ця класифікація є основою для подальшого дослідження нами жертв корисливо-насильницьких злочинів.

Жертвами корисливо-насильницьких злочинів стають різні категорії осіб за віком, статтю, соціальним становищем, професійним спрямуванням. Названі злочини мають спільні ознаки за цілями, мотивами та об'єктами посягань, а також погрозою застосування або застосуванням насильства, як фізичного, так і психологічного.

До корисливо-насильницьких більшості науковців відносять злочини, передбачені п. 6, 11 ст. 115, 146, 186, 187, 189, 257, 289 Кримінального кодексу України. Серед потерпілих цього виду злочинів більшу частку складають громадяни віком від 18 до 40 років, причому жертвами грабежу частіше стають жінки, а потерпають від розбою більше чоловіки [8, с. 283]. Певні особливості мають жертви залежно від статі, але спільною рисою всіх видів корисливо-насильницьких посягань є домінування чоловіків серед жертв злочину. Так, за даними досліджень Б. М. Головкина, жертвами грабежу стають 53,7 % чоловіків і 46,3 % жінок; від розбою потерпають 62,8 % чоловіків і 37,2 % жінок; вимагання вчиняються щодо 74,5 % чоловіків і 25,5 % жінок [8, с. 283]. На наш погляд, це можна пояснити тим, що, по-перше, чоловіки переважають у фінансових, економічних, юридичних сферах діяльності; по-друге, мають професію, пов'язану з ризиком (інкасатори, працівники міліції, водії нічних таксі, водії-дальнобійники тощо); по-третє, чоловіки більше схильні до випадкових знайомств та користування незаконними послугами. Тому, як наслідок, мають більш високий відсоток корисливо-насильницьких посягань.

Жертвами вуличних злочинів (грабіж, розбій) частіше стають жінки без супроводу – близько 60 % [9, с. 234]. Як правило, напад є несподіваним для жертви і призводить до стану страху, розгубленості та відчаю, і в момент скоєння злочину жінка, частіше за все, не здатна протистояти більш сильному фізично нападнику. Захисною реакцією жінки інтуїтивно стає крик, але він не завжди допомагає уникнути злочинного посягання, хоча може налякати нападника бути затриманим перехожими або впізнаним. Зазвичай потерпілі жіночої статі мають на собі коштовні речі, золоті або срібні прикраси, більш коштовний одяг та аксесуари, чим додатково привертають до себе увагу. Злочинці, в свою чергу, обирають зручний для скоєння злочину темний час доби, неосвітлені місця паркових зон, дворів, малолюдні місця.

Неповнолітні стають жертвами при викраденні. Часто такі злочини вчиняються щодо дітей заможних батьків, де злочинці знайомі з батьками, родичами жертви. Люди пенсійного віку (понад 60 років) зазвичай мають у своїх домівках заощадження «на смерть», тому теж нерідко стають жертвами корисливо-насильницьких злочинів. У цих випадках злочинці можуть бути і незнайомі з жертвою особисто, досить нетривалого спостереження за потенційним потерпілим. Люди похилого віку, як правило, ведуть упорядкований спосіб життя

і досить довірливі, тому злочинці зазвичай просто входять у довіру до майбутньої жертви.

За результатами досліджень Ю. А. Кричуна, за родом занять жертвами корисливо-насильницьких злочинів були: непрацюючі – 31,2%, працівники державних установ та організацій – 18,4%, працівники комерційних структур – 16,6%, працівники промисловості – 11,3%, працівники сільськогосподарських підприємств – 6,7%, працівники сфери торгівлі – 3,8%, працівники банків – 1,4%, представники інших професій – 10,6% [9, с. 234]. Наведене співвідношення жертв злочину досить приблизне у зв'язку з тим, що на теперішній час у суспільстві є значний відсоток офіційно не працюючих осіб. До того ж, значення має промисловий фактор кожного регіону та його особливості і специфіка.

Таким чином, дії «провокуючих» та «легковажних» жертв містять у собі привід до скоєння злочину, а дії «довірливих» та «необережних» жертв створюють сприятливі умови для скоєння злочину.

Вітчизняні і зарубіжні вчені у своїх дослідженнях зазначали, що не існує жодної людини, яка була б застрахована від скоєння щодо неї досліджуваної нами категорії злочинів. Слід звернути увагу на те, що згідно з офіційною статистикою МВС України стрімкого зростання кількості злочинів корисливо-насильницької спрямованості протягом певного періоду немає. Можна фіксувати незначне коливання як до зменшення, так і до зростання. Це неодмінно свідчить про тісний взаємозв'язок стану злочинності із соціально-політичним становищем у суспільстві.

Підводячи **підсумок**, можна стверджувати про особливості індивідуальної віктимності жертв корисливо-насильницьких злочинів, яка пов'язана з особистісними якостями майбутньої жертви. Вони характеризуються різним рівнем освіти, соціальним статусом, способом життя, світоглядом, психологічними особливостями. Потенційні жертви наділені ситуативними якостями, які звертають увагу і приваблюють злочинця, а також мають занижений рівень обережності і недостатню критичність у небезпечних ситуаціях. Але детальний аналіз цих якостей потребує більш змістовного дослідження.

Список використаних джерел: 1. Антонян Ю. М. Психология преступника и расследования преступлений / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. – М. : Юристъ, 1996. – 336 с. 2. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / В. Д. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с. 3. Мальшев В. С. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии / В. С. Мальшев. – Донецк : Юрпрес, 2002. – 400 с. 4. Зелінський А. Ф. Корислива злочинна діяльність / А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський. – Київ : Генеза, 1998. – 144 с. 5. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. – 336 с. 6. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений : учеб. пособие / Д. В. Ривман. – Л. : Изд-во Высш. полит. училища МВД СССР, 1975. – 154 с. 7. Зелінський А. Ф. Криминология : учеб. пособие /

А. Ф. Зелинский. – Харків : Рубикон, 2000. – 240 с. 8. Головкин Б. М. Потерпілі від корисливо-насильницьких злочинів / Б. М. Головкин // Борьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 2 черв. 2010 р.). – Донецьк : Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 283–286. 9. Кричун Ю. А. Аналіз кримінологічної характеристики потерпілого від корисливо-насильницького злочину / Ю. А. Кричун // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 4. – С. 233–236.

Надійшла до редколегії 09.04.2015

Мирошніченко Т. А. О некоторых особенностях виктимного поведения жертв корыстно-насильственных преступлений

Проанализированы отдельные научные подходы для определения типов поведения жертв корыстно-насильственных преступлений. Очерчены гендерные, социальные, возрастные группы потенциальных жертв, сформулирован собственный взгляд на разделение жертв на группы. Определены отдельные причины и обстоятельства индивидуальной виктимности жертвы.

Ключевые слова: виктимное поведение, жертва, типы жертв, потерпевший, корыстно-насильственные преступления, индивидуальная виктимность.

Miroshnichenko T. O. On some specifics concerning victim behavior of selfish and violent crimes' aggrieved persons

Various qualities and features of people in different ways can affect the increase or decrease of victimization of a person. Studying the causes of human victim behavior, it is necessary first of all to pay attention to the psychological characteristics of a victim's personality. Analysis of some scientific approaches to determine the types of victims' behavior of selfish and violent crimes has indicated that the behavior of the victim of selfish and violent crimes may be varied: neutral, positive and negative. For example, at the time of the crime commission, most victims are actively trying to resist the attacker, and almost a third of the victims do not do anything for criminal obstruction.

By the results of research the author has formulated his own division of victims of selfish and violent crimes into following groups: «provocative» victims, «frivolous» victims, «reckless» victims, «gullible» victims, «neutral» victims. This classification is the basic for further study of the types of victims of selfish and violent crimes by the author.

It is determined that the victims of selfish and violent crimes are different categories of persons by age, sex, social status, professional direction. The above crimes have common features by goals, motives, objects of attack and threats of using both physical and psychological violence.

Based on the research of domestic and foreign scientists' works, it is concluded about peculiarities of individual victimization of selfish and violent crimes' aggrieved persons, which is associated with personal qualities of a future victim.

Keywords: victim behavior, victim, types of victims, aggrieved person, selfish and violent crimes, individual victimization.

УДК 341.4+341.48

Т. Л. Сиріод,**Д. О. Гарбазей****МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ,
ОДЕРЖАНИХ ВІД ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОРУПЦІЄЮ**

Акцентовано увагу на спільних та відмінних рисах, особливостях міжнародно-правових актів по боротьбі з корупцією в питанні протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; проаналізовано склад злочину відмивання коштів й охарактеризовано його основні елементи; запропоновано зміни та доповнення до положень міжнародних актів із метою практичної реалізації ст. 23 Конвенції ООН проти корупції.

Ключові слова: легалізація коштів, конверсія, співучасть, елементи злочину, майно, склад злочину.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Питання протидії легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, є актуальним і своєчасним як для конкретної держави, так і для світового співтовариства. За оцінками Світового банку, кожного року від 20 до 40 млрд доларів США, що відповідає 20–40 % від офіційної допомоги розвитку, було вкрадено внаслідок корупції високого рівня з державних бюджетів у країнах, що розвиваються, і відповідно легалізовано через злочинні схеми як у середині ЄС, так і в інших країнах світу [1].

Проблема відмивання коштів відома давно, проте суттєвого значення вона набула у ХХ сторіччі. Першою державою, яка законодавчо закріпила необхідність боротися з легалізацією доходів, стали США, які в 1986 році прийняли закон «Про контроль за відмиванням грошей» [2, с. 281]. Світового визнання проблема боротьби з легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом, набула після створення в 1989 році в рамках ООН Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ). Ця міжурядова організація розробляє, узагальнює та реалізує міжнародний досвід у боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Під егідою цієї організації об'єднано експертів із правових, фінансових та правоохоронних питань для вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства країн у цій сфері [3].

У 1990 році ФАТФ прийняла 40 рекомендацій, які були переглянуті в 1996 та 2003 роках, які акумулювали кращий світовий досвід у боротьбі з легалізацією злочинних доходів і фінансуванням тероризму та визначили основні принципи побудови системи запобігання цим явищам [4].

Враховуючи зростаючий вплив відмивання доходів у структурі організованої злочинності та зміни у світовій тенденції боротьби зі злочинністю в цілому, ООН спільно з іншими регіональними та

© Сиріод Т. Л.,

Гарбазей Д. О., 2015

субрегіональними організаціями адекватно відреагувала на це негативне явище, прийнявши значну кількість норм щодо протидії легалізації доходів як з окремим кримінальним явищем, так і складовою організованою злочинності та корупції. Проте жодний із міжнародних договорів не дав належної оцінки та висвітлення будові та структурним елементам складу вказаного злочину, що призводить до розрізненого тлумачення та застосування державами-учасницями міжнародних договорів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю.

Подолання розбіжностей між міжнародними договорами в питанні запобігання та боротьби з корупцією під час визначення обсягу та конкретизації корупційного діяння – легалізації доходів, форми вчинення вказаного акту корупції як прояву об'єктивної сторони складу злочину дасть змогу ефективно боротися не лише з наслідками вчинення злочинів у формі легалізації коштів, а й попереджати предикатні злочини, чільне місце серед яких займають саме корупційні злочини.

Стан дослідження. Слід зазначити, що в сучасній науці міжнародного права загальній характеристиці корупційних злочинів, аналізу форм корупційних проявів приділено суттєву увагу в роботах українських і зарубіжних авторів, зокрема: В. Ф. Антипенка, М. В. Буроменського, А. М. Візря, М. І. Данількевича, М. І. Журавель, Н. А. Зелінської, Д. М. Киценка, А. С. Мацька, Є. В. Невержицького, І. С. Нурулаєва, Н. В. Пронюк, В. М. Репецького, Р. Г. Рябошапки. Особливості протидії легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, висвітлено в роботах К. О. Бекашева, В. Г. Буткевич, М. І. Журавель, Е. О. Іванова, О. В. Київець, А. С. Машко, В. П. Ревина, В. О. Саруханян, Я. Г. Стахова та ін. Водночас незважаючи на значний інтерес до цієї тематики, вона потребує подальшого ретельного вивчення.

Виходячи з означеного, **метою** цього дослідження є аналіз елементів складу злочину легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, вироблення рекомендацій, направлених на удосконалення норми щодо відмивання коштів, що передбачено ст. 23 Конвенції ООН проти корупції 2003 р. (далі – Конвенція ООН 2003 р.) та інших міжнародних актів, що містять відповідні положення.

Розпочинаючи наше дослідження, варто підкреслити, що частина договорів (у рамках ООН, Ради Європи, ЄС) поділяє склади злочинів, що охоплюються визначенням «відмивання коштів», на обов'язкові та факультативні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 23 Конвенції ООН 2003 р., ст. 7 Протокол про боротьбу з корупцією Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав А/59/853 від 21 грудня 2001 р. (далі – Протоколу ЕКОВАС 2001 р.) обов'язковими до імплементації у національне законодавство протиправними діями, якщо вони вчинені навмисно, є: а) конверсія або переведення

майна, якщо відомо, що таке майно є доходами від злочинів, із метою приховання або маскуванню незаконного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, що бере участь у вчиненні основного злочину, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння; б) приховання або маскування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його приналежність, якщо відомо, що таке майно є доходами, одержаними злочинним шляхом.

Факультативними, тобто такими, які перш за все мають відповідати конституційним принципам і фундаментальним засадам правової системи держави-учасниці, є: а) придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його отримання відомо, що таке майно одержане злочинним шляхом; б) участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією статтею, замах на його вчинення, а також підсобництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення [5]. Аналогічний підхід ми побачимо і в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (далі – Конвенція проти ТНОЗ 2000 р.).

Що ж стосується безпосередньо питання відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом, у рамках боротьби з корупцією на європейському рівні, то слід зазначити, що, наприклад, в актах ЄС не міститься жодних конкретних указівок щодо нерозривного зв'язку з легалізацією доходів у межах договорів щодо боротьби з корупцією. Натомість неодноразово проводить паралель та встановлює причинно-наслідковий зв'язок із корупційними проявами в контексті директив, рамкових рішень, резолюцій щодо питання боротьби з відмиванням коштів, їхньою конфіскацією, заморожуванням та поверненням.

Варто підкреслити, що в кожній із конвенцій, які пропонують вищевказаним чином реалізувати норми щодо легалізації доходів, запропоновано різні підходи до окреслення кола предикатних злочинів. Так, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 р. (далі – Кримінальна конвенція 1999 р.), використовуючи бланкетну диспозицію щодо протидії легалізації доходів, зазначає, що злочинами будуть визнаватися такі протиправні діяння, що передбачені ч. 1, 2 ст. 6 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 р. (далі – Конвенція РЄ 1990 р.), лише у випадку, коли предикатними злочинами будуть діяння, передбачені ст. 2–12 Кримінальної конвенції 1999 р. Більш виважено до цього питання підійшла Конвенція ООН 2003 р. (ст. 23), яка стимулює держав-учасниць до охоплення протидії легалізації коштів найширшим колом предикатних злочинів, але, як мінімум, широке коло злочинів, що визнані такими відповідно до цієї Конвенції [6]. Конвенція ООН проти ТНОЗ 2000 р. (ст. 6) до переліку предикатних злочинів відносить і злочини у сфері корупції, і злочини, пов'язані з діяльністю організованих злочинних груп [7].

У свою чергу такі міжнародні договори, як Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 р. (далі – Конвенція РЄ 2005 р.), Конвенція Африканського Союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею 2003 р. (далі – Конвенція АС 2003 р.) (ст. 6), Договір держав-учасниць СНД щодо протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів і фінансуванню тероризму 2007 р. (далі – Договір СНД 2007 р.) (ст. 12) встановлюють чіткий обов'язок щодо вжиття законодавчих та інших заходів для визнання кримінально каранними низки протиправних діянь. Так, Конвенція АС 2003 р. (ст. 6) передбачає такі дії: а) конверсію, передачу або відчуження майна, якщо відомо, що таке майно одержане від корупції або пов'язаних із нею злочинів, з метою приховування або маскування незаконного походження майна або надання допомоги будь-якій особі, що бере участь у вчиненні злочину, уникнути правових наслідків своїх дій; б) приховування справжнього характеру, джерела, місця знаходження, способу розпорядження, переміщення або власності, або прав щодо майна, яке являє собою доходи від корупції або пов'язаних із нею злочинів; в) придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його отримання відомо, що таке майно є доходами від корупції або пов'язаних із нею злочинів [8]. Аналогічного тлумачення притримується і Європейський Союз у Директиві про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму 2005 р. (далі – Директива ЄС 2005) (ст. 1) [9].

У свою чергу країни-учасниці Договору СНД 2007 р. підійшли до питання більш ґрунтовно та, на відміну від Конвенції АС 2003 р., закріпили такі положення: майно може бути одержане не лише від організованої злочинності, корупції, тероризму, але й інших тяжких і особливо тяжких злочинів; визначити протиправними здійснення будь-яких правочинів із майном, одержаним унаслідок учинення злочинів; обов'язковим до імплементації у національне законодавство включити, окрім викладених вище протиправних діянь, співучасть у вчиненні будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до ст. 12 Договору, а також замах на вчинення такого злочину або готування до вчинення такого злочину та фінансування тероризму [10].

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю і боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Предмет злочину. Визначення предмета цього злочину варто почати з окреслення, що ж саме є доходами, одержаними злочинним шляхом. Конвенція ООН 2003 р. (ст. 2) пропонує визначати «доходи від злочину» як будь-яке майно, придбане або отримане безпосередньо чи опосередковано внаслідок учинення будь-якого злочину [5].

При цьому під терміном «майно» розуміються будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них. Повною мірою зазначений термін реалізований і в Протоколі САДК 2001 р. [12]. ЄС у своїй Директиві 2005 р. (ст. 3) також апелює терміном «майно», проте на відміну від міжнародних договорів Ради Європи тлумачить майно, окрім іншого, і як юридичні документи або акти, в тому числі й в електронній або в цифровій формі [9]. Конвенція РЄ 1990 р. та Конвенція РЄ 2005 р. під терміном «доходи» розуміють як будь-яку економічну вигоду, отриману злочинним шляхом. Вона може складатися з будь-якої власності [13]. При цьому термін «власність» за змістом, будовою і значенням є ідентичним до визначення «майно», що розкриті вище. Договір СНД 2007 р., здійснюючи тлумачення терміна «доходи», окремо акцентує увагу на тому, що це можуть бути грошові кошти або майно [10]. Визначення «майно» за змістом тлумачиться відповідно до Конвенції ООН 2003 р.

Необхідно зазначити, що для визначення предмета злочину використовується вказівка щодо способу його отримання: прямо або опосередковано. Непрямий шлях отримання майна означає зміну його первісного вигляду. У свою чергу Конвенція ООН проти ТНОЗ 2000 р. у п. 3 і 5 ст. 12 розтлумачує, що саме є опосередкованим способом отримання майна. Зазначено, що доходом від злочину може бути незаконно отримане майно, яке було частково або повністю перетворене, а також майно, до якого були залучені доходи від злочину [7]. Терміни «перетворені», «залучені» вживаються для позначення процесу зміни стану майна, яке після скоєння злочину могло зазнати певних змін, внаслідок чого їхній первинний вигляд був змінений [11]. Підтвердженням цієї позиції є ст. 11 Договору СНД 2007 р., у якій зазначено, що держави-учасниці СНД приймають нормативні правові акти, що дозволяють забезпечити конфіскацію злочинних доходів, включаючи майно, отримане внаслідок легалізації (відмивання) злочинних доходів [10]. Відповідно під «майном, отриманим внаслідок легалізації (відмивання) злочинних доходів» можна розуміти видозмінене майно [11].

Урешті-решт, позиція щодо розуміння та сутності предмета злочину відмивання доходів у рамках різних міжнародно-правових інституцій є однаковою, проте, на нашу думку, доцільно було б використовувати єдину термінологію з метою однорідного тлумачення і розуміння усіма державами-учасницями з різними правовими системами і принципами права. У подальшому в дослідженні складу злочину відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, будемо оперувати терміном «майно».

Необхідною умовою визнання майна предметом легалізації є те, що воно раніше було одержано (здобуто) шляхом учинення первинного

(предикатного) злочину. Як вже зазначалося вище, сукупність предикатних злочинів та їхнє визначення і перелік у кожному конкретному міжнародному договорі різні та залежать від розуміння і бажання держав-учасниць охоплювати те чи інше коло суспільно небезпечних діянь.

Об'єктивна сторона злочину полягає в легалізації (відмиванні) майна, одержаного злочинним шляхом, або права на таке майно. Вона може виражатися в таких діях: 1) конверсія або передача майна; 2) приховання або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його приналежності; 3) придбання, володіння або використання майна, здобутого злочинним шляхом [13]. Ця сукупність протиправних дій є найбільш загальною для всіх без виключення дво- та багатосторонніх договорів із питань протидії відмиванню коштів.

Відповідно до ст. 23 Конвенції ООН 2003 р. кожна держава-учасниця вживає, керуючись основоположними принципами свого внутрішнього права, таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами таких діянь, якщо вони вчинені умисно, а саме: участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією статтею, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення [5].

Серед положень міжнародних договорів як універсального (Конвенція ООН 2003 р.), так і регіонального рівня (Конвенція РЄ 2005 р., Протокол ЕКОВАС 2001 р., Директива ЄС 2005 р.) щодо протидії відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом, чільне місце посідають діяння, що передбачають як кримінально карані участь, причетність або змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, пов'язаних із легалізацією коштів, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення. Проте, аналізуючи об'єктивну сторону складу злочину, доходимо висновку, що співвиконавство, пособництво, підбурювання не є елементами об'єктивної сторони складу злочину. Вони є формою співучасті суб'єктів злочину у вчиненні відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом. У свою чергу, готування та замах на вчинення протиправних діянь, передбачених підп. 1, 2 п. 1, підп. 1 п. 2 ч. 1 ст. 23 Конвенції ООН 2003 р., може створювати самостійний склад злочину. Тому ми вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 23 Конвенції ООН 2003 р. та інших міжнародних договорів, що мають аналогічний підхід, щодо визнання протиправними діяння підп. 2 п. 2 ч. 1 ст. 23 Конвенції ООН лише участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією статтею, а також замах на його вчинення.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення будь-яких дій, передбачених об'єктивною стороною складу злочину.

Суб'єкт цього злочину може бути як загальний, так і спеціальний. Залежно від того, чи вчиняла особа предикатне діяння, вирішується питання щодо форм вчинення цього злочину, в яких вона може бути суб'єктом. По-перше, особа, яка не вчиняла предикатного діяння, може бути суб'єктом злочину лише щодо передбачених ст. 23 Конвенції ООН 2003 р. та іншими міжнародними договорами діянь за умови, що вона усвідомлювала факт одержання майна іншими особами злочинним шляхом. По-друге, особа, яка вчинила предикатне діяння, несе відповідальність за сукупністю злочинів. Особа, яка брала участь як виконавець чи співучасник (підбурювач, пособник) у здійсненні первинного (предикатного) злочину, внаслідок вчинення якого було одержано майно або право на нього, а потім легалізувала його, може нести відповідальність за сукупністю цих злочинів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом щодо усвідомлення винним злочинного походження предмета легалізації. Таке усвідомлення може бути пов'язане з винесенням судом обвинувального вироку за первинний злочин, про що знає особа, або базуватись на знаннях фактичних даних про злочинне походження предмета (за відсутності знань про судовий вирок або самого вироку) [14, с. 563]. Зазначений підхід підтверджується п. 2 ст. 5.2.1 Типового законодавства про відмивання грошей і фінансування тероризму, підготовленого Управлінням ООН із наркотиків і злочинності спільно з Міжнародним валютним фондом (2003 р.), у якому зазначено: «... З метою доказування незаконного походження доходів необхідно домогтися засудження за основне правопорушення». Але, враховуючи рекомендацію № 2 Сорока рекомендацій ФАТФ, якими закріплено, що «умисел і усвідомлення, необхідні для доказування злочину відмивання доходів, відповідали стандартам, встановленим у Віденській і Палермській конвенціях, включаючи концепцію, згідно з якою висновок про такий психічний стан може бути встановлено з об'єктивних фактичних обставин» [11], необхідно констатувати, що наявність вироку суду за предикатний злочин не є обов'язковим для визнання протиправними діяннями відмивання коштів.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мета легалізації – це надання правомірному вигляду володінню, користуванню і розпорядженню майном, приховання чи маскуванню їхнього злочинного походження, володіння ним, джерела його походження, місцезнаходження, переміщення, надання допомоги будь-якій особі, що бере участь у вчиненні основного злочину, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння.

Вищевикладене дає підстави для формулювання таких **висновків**: 1) актуальність питання протидії відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом, підтверджується значною кількістю міжнародних актів універсального та регіонального рівня. Всі вони стосуються

як безпосередньо проблеми легалізації коштів, так і в поєднанні з актами корупції, торгівлі наркотиками, кіберзлочинністю та іншими. Важливим є те, що практично всі міжнародні договори про боротьбу з корупцією містять положення щодо відмивання коштів; 2) коло злочинів, що передували відмиванню коштів, варіюється залежно від того чи іншого міжнародного договору про боротьбу з корупцією, але повинно включати максимально широке коло злочинів, не охоплених конвенціями, протоколами, директивами; 3) обов'язковим елементом суб'єктивної сторони складу злочину є мета легалізації – надання правомірного вигляду володінню, користуванню і розпорядженню майном, приховання чи маскуванню їхнього злочинного походження, володіння ним, джерела його походження, місцезнаходження, переміщення, надання допомоги будь-якій особі, що бере участь у вчиненні основного злочину, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння; 4) важливу роль для виявлення легалізованого майна, його арешту та конфіскації відіграє знання та застосування такого способу отримання майна, як опосередкований, тобто часткове або повне перетворення майна, що було незаконно отримано, так само як і майно, до якого було залучено доходи від злочину. Терміни «перетворені», «залучені» вживаються для позначення процесу зміни стану майна, яке після скоєння злочину могло зазнати певних змін, унаслідок чого їхній первинний вигляд був змінений; 5) серед положень міжнародних договорів як універсального (Конвенція ООН 2003 р.), так і регіонального рівня (Конвенція РЄ 2005 р., Протокол ЕКОВАС 2001 р., Директива ЄС 2005 р.) щодо протидії відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом, чільне місце посідають діяння, що передбачають як кримінально карані участь, причетність або співучасть із метою вчинення будь-якого зі злочинів, пов'язаних із легалізацією коштів, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення.

Подальшими напрямками розвідок у зазначеній сфері вважаємо дослідження імплементації положень міжнародних угод у сфері протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, у національне законодавство.

Список використаних джерел: 1. European Parliament resolution of 23 October 2013 on organised crime, corruption and money laundering: recommendations on action and initiatives to be taken (final report), 2013/2107(INI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0444&language=EN>. 2. Журавель М. І. Міжнародно-правові аспекти боротьби з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом / М. І. Журавель, А. С. Машко, І. О. Шашкова-Журавель // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 280–286. 3. Київець О. В. Міжнародно-правове регулювання боротьби з відмиванням «брудних» грошей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київець Олена Валеріївна. – Київ, 2003. – 16 с. 4. Роль і місце України в боротьбі з відмиванням доходів та фінансування

тероризму [Електронний ресурс] / Держ. ком. фінанс. моніторингу України // Фінансовий контроль. – 2007. – № 2. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/39197.jsessionid=51B4642D39E977E7E83D7F271A372776.app1>. – Назва з екрана. **5.** Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml. **6.** Супрун О. Здійснення Конвенції Організації Об'єднаних націй проти корупції / О. Супрун // Ліга. Блоги. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/asuprun/article/8863.aspx>. **7.** Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої преступності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml. **8.** African Union Convention on Preventing and Combating Corruption [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.africa-union.org/official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Convention%20on%20Combating%20Corruption.pdf. **9.** Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32005L0060>. **10.** Договір держав-учасників Содружества Независимых Государств о противодействии легализации (отмыванию) преступных доходов и финансированию терроризма (Душанбе, 5 октября 2007 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g80. **11.** Объективные признаки легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем [Електронний ресурс] // Ответственность за легализацию преступно приобретенных доходов в уголовном законодательстве Украины и Российской Федерации : монография / А. С. Беницкий, Б. Г. Розовский, О. Ю. Якимов ; МВД Украины ; Ин-т экон.-прав. исследований НАН Украины ; Луганск. гос. ун-т внутр. дел им. Э. А. Дидоренко ; Восточноукр. нац. ун-т им. В. Даля. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2008. – 496 с. – Режим доступу: <http://www.pravo-znanie.ru/ugolovnoe-pravo-i-ugolovnyj-protsess/143-obektivnye-priznaki-legalizatsii-otmyvaniya-dokhodov-poluchennykh-prestupnym-putem.html>. **12.** The Southern African Development Community's Protocol Against Corruption [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.afrimap.org/english/images/treaty/file423abd8acea28.pdf>. **13.** Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (CETS No.: 198), Warsaw, 16.V.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/198.htm>. **14.** Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 3-тє, перероб. та допов. – Харків : Одісеї, 2007. – 1184 с.

Надійшла до редколегії 09.04.2015

Сыроед Т. Л., Гарбазей Д. А. Международно-правовое противодействие легализации доходов, полученных от правонарушений, связанных с коррупцией

Акцентировано внимание на общих и отличительных чертах, особенно в международных актах по борьбе с коррупцией в вопросе противодействия легализации доходов, добытых преступным путем; проанализирован состав преступления отмывания средств и охарактеризованы его основные элементы; предложены изменения и дополнения к положениям международных актов с целью практической реализации ст. 23 Конвенции ООН против коррупции.

Ключевые слова: легализация средств, конверсия, соучастие, элементы преступления, имущество, состав преступления.

Syroid T. L., Garbazei D. O. International and legal counteraction income's legalization obtained from offences related to corruption

The authors have conducted the analysis of international and legal acts adopted in the frames of UN and international regional organizations (Council of Europe, the Commonwealth of Independent States, the African Union) and sub-regional organizations that establish legal norms and aimed at counteracting income's legalization from offences related to corruption.

Special attention is focused on common and distinctive features, characteristics of international acts in the field of fighting against corruption in the aspect of counteracting income's legalization illegally obtained. It is emphasized that almost all international agreements related to the issue of combating corruption include provisions for the legalization of income, which compose three main types of crime's commission, including: conversion, transfer or disposal of property; concealing the true nature, source, location, disposition, movement or ownership or rights for property that has the form of income from corruption and related offences; acquisition, possession or use of property, if it is known at the time of its receipt that such property is income from corruption and related offences. The corpus delicti of income's legalization illegally obtained is analyzed; its main elements are characterized; considerable attention is paid to the characteristics of the crime's object.

The ways for further cooperation of the state in the field of counteracting income's legalization obtained from illegal actions are outlined. The authors have offered the ways to improve the provisions of international agreements aiming at practical implementation of the Art. 23 of the UN Convention against Corruption.

Keywords: legalization of income, conversion, complicity, elements of a crime, property, corpus delicti.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 378.147

І. Б. Гончаренко**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС УКРАЇНИ**

Розкрито основи правового регулювання дистанційного навчання у вищих навчальних закладах МВС України. Більш детально проаналізовано нормативні акти, які мають особливе значення для організації дистанційного навчання у вищих навчальних закладах МВС України. Надано певні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: дистанційне навчання, правове регулювання, вищі навчальні заклади МВС України.

Постановка проблеми. Будь-яка сфера суспільних відносин потребує належного правового регулювання. Дистанційне навчання в сучасному світі вже давно є невід'ємною частиною освітнього процесу та виявляє себе як ефективна система підготовки спеціалістів різного профілю. Проте, слід відмітити, у вищих навчальних закладах МВС України цей вид навчання ще не впроваджений у повному обсязі в освітній процес і потребує подальшого розвитку. Одним із чинників, що може сприяти подальшому становленню і розвитку дистанційного навчання у вищих навчальних закладах МВС України, є вдосконалення відповідної правової бази.

Стан дослідження. Питання впровадження дистанційного навчання у навчальний процес вищих навчальних закладів досліджувалися такими фахівцями, як В. Ю. Биков, Ю. М. Богачков, К. А. Бугайчук, О. М. Коросташов, Ю. О. Михайлова, О. Ю. Синявська, Б. І. Шуневич та ін. Водночас питання правового регулювання дистанційного навчання у вищих навчальних закладах МВС не отримали достатнього наукового висвітлення. Крім того, на сучасному етапі освітній процес в Україні наповнюється новим змістом завдяки появі нових нормативних актів, які регламентують зазначену сферу, що також обумовлює необхідність дослідження цього питання.

Метою статті є аналіз чинного законодавства, що регламентує отримання дистанційної освіти у вищих навчальних закладах МВС України. Це дозволить виявити недоліки законодавства, сприятиме формулюванню певних пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. З моменту проголошення незалежності у 1991 р. в Україні поступово створювалася система нормативних актів, в яких містяться положення стосовно впровадження та розвитку дистанційного навчання як нової форми професійного навчання. Започатковано процес розробки системи правового регулювання дистанційного навчання в Україні законом України «Про

Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 № 74/98-ВР [1], указом Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000 № 928/2000 [2], постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 № 1494 «Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки» [3] та іншими нормативними актами.

На законодавчому рівні дистанційне навчання побіжно згадується у законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [4]. Так, відповідно до ст. 49 цього документа навчання у вищих навчальних закладах здійснюється за такими формами: 1) очна (денна, вечірня); 2) заочна (дистанційна). Враховуючи прагнення України стати членом європейської та світової спільноти з розвинутим станом дистанційного навчання, вважаємо, що в законодавчому акті дистанційна освіта має посісти окреме місце як самостійна, повноцінна форма навчання. В умовах реформування системи освіти доцільним було б передбачити в законі України «Про вищу освіту» окремий розділ про особливості такого виду навчання, як дистанційне.

Важливим нормативно-правовим актом, який стосується організації дистанційного навчання в усіх навчальних закладах, й у вищих навчальних закладах МВС України зокрема, є Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 [5], яке визначає основні засади організації та запровадження дистанційного навчання. Розділ 5 Положення про дистанційне навчання має назву «Забезпечення дистанційного навчання» і містить інформацію про науково-методичне та системотехнічне забезпечення. Застосування технологій дистанційного навчання в освітньому процесі потребує також і відповідного кадрового забезпечення. Вважаємо доцільним внести у вказаний розділ окремий пункт, присвячений кадровому забезпеченню впровадження технологій дистанційного навчання, де буде перелічено відповідні категорії фахівців (наприклад, викладачі-методисти, які беруть участь в організації освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання, фахівці з інформаційно-комунікаційних технологій, консультанти).

Ще одним актом що регулює процеси впровадження та використання дистанційного навчання, є наказ МОН України від 30.10.2013 № 1518 «Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями» [6]. Цей нормативно-правовий акт визначає, що заклади освіти, які отримали погодження від Міністерства освіти і науки України та надають освітні послуги за дистанційною формою навчання, забезпечують:

1) інформаційно-консультативну підтримку з боку педагогічних, науково-педагогічних працівників, методистів і технічного персоналу; цілодобовий доступ до інформаційних ресурсів дистанційного навчання; інтерактивне спілкування з викладачами та іншими студентами (слухачами); доступ до результатів контролю їх навчання;

3) своєчасне проходження підвищення кваліфікації у сфері дистанційного навчання науково-педагогічними, педагогічними працівниками, які забезпечують навчання за дистанційною формою;

4) оновлення комп'ютерної техніки та програмного забезпечення відповідно до розвитку сфери інформаційних технологій;

5) технологічну підтримку та своєчасне оновлення веб-ресурсів дистанційного навчання, баз даних студентів (слухачів), науково-педагогічних, педагогічних працівників, методистів та інших фахівців, які забезпечують навчання за дистанційною формою;

6) впровадження новітніх педагогічних технологій в навчальний процес за дистанційною формою навчання.

У системі МВС України впровадження дистанційної форми навчання в освітній процес регламентовано передусім наказом МВС України від 21.07.2008 № 346 «Про затвердження Положення про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МВС за заочною та дистанційною формами навчання» [7]. На сьогодні усі підзаконні нормативно-правові акти (в тому числі і вищевказане затверджене наказом Положення) мають бути приведені у відповідність до норм нещодавно прийнятого закону України «Про вищу освіту». Крім того, на наш погляд, цей документ потребує ще і внесення певних змін та доповнень.

Так, перший розділ Положення розкриває поняття основних технологій дистанційного навчання (п. 1.1), серед яких відсутня така технологія, як вебінар (різновид веб-конференції, проведення синхронних заходів або презентацій через інтернет у режимі реального часу). Вебінар не тільки забезпечує індивідуальне спілкування курсанта (студента, слухача) з викладачем, але й дає можливість проведення спільних занять, проведення аудіо- та відеоконференцій із трансляцією кількох учасників одночасно, колективної роботи з програмним забезпеченням, обміну миттєвими повідомленнями за допомогою текстового чату тощо.

Вебінари є невід'ємною складовою системи дистанційної освіти вищих навчальних закладів Європи та Америки. Так, наприклад, у коледжах та університетах США практикуються двосторонні відео-заняття (two-way video classroom). Студенти таким чином можуть взаємодіяти з викладачем і зі студентами паралельних відеокласів. У цьому випадку використовується стандартна телестудія і відповідна технологія для розширення моделі традиційної аудиторії малого чи середнього розміру. Також в університетах США розповсюджені двосторонні аудіографічні заняття (two-way audio graphic classrooms), які

передбачають, що аудиторії дообладнані графічними дошками і/або повільно скануючим телебаченням, за допомогою яких подається візуальна інформація, аналогічна рисункам на білій дошці або проєктуванню прозорих плівок з графіками [8, с. 111–112].

Отже, вважаємо необхідним закріпити на нормативному рівні таку важливу технологію дистанційного навчання, як вебінар. У зв'язку з цим, на наш погляд, Положення потребуватиме наповнення свого змісту відповідними термінами: асинхронний режим, синхронний режим, веб-ресурси навчальних дисциплін (програм), веб-середовище дистанційного навчання, система управління веб-ресурсами навчальних дисциплін (програм), система управління дистанційним навчанням.

Крім того, розділ 3 «Особливості організації навчального процесу за дистанційною формою навчання» Положення, на нашу думку, занадто стислий за змістом. Наприклад, п. 3.9 визначає основні види навчальних занять за дистанційною формою навчання (лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні заняття, консультації, конференції, дискусії в мережі, самопідготовка, вивчення теоретичного матеріалу), але не розкриває їх сутність. Уже тим не позначені особливості цих видів занять саме у процесі дистанційного навчання. Наприклад, можна запропонувати такі доповнення до п. 3.9 Положення:

- під час лекції курсанти (слухачі, студенти) отримують аудіовізуальну інформацію через засоби телекомунікаційного зв'язку у синхронному та в асинхронному режимах;

- практичне заняття передбачає індивідуальне виконання сформульованих завдань та відбувається дистанційно в асинхронному режимі;

- дискусія у мережі проводиться шляхом обговорення курсантами (слухачами, студентами) поточного питання з викладачем та між собою;

- семінарські, практичні заняття і дискусії у мережі можуть проводитися із застосуванням можливостей інтернет-систем проведення вебінарів;

- консультації здійснюються за допомогою електронної пошти, чатів, форумів, вебінарів та в очному режимі.

Розділ 3 Положення також не містить норм, які закріплюють забезпечення застосування технологій дистанційного навчання в освітньому процесі ВНЗ МВС України. Мається на увазі методичне, інформаційне, кадрове забезпечення впровадження технологій дистанційного навчання в діяльність ВНЗ МВС України. Вважаємо за доцільне доповнення і розкриття змісту цих видів забезпечення застосування технологій дистанційного навчання шляхом розширення розділу 3 Положення або виділення їх в окремому розділі Положення.

Серед інших актів, які мають значення для правового регулювання дистанційного навчання в системі МВС України, можна назвати

Концепцію реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ, яка затверджена наказом МВС України від 28.10.2007 № 411. Цей документ передбачає, що підготовка фахівців для органів внутрішніх справ у системі вищої освіти МВС вимагає впровадження дистанційної форми навчання особового складу, насамперед управлінської ланки, органів внутрішніх справ усіх регіонів України [9].

Необхідність подальшого впровадження технологій дистанційного навчання в освітній процес вищих навчальних закладів МВС обґрунтована і таким відомчим нормативно-правовим актом, як Програма зміцнення кадрового потенціалу МВС України на 2012–2016 роки, схвалена рішенням колегії МВС від 05.07.2012 № 18 км/3 (додаток до наказу МВС України від 12.07.2012 № 618). Пункт 5.9 Програми наголошує: розробити систему дистанційного навчання працівників органів внутрішніх справ [10].

Нормативна база щодо організації дистанційного навчання в системі МВС доповнюється також і внутрішніми документами окремого закладу. Наприклад, у Харківському національному університеті внутрішніх справ нормативно-правову основу впровадження дистанційного навчання в освітній процес, у першу чергу, становлять: наказ від 20.03.2014 № 105 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання у Харківському національному університеті внутрішніх справ» [11], розпорядження від 20.10.2012 № 524 «Про створення робочої групи Харківського національного університету внутрішніх справ з питань організації дистанційного навчання» [12].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що не всі особливості дистанційного навчання знайшли своє закріплення у нормативно-правових актах. Вважаємо за доцільне деяке нормативне розширення можливостей дистанційної освіти на законодавчому рівні. Удосконалення також потребують підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують відносини у сфері дистанційного навчання у системі МВС України.

Список використаних джерел: 1. Про Національну програму інформатизації : закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>. 2. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : указ Президента України від 31 лип. 2000 р. № 928/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>. 3. Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 23 верес. 2003 р. № 1494 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-п>. 4. Про вищу освіту : закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 5. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : наказ М-ва освіти і науки України від 25 квіт. 2013 р. № 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/z0703-13. 6. Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями : наказ М-ва освіти і науки України від 30 жовт. 2013 р. № 1518 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1857-13>. 7. Про затвердження Положення про підготовку фахівців у вищих навчальних закладах МВС за заочною та дистанційною формами навчання: наказ МВС України від 21 лип. 2008 р. № 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/pravo/31874/index.html>. 8. Шуневич Б. І. Дистанційне навчання в системі вищої освіти Європи та Північної Америки : монографія / Б. І. Шуневич : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ: Київ. ун-т, 2005. – 365 с. 9. Концепція реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ : затв. наказом МВС України від 28.10.2007 № 411 // Збірник нормативних актів з організації навчально-методичної роботи в Донецькому юридичному інституті. – Донецьк : Від. навч.-тренінг. технологій ДЮІ ЛДУВС, 2009. – С. 394–422. 10. Програма зміцнення кадрового потенціалу МВС України на 2012–2016 роки : схвал. рішенням колегії МВС України від 5 лип. 2012 р. № 18 км/3 : [додаток до наказу МВС України від 12 лип. 2012 р. № 618 «Про оголошення рішення колегії МВС України»]. – Служб. док. 11. Про затвердження Положення про дистанційне навчання у Харківському національному університеті внутрішніх справ : наказ ХНУВС № 105 від 20 берез. 2014 р. – Служб. док. 12. Про створення робочої групи Харківського національного університету внутрішніх справ з питань організації дистанційного навчання: розпорядження ХНУВС від 20 жовт. 2012 р. № 524. – Служб. док.

Надійшла до редколегії 22.04.2015

Гончаренко И. Б. Правовое регулирование дистанционного обучения в высших учебных заведениях МВД Украины

Раскрыты основы правового регулирования дистанционного обучения в высших учебных заведениях МВС Украины. Более детально проанализированы нормативные акты, имеющие особое значение для организации дистанционного образования в высших учебных заведениях МВД Украины. Внесены определенные предложения по усовершенствованию действующего законодательства в данной сфере.

Ключивые слова: дистанционное обучение, правовое регулирование, высшие учебные заведения МВД Украины.

Goncharenko I. B. Legal regulation of distance learning in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The fundamentals of legal regulation of distance learning in higher education establishments of Ukraine are revealed. It is noted that this type of training has not fully implemented in the educational process in higher education establishments of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine yet. Improvement of appropriate legal base could facilitate its further establishment and development.

It is noted that the issue of legal regulation of distance learning in higher education establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have not received sufficient scientific elucidation. The urgency of these issues is also due to the advent of new regulations regulating the scope of the educational process.

The objective of this article is to analyze the current legislation regulating the distance learning in higher education establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The author noted the basic regulations relating to distance learning in higher education establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and offered some regulatory empowerment of the possibilities of distance learning at the legislative level.

Special attention is paid to regulations, which directly regulate this sphere of relations. Among them the author made a detailed analysis of the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated from July 21, 2008 № 346 «On Approval of the Provisions on Training Specialists in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs on part-time and distance learning forms». It is indicated that not all the features of distance learning found their consolidation. For further establishment and development of distance learning in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine the author has suggested certain alterations and amendments to the mentioned by-law regulation, including filling its content by additional terms, disclosure of the features of classes of distance learning form, adding the norms that would consolidate the provision of using distance learning technologies in education process of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: distance learning, legal regulation, higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

УДК 347.998.85(477)

А. М. Клочко

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО У ВНЗ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

На підставі аналізу наукових точок зору та відповідних нормативно-правових актів розроблено авторське бачення адміністративно-правових аспектів підготовки майбутніх поліцейських у ВНЗ МВС України. Встановлено, що з метою підготовки не лише кваліфікованого, але й морально, психологічно та етично підготовленого працівника органів внутрішніх справ необхідно вжити системних заходів щодо всебічно цілеспрямованого розвитку майбутнього поліцейського.

Ключові слова: поліцейський, державна кадрова політика, органи внутрішніх справ, вищий навчальний заклад, підготовка кадрів, ефективність.

Постановка проблеми. Сьогодні можна спостерігати суттєві протиріччя між існуючими до цього часу стереотипами мислення і діяльності працівників правоохоронних органів, що склалися за

© Клочко А. М., 2015

довгі роки, і новими реаліями сьогодення. Критичні оцінки суспільства на адресу негативних явищ у поведінці та діяльності окремих працівників органів внутрішніх справ України (непрофесіоналізм, корупційні прояви, порушення законності, відхилення від норм моралі тощо) призводять до загострення проблеми професійно-етичної підготовки майбутніх поліцейських. Забезпечити таку підготовку багато в чому покликане освітнє середовище вищих навчальних закладів МВС України.

Необхідно звернути увагу, що на фоні сучасного етапу реформування системи правоохоронних органів держави відбуваються значні зміни в організації діяльності навчальних закладів системи МВС України. Вимоги щодо оперативного оновлення системи знань та навичок майбутніх працівників поліції зумовлені необхідністю постійного задоволення потреб особи і суспільства, що розвивається, потребами у виробленні ефективної системи адаптивного управління розвитком освітнього середовища і надання кожному можливостей реалізації власної системи отримання освіти.

Сучасне українське суспільство вимагає створення адаптивного освітнього середовища, різнорівневої, модульної системи навчання, у тому числі і в системі органів внутрішніх справ України. Практична діяльність навчальних закладів системи органів внутрішніх справ повинна характеризуватись спробами створення умов для самореалізації і самовизначення слухачів на основі інноваційного підходу. Це свідчитиме про орієнтацію діяльності системи навчальних закладів системи МВС України на індивідуалізацію навчального процесу, впровадження в навчальний процес нових інформаційних технологій, які повинні використовуватись і для відбору та підготовки поліцейських. На нашу думку, саме такий підхід до організації діяльності вищих навчальних закладів системи МВС України має стати одним із першочергових кроків у напрямі вироблення дієвої системи підготовки майбутніх поліцейських.

Стан дослідження. Проблеми підготовки кадрів ОВС, кадрового забезпечення їх діяльності різною мірою було висвітлено у працях С. М. Алфьорова, М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, В. С. Венедиктова, М. І. Іншина, А. Т. Комзюка, В. В. Коновалова, Л. М. Колодкіна, Ю. Ф. Кравченка, М. Н. Курка, О. А. Лупала, Н. П. Матюхіної, Л. І. Миськів, В. А. Мінаєва, Г. М. Мякішева, О. Ю. Синявської, А. А. Стародубцева, В. П. Петкова, А. Н. Роша, А. В. Фатули, В. М. Шамарова, Р. В. Шаповала, І. М. Шопіної, О. Н. Ярмиша та інших учених. Наукові праці вказаних вище вчених виступають фундаментальною базою для подальшого дослідження різноманітних питань підготовки кадрів для органів внутрішніх справ; завдяки доробку зазначених науковців визначено ключові теоретичні засади діяльності визначеної сфери. Однак проблематика питання адміністративно-правових аспектів підготовки майбутніх поліцейських у

вищих навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ України має вибірковий характер. Також слід зазначити, що окремі теоретичні питання залишаються неузгодженими, що може створити перешкоди для ефективного виконання покладених на органи внутрішніх справ обов'язків; зокрема мова йде про поліцію нового зразка та вироблення дієвого механізму підготовки кадрів. Таким чином, проведений аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати про відсутність комплексних досліджень, які присвячені вивченню особливостей реалізації окремих напрямів підготовки кадрів для підрозділів поліції. Власне, викладене вище і визначає актуальність статті.

Метою цієї статті є з'ясування сутності адміністративно-правових аспектів підготовки майбутніх поліцейських у вищих навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ України та вироблення дієвого механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у зв'язку зі значним зниженням авторитету працівників органів внутрішніх справ України та швидкою плінністю кваліфікованих кадрів виникає гостра потреба у підготовці нових поліцейських, майбутніх фахівців органів внутрішніх справ, які будуть на якісно новому професійному рівні володіти здатністю до саморозвитку, самореалізації в соціально-професійному середовищі, ефективно виконувати покладені на них обов'язки у суворій відповідності до вимог відповідних нормативно-правових актів. Зважаючи на сучасний етап реформування системи правоохоронних органів, змінюються акценти у вирішенні завдань професійної підготовки майбутніх фахівців, де особлива увага повинна приділятися їх інтелектуальному, етичному, культурному становленню, розвитку творчої самостійності, професійному та особистісному зростанню.

Незважаючи на те, що система професійної підготовки у структурі МВС України є складовою частиною вітчизняної системи професійної освіти, професійна підготовка курсантів здійснюється в інших, ніж у звичайних цивільних навчальних закладах, умовах і має свою специфіку, яка зумовлена чітко визначеною сферою професійної діяльності майбутніх поліцейських, прогнозованими потребами в кадрах, наявністю системи цільового набору і відповідного розподілу випускників.

Необхідно звернути увагу, що складний характер завдань, виконання яких покладається на органи внутрішніх справ в умовах докорінних змін у політичному й економічному житті українського суспільства, реформування системи органів внутрішніх справ, зростання «професіоналізму» в злочинному середовищі, появи нових видів правопорушень, оновлення методів і засобів правоохоронної діяльності, висуває високі вимоги не лише до рівня знань, умінь, навиків і набору компетенцій майбутніх поліцейських, але й до особистісних якостей всіх категорій працівників поліції. Майбутній

офіцер органів внутрішніх справ в умовах оперативно-службової діяльності, що змінилися, повинен володіти загальною та етичною культурою, що відображає його готовність до професійної діяльності.

Особливості сучасного розвитку системи органів внутрішніх справ характеризуються значним оновленням масиву законодавчих актів, що регулюють діяльність усієї правоохоронної системи. Зокрема, мова йде про такі законопроекти: «Про Національну поліцію» (реєстр. № 1692 від 12 січня 2015 р.); «Про поліцію і поліцейську діяльність» (реєстр. № 1692-1 від 27 січня 2015 р.), «Про Державне бюро розслідувань» (№ 2114 від 12 лютого 2015 р.); «Про органи внутрішніх справ» (№ 2561 від 6 квітня 2015 р.); «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України» (реєстр. № 2567 від 6 квітня 2015 р.), нормами яких планується підвищити якість процесу навчання майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

У контексті нашого дослідження особливу увагу хотілося б звернути на проект закону України «Про органи внутрішніх справ» [1]. Цей законопроект спрямований на створення в Україні системи органів внутрішніх справ за світовими та європейськими стандартами у цій сфері. Вивчення зазначеного проекту дало нам змогу сформулювати деякі зауваження та пропозиції, які мають безпосереднє відношення до процесу підготовки працівників для органів внутрішніх справ:

1. Стаття 12 «Кадрове забезпечення» законопроекту не містить визначення базових категорій та не дає уявлення про основні напрямки цієї діяльності. Також дещо неузгодженим із законами України «Про освіту» та «Про Вищу освіту» є положення щодо підготовки спеціалістів для органів внутрішніх справ. Виникає питання про вибірковість та несистемність закріплення норм, що стосуються проходження служби в ОВС у ч. 3 ст. 12.

2. Доцільним вважається доповнення статті 12 «Кадрове забезпечення» окремим пунктом, положеннями якого має бути передбачено, що «... підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації спеціалістів для органів внутрішніх справ України здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та інших законодавчих актів на базі навчальних закладів МВС України. Особи, які вперше призначаються на посади рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, в обов'язковому порядку проходять спеціальне професійне навчання або перепідготовку».

3. Певні зауваження виникають щодо змісту статті 12 «Кадрове забезпечення», зокрема у п. 2 встановлено, що підготовка спеціалістів та фахівців для органів внутрішніх справ здійснюється за відповідними освітньо-професійними та освітньо-науковими програмами за такими рівнями: 1) початковий рівень – професійна підготовка з присвоєнням кваліфікації «молодший спеціаліст». Слід зазначити,

що відповідно до класифікатора професій для більшості посад, що передбачені в структурі органів внутрішніх справ, необхідно мати освітньо-кваліфікаційний рівень не менший за «бакалавр», а для осіб начальницького складу – «спеціаліст» або «магістр». У зв'язку з цим указаний п. 2 ст. 12 законопроекту потребує доопрацювання.

4. Стаття 12 «Кадрове забезпечення» встановлює підготовку спеціалістів за трьома рівнями, але в законопроекті освітньо-кваліфікаційний рівень встановлений тільки для початкового – «молодший спеціаліст», залишилось відкритим питання відповідно до другого і третього рівнів. Також вживається незрозумілий термін «керівний склад середньої ланки».

У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на необхідність доопрацювання законопроекту з урахуванням наведених вище пропозицій та зауважень.

Слід зазначити, що результативність та ефективність виконання визначених у вказаних законопроектах завдань безпосередньо пов'язані, передусім, зі зміцненням кадрового потенціалу органів внутрішніх справ, а саме із процесом відбору, підготовки та перепідготовки працівників органів внутрішніх справ. Коли ми говоримо про результативність, то перш за все необхідно мати на увазі повноту і ступінь наближення до запланованих кінцевих результатів підготовки фахівців. Ефективність слід пов'язувати зі співвідношенням кінцевих та проміжних результатів з витратами (інтелектуальними, організаційними, матеріальними). Кінцева діяльність спеціаліста відображається в моделі фахівця [2, с. 29–31]. Тому підготовка фахівців для системи органів внутрішніх справ повинна передбачати реалізацію таких основних функцій:

- ціннісно-орієнтаційної: формування професійної свідомості працівників органів внутрішніх справ, підвищення рівня їх професійної культури, гордості за професію;

- експертно-діагностичної, яка передбачає вивчення та аналіз стану злочинності; особливостей професійного та соціального спілкування працівників міліції з різними верствами населення; нагальних проблем, що стосуються компетенції ОВС;

- організаційно-технологічної. Ця функція має справу з розробкою нових методів, технологій та підходів до боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку;

- профілактично-виховної, яка полягає у проведенні роз'яснювальної роботи серед широких верств населення (молоді, груп ризику тощо) [3, с. 238].

Якість реалізації зазначених функцій безпосередньо залежить від наявності ефективної державної політики, яка повинна регулювати різноманітні аспекти підготовки фахівців для органів внутрішніх справ України. Основними цілями реалізації державної кадрової політики є:

- розроблення механізмів залучення до роботи у сферах державного управління висококваліфікованих фахівців, успішних

підприємців, працівників фінансово-економічної сфери, здібних випускників вищих навчальних закладів;

- відновлення технології добору кадрів для зайняття управлінських посад із числа працівників, які мають досвід роботи на посадах нижчого рівня у відповідній сфері діяльності;

- формування дієвого кадрового резерву на зайняття керівних посад у сферах державного управління;

- посилення вимог до моральних якостей осіб, які залучаються до управлінської діяльності, з метою уникнення можливих проявів корупції, запобігання виникненню конфлікту інтересів, удосконалення процедури дисциплінарного провадження;

- впровадження сучасних технологій управління персоналом для успішного вирішення виробничих і управлінських завдань у державному секторі економіки;

- відновлення профорієнтаційної роботи серед молоді;

- державна підтримка цільових науково-практичних досліджень у сфері розвитку людського потенціалу;

- підготовка та професійний розвиток вищих керівних кадрів державної служби, здатних забезпечити ефективність державної політики у сфері державного управління та лідерство у проведенні адміністративної та економічної реформ [3, с. 251–252].

Важливе значення в державному механізмі підготовки фахівців для органів внутрішніх справ України відіграють відповідні освітні програми. Якщо цивільні заклади недостатньо акцентують увагу на практичній підготовці, а віддають перевагу теорії, то освітні програми відомчих закладів освіти повинні в обов'язковому порядку включати у встановленому обсязі такі необхідні для майбутнього правоохоронця дисципліни, як «Оперативно-розшукова діяльність», «Спеціальна тактика», «Спеціальна техніка», «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична підготовка» та інші.

В цілому процес підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ у відомчих навчальних закладах має своєю метою забезпечення органів внутрішніх справ фахівцями, які знають свою справу, володіють високою правосвідомістю, відповідають за рівнем знань отриманому ними диплому про вищу освіту та вміють працювати в органах внутрішніх справ. Система підготовки кадрів у відомчих навчальних закладах освіти повинна знаходитись в динамічному розвитку, який має забезпечувати її відповідність вимогам практичної діяльності працівників органів внутрішніх справ у сучасних умовах. Вона враховує кращий закордонний досвід підготовки поліцейських кадрів, чому сприяє постійний обмін досвідом між Міністерством внутрішніх справ України та правоохоронними органами інших країн. Ця система підготовки кадрів найбільш адаптована до умов служби в органах внутрішніх справ і витримала перевірку часом.

На основі даних, отриманих під час попередніх досліджень, значимо, що етико-психологічну підготовку майбутніх працівників органів внутрішніх справ в умовах реформування всієї системи правоохоронних органів та переходу до поліції «нового зразка» необхідно здійснювати з урахуванням деяких умов, зокрема таких, як: а) орієнтація професійної освіти на етичні аспекти і специфіку правоохоронної діяльності співробітників МВС України; б) надання системі професійної підготовки майбутніх поліцейських у вищих навчальних закладах МВС України гнучкості відносно змісту професійної підготовки і наповнення її етичними ресурсами; в) поширення серед курсантів ВНЗ МВС України гуманітарних, соціальних та інших знань, що сприяють підвищенню їх загальноосвітнього і культурного рівнів; г) задоволення потреби особи в інтелектуальному, культурному й етичному розвитку; ґ) формування у курсантів умінь і навиків самостійної організації своєї навчально-пізнавальної діяльності; д) розвиток у курсантів етико-професійного мислення, стійкості для успішного виконання майбутніх службово-професійних завдань; е) підготовка курсантів до професійно-етичних дій в різних екстремальних і небезпечних умовах тощо.

Таким чином, цілеспрямований розвиток діяльності вищого навчального закладу МВС України з урахуванням спрямованості особових потреб курсантів є необхідною умовою і засобом для отримання суспільством не лише кваліфікованого, але й психологічно, морально, етично підготовленого працівника органів внутрішніх справ.

Окрім навчальної, виховної, розвиваючої, інформаційної, науково-дослідної складових навчального процесу, у вищих навчальних закладах МВС України важлива роль повинна приділятися етико-професійній підготовці майбутніх поліцейських. Так, зокрема, на базі Харківського національного університету внутрішніх справ було відкрито «Університет культури». Його метою є підвищення рівня професійно-етичного виховання, духовно-морального розвитку, підвищення загального культурного рівня особового складу та розвитку художньої самодіяльної творчості. Активізація чинників культурного розвитку, що впливають на формування особи майбутнього поліцейського, досягається шляхом вивчення світової і вітчизняної культурної спадщини, залучення до практики цивілізованого спілкування в сучасному суспільстві.

Етичні стосунки майбутніх поліцейських виступають як відповідна установка і відображають етичну сторону професійної підготовки у вищих навчальних закладах МВС України. Значущість етичних відносин як цінності для розвитку особи майбутнього поліцейського полягає у формуванні: етичного ідеалу, співробітника «нової» поліції як мети і зразка професійно-етично вихованої особи; етично цінних меж майбутнього поліцейського; його вміння орієнтуватись у складних життєвих і професійних ситуаціях з позицій норм моралі і моральності.

Етична поведінка виявляється в діяльності майбутнього поліцейського. Поведінка майбутнього поліцейського оцінюється з боку етичної регуляції, етичних вимог, дотримання етичних норм поведінки. Етичні норми виступають як загальноприйняті правила поведінки, покликані упорядкувати відносини між людьми. Норми-регулятори, ставши особистим надбанням, впливають на професійно-етичну поведінку майбутнього поліцейського через самосвідомість, самооцінку, мотивацію, становлять певну цінність.

Таким чином, повноцінне використання усього масиву надбань вищих навчальних закладів МВС у професійно-етичній підготовці майбутніх поліцейських дозволяє здійснити етичне виховання курсантів, спираючись на можливості змісту навчальних курсів і дисциплін; виховної, науково-дослідної діяльності, позаслужбового часу з метою становлення такої особи майбутнього офіцера поліції, яка поєднуватиме в собі духовне багатство, дійсні моральні якості, етичну чистоту і здоров'я, а також високий інтелектуальний і етичний потенціал.

Список використаних джерел: 1. Про органи внутрішніх справ : проект закону України від 6 квіт. 2015 р. № 2561 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH1Z500A.html. 2. Ануфрієв М. І. Вищий заклад освіти МВС України : наук.-практ. посіб. / М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с. 3. Ключко А. М. Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ України : монографія / А. М. Ключко ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Золота миля, 2012. – 492 с.

Надійшла до редакції 20.04.2015

Ключко А. Н. Административно-правовые аспекты подготовки будущего полицейского в вузе системы МВД Украины

На основании анализа научных точек зрения и соответствующих нормативно правовых актов разработано авторское виденье административно-правовых аспектов подготовки будущих полицейских в вузе МВД Украины. Установлено, что с целью подготовки не только квалифицированного, но и морально, психологически и этически подготовленного работника органов внутренних дел необходимо всесторонне-целеустремленное развитие будущего полицейского.

Ключевые слова: полицейский, государственная кадровая политика, органы внутренних дел, высшее учебное заведение, подготовка кадров, эффективность.

Klochko A. M. Administrative and legal aspects of training future police officer in higher educational establishments within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The objective of this article is to clarify the nature of administrative and legal aspects of training future police officers in higher educational establishments of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the development of an effective mechanism for their implementation.

The article is devoted to the research of administrative and legal aspects of training future police officers in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. On the basis of scientific points of view and related legal acts the author has developed his own vision of administrative and legal aspects of training future police officers in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is established that in order to train not only qualified, but also morally, psychologically and ethically prepared police officer it is necessary to take systemic measures to fully-focused development of the future police officer.

It is proved that despite the fact that the system of professional training in the structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is an integral part of the national system of vocational education, professional training of cadets is performed under other conditions than the normal civil educational establishments and has its own specifics, which are caused by a clearly defined sphere of professional activity of future police officers, estimated needs for personnel, the availability of the target recruitment and appropriate assignment of graduates.

The drafts of legal acts that have to regulate the activities of all law enforcement system at a more effective level are analyzed. These norms must increase the quality of the training process of future police officers. As a result of their analysis the author has formulated propositions and recommendations, which make possible for higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to fulfill their obligations in the sphere of training future police officers.

Keywords: police officer, state personnel policy, internal affairs agencies, higher educational establishment, personnel training, efficiency.

УДК 35.073.6(477)

В. Т. Комзюк

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ

Досліджено та розкрито окремі актуальні питання правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил. Визначено поняття, стадії, зміст і суб'єкти таких проваджень. Акцентовано увагу на недосконалості окремих норм Митного кодексу України та запропоновано шляхи покращення регулювання розглянутих відносин, включаючи зміни до Митного кодексу України.

Ключові слова: порушення митних правил, провадження, правове регулювання, вдосконалення, Митний кодекс України.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Проблема вдосконалення правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил

є дуже актуальною, має велике теоретичне і практичне значення, оскільки це провадження є одним із правових інститутів митного права, розглядається як різновид адміністративного юрисдикційного провадження, правоохоронна та правозастосовна діяльність митних органів, їх посадових осіб та інших уповноважених суб'єктів. Як зазначають автори підручника «Адміністративне право України. Академічний курс» (голова редакційної колегії – В. Б. Авер'янов), «адміністративно-юрисдикційна діяльність в силу своєї суспільної значущості вимагає належного процесуально-правового регулювання. Встановлення і доведення подій і фактів, їх юридична оцінка здійснюються в рамках особливої процесуальної форми, що є важливою і обов'язковою для юрисдикції» [1, с. 492]. Згідно зі ст. 487 Митного кодексу України (далі – МКУ) провадження у справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до цього Кодексу, а в частині, що не регулюється ним, – відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення [2]; отже, крім Митного кодексу, основним нормативним актом, що регулює провадження у справах про порушення митних правил, є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), адже його ст. 2 закріплює, що законодавство України про адміністративні правопорушення складається з цього Кодексу та інших законів України [3]. Найбільш актуальними питаннями вдосконалення правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил сьогодні є визначення поняття і змісту цього провадження, його стадій, суб'єктів, їх правового статусу, окремі питання компромісу у справах про порушення митних правил тощо.

Стан дослідження. Питанням правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил, його вдосконаленню значну увагу у своїх дослідженнях приділяли такі вчені, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Є. В. Додін, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюк, А. В. Мазур, В. Я. Настюк, В. В. Нижникова, Д. В. Приймаченко, Р. Б. Шишка, В. К. Шкарупа та інші, але ця проблема залишається актуальною і сьогодні, враховуючи часті зміни, що вносяться до чинного законодавства, яке забезпечує правове регулювання провадження у справах про порушення митних правил, а також відсутність єдності думок провідних науковців щодо тих чи інших питань правового регулювання цього провадження.

Метою статті є дослідити проблемні питання правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил, визначити поняття, стадії, зміст, суб'єктів цього провадження та запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання розглядуваних питань, зокрема внесення змін до Митного кодексу України.

Вирішуючи поставлені завдання, необхідно перш за все визначити поняття провадження у справах про порушення митних правил,

його стадії, враховуючи відсутність нормативного закріплення цих питань та неоднозначність думок науковців щодо них, при цьому слід враховувати, що провадження у справах про порушення митних правил є різновидом провадження у справах про адміністративні правопорушення, оскільки згідно зі ст. 458 МКУ порушення митних правил є адміністративним правопорушенням [2].

Виклад основного матеріалу. В. В. Нижникова дає таке визначення поняття цього провадження: провадження у справах про порушення митних правил являє собою здійснюваний спеціально уповноваженими посадовими особами митних органів складний комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, спрямованих на своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до чинного законодавства, забезпечення виконання постанови, виявлення причин та умов, що сприяли скоєнню митних правопорушень, вжиття заходів щодо їх усунення, запобігання правопорушень, зміцнення правопорядку та законності в галузі митної справи [4, с. 17–18].

На думку авторів навчального посібника «Митне право України», провадження у справах про порушення митних правил можна визначити як сукупність адміністративно-процесуальних норм, що закріплюють послідовність і порядок правозастосовчої діяльності уповноважених митних органів та їх посадових осіб, спрямованої на виявлення і припинення порушення митних правил, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності за вчинене правопорушення [5, с. 250].

Як бачимо, автори цих визначень акцентують на діяльності лише митних органів та їх посадових осіб, із чим не можна погодитись, оскільки є й інші уповноважені суб'єкти провадження, що і підтверджують у своєму визначенні автори іншого навчального посібника «Митне право України» за загальною редакцією В. В. Ченцова, які вказують, що «провадження у справах про порушення митних правил визначається як різновид провадження у справах про адміністративні правопорушення та складається з низки послідовних дій юрисдикційних органів, які згідно з нормами адміністративного та митного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності та на забезпечення виконання винесеної постанови» [6, с. 252].

Загалом погоджуючись із наведеними визначеннями поняття провадження у справах про порушення митних правил, вважаємо за можливе і потрібне навести власне визначення цього поняття, акцентувавши на єдності вчинюваних процесуальних дій, що становлять це провадження, а також відобразивши в ньому основні стадії провадження, що є складовими його структури. Виходячи з вищезазначеного, *провадження у справах про порушення митних правил* – це врегульована нормами митного та адміністративного

права певна єдність послідовно здійснюваних уповноваженими суб'єктами у зв'язку із вчиненням порушення митних правил взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, спрямованих на припинення правопорушення, його фіксацію, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин справи, вирішення її відповідно до закону та виконання інших завдань провадження, і включає в себе порушення справи про порушення митних правил, розгляд справи і винесення в ній постанови та виконання винесеної постанови про накладення адміністративного стягнення за порушення митних правил. На нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 486 МКУ («Завдання та зміст провадження у справі про порушення митних правил»), змінивши її назву на таку: «Поняття, завдання та зміст провадження у справі про порушення митних правил», додавши до частини першої цієї статті одне з наведених нами (яке законодавець буде вважати більш досконалим) визначень поняття цього провадження, а також внісши зміни в частину другу цієї статті, яка визначає зміст розглядуваного провадження і є абсолютно недосконалою і суперечливою.

Визначаючи нормативно у ч. 2 ст. 486 МКУ [2] зміст провадження у справі про порушення митних правил, законодавець встановлює, що «провадження у справі про порушення митних правил включає в себе виконання процесуальних дій, зазначених у статті 508 цього Кодексу, розгляд справи, винесення постанови та її перегляд у зв'язку з оскарженням». Цим визначенням законодавець суперечить і самому собі, і усталеним теоретичним визначенням щодо сутності та змісту адміністративного юрисдикційного провадження, його стадій. Вченими-адміністративістами однотайно визнається стадійний характер провадження у справах про порушення митних правил як різновиду адміністративно-юрисдикційного провадження (хоча щодо кількості процесуальних стадій, їх назви така однотайність думок науковців відсутня); так само всіма визнається заключна, вирішальна стадія провадження – виконання постанови про накладення адміністративного стягнення за порушення митних правил, без якої вся попередня адміністративно-юрисдикційна діяльність уповноважених органів і посадових осіб у рамках конкретного провадження втрачає сенс, стає марною, оскільки тільки після виконання постанови про накладення адміністративного стягнення особа-правопорушник реально притягується до адміністративної відповідальності. Але у нормативному визначенні законодавцем змісту провадження, яке закріплено у ч. 2 ст. 486 МКУ [2], відсутня стадія виконання постанови про накладення стягнення за порушення митних правил, хоча законодавець цій стадії присвятив окрему главу 73 розділу «Провадження у справах про порушення митних правил», яка називається «Виконання постанов органів доходів і зборів про накладення адміністративних стягнень за порушення митних правил». Тобто

законодавець визнає існування цієї стадії провадження і закріплює її нормативно окремою главою Кодексу, а отже, безумовно, ст. 486 МКУ потребує вдосконалення, так само як потребує вдосконалення і назва глави 73 МКУ [2], де законодавець акцентує на виконанні постанов *органів доходів і зборів*, хоча положення цієї глави регламентують і виконання постанов *суду (судді)* про накладення адміністративних стягнень (ст. 540 МКУ «Примусове виконання постанови органу доходів і зборів або суду про накладення штрафу», ст. 541 «Виконання постанови суду (судді) про конфіскацію») [2].

У нормативному визначенні змісту досліджуваного провадження не закріплено також стадії порушення справи про порушення митних правил, хоча її існування очевидне, визнається всіма науковцями і підтверджується наявністю ст. 488 МКУ (Порушення справи про порушення митних правил), яка визначає, що «провадження у справі про порушення митних правил вважається розпочатим з моменту складення протоколу про порушення митних правил» [2], тобто процесуальним моментом порушення справи про порушення митних правил законодавець закріплює факт складення протоколу про порушення митних правил, із чим не можна погодитись, оскільки це суперечить і реальній практиці вчинення процесуальних дій під час здійснення провадження, і науковій думці провідних учених-адміністративістів. Зокрема варто погодитись із думкою, «що провадження у справі про адміністративне правопорушення починається без складання якогось спеціального документа. Початковим моментом порушення справи можна вважати час, коли інформація про проступок надійшла до органу, стала відома посадовій особі, яка приймає рішення про необхідність здійснення процесуальних дій з метою з'ясування обставин його вчинення. Процесуальним документом, який фіксує закінчення стадії порушення справи, є протокол... Деякі автори розглядають протокол як документ про порушення адміністративної справи, а його складення – як процесуальний момент порушення справи. Але це, скоріше, звинувачувальний документ. Ще до його складення проводяться усі необхідні процесуальні дії: опитуються свідки, потерпілі, беруться пояснення в порушників, проводяться огляди тощо» [7, с. 50]. Отже, виходячи з вищевикладеного, складення протоколу про порушення митних правил не можна вважати початком провадження, процесуальним моментом порушення справи про порушення митних правил, оскільки ще до цього вчиняються відповідні процесуальні дії, тобто провадження вже ведеться.

Таким чином, враховуючи вищевказане, можна запропонувати викласти частину другою ст. 486 МКУ у такій редакції: «Провадження у справі про порушення митних правил включає в себе порушення справи про порушення митних правил та попереднє з'ясування її фактичних обставин, розгляд справи і винесення постанови у ній та перегляд справи у зв'язку з оскарженням постанови і виконання

постанови про накладення адміністративного стягнення за порушення митних правил»; назву гл. 73 можна запропонувати таку: «Виконання постанов органів доходів і зборів *та суду (судді)* про накладення адміністративних стягнень за порушення митних правил» (виділене додано нами. – В. К.).

Актуальною проблемою вдосконалення правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил є розуміння суб'єктів провадження, чітке визначення їх кола і статусу, що потребує внесення змін до Митного кодексу, оскільки в ньому у ст. 497 («Особи, які беруть участь у провадженні у справах про порушення митних правил») [2] закріплено лише частину тих, хто реально бере участь у провадженні, наділений відповідними повноваженнями, правами і обов'язками на різних стадіях провадження. Як зауважує В. В. Нижникова, «питання поняття та правової природи суб'єктів провадження належить до найбільш важливих та актуальних. Його розуміння впливає на підходи до дослідження предмета, методу та механізму правового регулювання, чіткого визначення адресатів правових норм, обсягу їхніх прав та обов'язків, межі дії норм права» [4, с. 12]. Не вдаючись до детального аналізу поняття, видів, класифікації, правового статусу суб'єктів провадження у справах про порушення митних правил, оскільки це може і повинно стати основою окремої ґрунтовної статті, хочемо запропонувати конкретні зміни до Митного кодексу, виклавши ст. 497 («Особи, які беруть участь у провадженні у справах про порушення митних правил») у такій редакції: «Стаття 497. Суб'єкти провадження у справах про порушення митних правил. Суб'єктами провадження у справах про порушення митних правил є: 1) органи доходів і зборів та їх посадові особи; 2) суди (судді); 3) органи державної виконавчої служби та державні виконавці; 4) особи, які притягуються до адміністративної відповідальності за порушення митних правил; 5) власники товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 461 цього Кодексу (заінтересовані особи); 6) представники осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, та заінтересованих осіб (законні представники, представники, які діють на підставі довіреності, доручення); 7) захисники; 8) представники органів доходів і зборів; 9) свідки; 10) експерти; 11) перекладачі; 12) поняті». Виклавши ст. 497 у запропонованій редакції, буде чітко визначено коло суб'єктів провадження у справах про порушення митних правил, а це позитивно вплине на ефективність правового регулювання, визначення адресатів правових норм, межі дії норм права.

Іншим важливим питанням удосконалення правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил є компроміс у справі про порушення митних правил як новела новоприйнятого Митного кодексу. Поняття компромісу у справі про

порушення митних правил, його сутність визначається ч. 1 ст. 521 Митного кодексу України, згідно з якою за відсутності в діях особи, яка вчинила порушення митних правил, ознак кримінального правопорушення, провадження у справі про це правопорушення може бути припинено шляхом компромісу. Компроміс полягає в укладенні мирової угоди між зазначеною особою та органом доходів і зборів, посадова особа якого здійснює провадження у справі. Частина 8 цієї ж статті закріплює, що у разі припинення провадження у справі про порушення митних правил шляхом компромісу особа, яка вчинила це правопорушення, вважається такою, що не була притягнута за нього до адміністративної відповідальності [2].

Отже, у разі припинення провадження у справі про порушення митних правил шляхом компромісу, особа фактично звільняється від адміністративної відповідальності за це правопорушення. Слід акцентувати, що накладення на особу адміністративного стягнення за вчинення адміністративного правопорушення, крім прямих негативних наслідків для цієї особи різного характеру, зумовлює для неї ще і стан так званої «адміністративної покараності» протягом одного року з дня закінчення виконання адміністративного стягнення. Вчинення протягом цього строку адміністративного правопорушення особою, яка протягом року притягалася до відповідальності за таке правопорушення, є кваліфікуючою обставиною, тягне підвищену відповідальність, а часто кваліфікується і як новий склад адміністративного проступку. Такі склади порушень митних правил передбачені багатьма статтями Митного кодексу (ч. 2 ст. 470, ч. 2 ст. 474, ч. 2 ст. 481, ч. 2 ст. 482, ч. 2 ст. 483) [2], причому штрафи за вчинення таких правопорушень у разі або й на порядок більші, ніж за однорідні правопорушення, вчинені особою, яка протягом року не притягалася до відповідальності за вчинення цього правопорушення. Таким чином, норма Митного кодексу, яка передбачає можливість припинення провадження у справі про порушення митних правил шляхом компромісу у викладенні ст. 521 МКУ, відкриває можливість особам, які фактично вчиняють порушення митних правил, передбачені вищевказаними статтями, уникати набагато суворішої відповідальності, оскільки їх діяння не можна кваліфікувати за ч. 2 ст. 470, ч. 2 ст. 474, ч. 2 ст. 481, ч. 2 ст. 482, ч. 2 ст. 483 МКУ, тому що у такому разі вони вважаються такими, що не притягувалися до адміністративної відповідальності. На нашу думку, це недопустимо, тому пропонуємо внести зміни до ч. 8 ст. 521 Митного кодексу, додавши до неї таке положення: «У разі вчинення особою протягом року однорідного порушення митних правил, передбаченого ч. 1 ст. 470, ч. 1 ст. 474, ч. 1 ст. 481, ч. 1 ст. 482, ч. 1 ст. 483 цього Кодексу, провадження у справі щодо якого раніше на протязі року відносно цієї особи вже припинялось шляхом компромісу, ця особа вважається такою, що протягом року притягалася до адміністративної відповідальності за його вчинення».

Таким чином, нами досліджено найбільш очевидні актуальні питання вдосконалення правового регулювання провадження у справах про порушення митних правил і запропоновано шляхи вирішення наявних проблем, хоча слід зазначити, що існують і інші недоліки правового регулювання цього провадження, але в межах однієї статті неможливо охопити всі проблеми правового регулювання розглядуваного провадження, тому і надалі існує потреба продовжувати дослідження цієї тематики.

Список використаних джерел: 1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. – Т. 1. Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юрид. думка, 2004. – 584 с. 2. Митний кодекс України : закон України від 13.03.2012 № 4495-VII / Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – Ст. 1175. 3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-х // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122. 4. Нижникова В. В. Адміністративно-процесуальний статус суб'єктів провадження в справах про порушення митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нижникова Вікторія Віталіївна. – Ірпінь, 2008. – 24 с. 5. Митне право України : навч. посіб. / Ю. В. Іщенко, В. П. Чабан, В. М. Дорогих [та ін.] ; керівник авт. кол. Ю. В. Іщенко, В. П. Чабан. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 296 с. 6. Митне право України : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Ченцова. – Київ : Істина, 2007. – 328 с. 7. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. – 3-тє вид., доопр. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – 80 с.

Надійшла до редколегії 02.04.2015

Комзюк В. Т. Актуальные вопросы совершенствования правового регулирования производства по делам о нарушении таможенных правил

Исследованы и раскрыты отдельные актуальные вопросы правового регулирования производств по делам о нарушении таможенных правил. Определены понятие, стадии, содержание и субъекты таких производств. Акцентируется внимание на несовершенстве отдельных норм Таможенного кодекса Украины и предложены пути улучшения регулирования рассматриваемых отношений, включая изменения в Таможенный кодекс Украины.

Ключевые слова: нарушение таможенных правил, производство, правовое регулирование, совершенствование, Таможенный кодекс Украины.

Komzyuk V. T. Actual issues of legal regulating improvement of proceeding in cases about infringement of custom law

Some actual issues of legal regulating proceeding in cases about infringement of custom law are investigated and revealed, concept, stages, content of subjects of proceedings are determined, accented on imperfection of concrete norms of Custom Codex of Ukraine and ways of improving regulating of observed relations including alterations to Custom Codex are offered.

The problem of improving regulating of proceedings in cases about infringement of custom law is pressing, and has big theoretical and practical value, so far as this proceeding is one of the law institutes of custom law, it is considered as a type of administrative jurisdictional proceeding, law enforcing work of proxy subjects. Determination of conception of proceeding in cases about infringement of custom law is analyzed and author's determination of conception of this proceeding is offered including thoughts of mentioned scientists for its normative fastening in paragraph 486 of Custom Codex, accented on imperfection and contradiction of part two of paragraph 486 of Custom Codex, which determinates content of proceeding and it is offered to state it in editing, that will represent the real content and stages of proceeding, it's also offered to change the title of paragraph 73 of Custom Codex. Normative uncertainty of circle of subjects in cases about infringement of custom law is pointed out, substantial imperfections of normative regulating of compromise in cases about infringement of custom law are revealed, and changes to paragraphs 497 and 521 of the Custom Codex of Ukraine are offered to remove actual problems of regulating.

Keywords: violation of customs regulations, proceeding, legal regulating, improvement, Custom Codex of Ukraine.

УДК 342.97(477)

І. В. Наумов

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИМИ УПРАВЛІННЯМИ МВС УКРАЇНИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР

Охарактеризовано напрямки здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють їх здійснення. Охарактеризовано нормативно-правове регулювання одного з видів цих процедур – реєстраційної роботи. Проаналізовано питання дерегуляції окремих адміністративних процедур, що здійснюються регіональними управліннями МВС України, визначено проблемні питання здійснення цих процедур та можливі шляхи їх вдосконалення.

Ключові слова: законодавство, адміністративні процедури, МВС України, адміністративне провадження, управління.

Постановка проблеми. Нині в Україні триває процес реформування галузі адміністративного права. Наразі актуальною є оптимізація правових аспектів публічного управління, що потребує комплексного аналізу адміністративно-процедурних відносин у цій сфері. Використання значної кількості адміністративних процедур у діяльності МВС України зумовлює посилення наукової уваги до проблем їх визначення, упорядкування та належної правової регламентації.

Стан дослідження. Загальним проблемам адміністративних процедур присвячено низку наукових праць таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко,

© Наумов І. В., 2015

Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Н. Р. Нижник, В. Г. Перепеляк та ін. Проте в сучасному адміністративному праві наразі відсутні дослідження нормативних засад здійснення адміністративних процедур саме регіональними управліннями МВС України, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Відтак **метою** цієї статті є визначення нормативних засад здійснення адміністративних процедур, які реалізуються в діяльності регіональних управлінь МВС України, що передбачає аналіз законодавства України з цих питань.

Виклад основного матеріалу. У діяльності регіональних управлінь МВС України поєднуються адміністративні, оперативно-розшукові, охоронні (на договірних засадах), слідчі та попереджувальні заходи протидії злочинності [1, с. 108].

На сьогодні засади здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур у законодавстві чітко не визначені, що викликає певні труднощі під час проведення аналізу правових основ їх діяльності. Окремого нормативного акта, який регулював би діяльність регіональних управлінь МВС України, нині немає, а порядок здійснення окремих адміністративних процедур визначено в низці нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Варто зазначити, що спроба законодавчого закріплення структури та системи МВС України зроблена авторами низки проектів законів України про Національну поліцію із визначенням її територіальних підрозділів. Однак ці законопроекти різні за підходами, не узгоджуються один із одним, повною мірою не відображають реальну картину сьогодення. Перспективи їх прийняття і реалізації наразі невідомі.

Отже, нормативну базу здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур становлять Конституція України, закони України, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України.

Насамперед нормативні засади здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур врегульовані низкою законів та підзаконних актів. Зокрема, основні завдання міліції закріплено у з ст. 2 закону України «Про міліцію». До таких віднесено: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорону і забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття злочинів, захист власності від злочинних посягань тощо. Варто також зазначити положення закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо надання права здійснення міліцією оперативно-розшукової діяльності, одне з завдань якої полягає у попередженні, припиненні та розкритті злочинів.

Міністерство внутрішніх справ України відповідно до покладених на нього завдань здійснює виявлення, розкриття і розслідування злочинів, що мають міжрегіональний характер, забезпечує реалізацію

державної політики щодо боротьби зі злочинністю; визначає основні напрями діяльності підпорядкованих йому органів, підрозділів, підприємств, установ і організацій та механізм їх реалізації тощо. Ці та інші завдання і функції виконує не МВС загалом, а відповідні підрозділи, утворені в установленому порядку головні управління, управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районні, районні у містах, міські управління і відділи, а також через Національну гвардію, підприємства, установи і організації, що належать до сфери його управління.

Як уже зазначалось, в Україні окремого нормативно-правового акта, який би визначав засади здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур, немає. На нашу думку, розроблення і затвердження окремого нормативно-правового акта МВС, який би регламентував в Україні здійснення регіональними управліннями адміністративних процедур, позитивно вплинуло б на організацію та ефективність таких процедур.

Що стосується конкретних суб'єктів, на які в регіональних управліннях МВС України покладається здійснення адміністративних процедур, то у Положенні про МВС України [2] не конкретизовано, які саме служби та підрозділи здійснюють дозвоільні провадження, процедури із надання інформації тощо. Виходячи з логічного підходу до опрацювання цього питання та положення про відповідні нормативно-правові акти МВС, можна стверджувати, що такими є низка підрозділів регіональних управлінь МВС України.

Зважаючи на значну кількість адміністративних процедур, що здійснюються регіональними управліннями МВС України, варто зазначити, що їх порядок визначає велика кількість нормативно-правових актів. Так, для прикладу, одним із напрямків здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур є реєстраційна робота, що реалізується через діяльність центрів надання послуг, пов'язаних з використанням автотранспортних засобів Державтоінспекції МВС України. Нормативна база, що врегулює тільки цей напрямок роботи, є досить широкою. До цього напрямку належать порядок державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів та інших транспортних засобів, оформлення і видачі реєстраційних документів, номерних знаків на них, порядок замовлення, видачі та обліку номерних знаків транспортних засобів, що виготовляються на індивідуальне замовлення їх власників, визначення вартості номерних знаків легкових автомобілів, виготовлених відповідно до вимог державних стандартів, які мають комбінацію з чотирьох однакових цифр і в межах від 0001 до 0009, порядок обліку, створення та ведення реєстру підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю транспортними засобами та їх складовими частинами, що мають ідентифікаційні номери, порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами, порядок

приймання іспитів для отримання права керування транспортними засобами та видачі посвідчень водія, порядок підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, порядок державної акредитації закладів, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, порядок підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів у закладах, порядок організації та контролю за підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації водіїв транспортних засобів, перелік платних послуг, які можуть надаватися органами та підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, розміри плати за надання послуг органами та підрозділами Міністерства внутрішніх справ тощо.

Відповідно до зазначених правил центри безпеки дорожнього руху та автоматизованих систем регіональних управлінь МВС України надають низку адміністративних послуг за встановленими процедурами. Так, ЦБДР та АС при МВС України відповідно до зазначеної нормативної бази надають:

- адміністративні послуги з оформлення та видачі погодження (висновку) на заміну номерного агрегата транспортного засобу, а також на переобладнання транспортного засобу без заміни номерних агрегатів;
- адміністративні послуги з виготовлення макетів індивідуальних номерних знаків транспортних засобів, які виготовляються на замовлення власників транспортних засобів, з видачею номерних знаків (за один комплект): три символи, кожний наступний (до восьми символів), графічний елемент;
- адміністративні послуги з розгляду проектів нормативно-технічної документації щодо погодження проектів конструкції транспортних засобів у частині дотримання вимог щодо забезпечення безпеки дорожнього руху з видачею свідоцтва про погодження конструкції;
- адміністративні послуги з оформлення та видачі дозволу на встановлення і використання на транспортних засобах спеціальних звукових та / або світлових сигнальних пристроїв синього чи жовтого кольору;
- адміністративні послуги з видачі тимчасового реєстраційного талона на право керування транспортним засобом (за заявою власника або за дорученням);
- адміністративні послуги з видачі свідоцтва про реєстрацію колісних транспортних засобів у зв'язку з його пошкодженням або непридатністю, внесенням змін до реєстраційного документа або для виїзду за кордон;
- адміністративної послуги з реєстрації, перереєстрації колісних транспортних засобів з видачею свідоцтва про реєстрацію або його дубліката та номерних знаків, зняття з обліку з видачею облікової картки та номерних знаків для разових поїздок, проведення експертного дослідження транспортних засобів і супровідних документів з видачею експертного висновку.

Варто зазначити, що самі адміністративні процедури постійно змінюються. Зокрема, відповідно до наказу МВС України від 20.06.2013 № 606 «Про вдосконалення процедури сплати штрафів за порушення Правил дорожнього руху та застосування механізму автоматичного заліку таких штрафів під час отримання коштів» [3] відбувається щоденне завантаження до автоматизованої системи «Управління фінансами МВС України» витягів про сплачені штрафи за порушення правил дорожнього руху, отриманих у територіальних органах Державної казначейської служби України. Таким чином, удосконалена процедура сплати штрафів за порушення Правил дорожнього руху, оскільки у громадян зараз немає необхідності в наданні копій квитанцій про сплату штрафів до підрозділів ДАІ. Департаментом ДАІ МВС розроблено зразок заповнення квитанції про сплату штрафу у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху (за порушення правил дорожнього руху), що має бути розміщений у кожній установі (відділенні) банку.

Відмітимо й діяльність МВС України з дерегуляції окремих адміністративних процедур, що здійснюються регіональними управліннями МВС України. Так, Міністерство внутрішніх справ спростило процедуру реєстрації місця проживання новонароджених дітей. Зокрема, батькам не потрібно окремо реєструвати новонароджених дітей. Дані щодо місця проживання дитини для реєстрації міграційної служби надає орган соціального захисту, у якому оформлюється відповідна соціальна допомога. Спрощення процедури реєстрації місця проживання дитини передбачене наказом МВС України від 21.01.2014 № 43. Відповідно до наказу органи соціального захисту надають підрозділам міграційної служби дані про місце проживання, які зазначив законний представник новонародженої дитини у заяві про призначення допомоги при народженні дитини. До прийняття наказу реєстрація місця проживання дитини була обов'язковою умовою при зверненні до органів соцзахисту, тож зміни законодавства батькам час на відвідування підрозділу міграційної служби для здійснення такої реєстрації та отримання довідки.

До адміністративних процедур, що здійснюються регіональними управліннями МВС України, слід віднести провадження щодо доступу до публічної інформації. На виконання закону України «Про доступ до публічної інформації» та указу Президента України від 05.05.2011 № 547 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 25.05.2011 № 583 «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади», якою затверджено примірну форму запиту на інформацію і примірний порядок складання та подання запитів на інформацію. З метою забезпечення реалізації права громадян на доступ

до публічної інформації в МВС України створено відділ забезпечення доступу до публічної інформації.

Водночас зазначимо, по-перше, неузгодженість між собою нормативно-правових актів МВС із питань здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур; по-друге, неузгодженість завдань і функцій у частині здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур; по-третє, з метою недопущення дублювання завдань і функцій структурних підрозділів МВС у цьому напрямку діяльності вважаємо за доцільне розробити єдиний нормативно-правовий акт МВС, який би регламентував діяльність органів внутрішніх справ щодо здійснення адміністративних процедур [4]; по-четверте, необхідність розробки єдиного понятійного апарату щодо визначення поняття адміністративних процедур, що надаються регіональними управліннями МВС України; по-п'яте, необхідність удосконалення правового регулювання діяльності підрозділів МВС України у частині здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур.

Незважаючи на особливу актуальність і важливість для суспільства питань ефективного здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур, у базових законах («Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» тощо), які регламентують діяльність МВС України, нема положень щодо здійснення адміністративних процедур.

У процесі нормативного забезпечення здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур необхідно виходити з того, що здійснення зазначених процедур нині має низку недоліків, на які звертають увагу, зокрема, споживачі адміністративних послуг.

Так, в рамках спільного дослідження Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів та Харківського інституту соціальних досліджень було проведено опитування отримувачів адміністративних послуг та аналіз законодавства в цій сфері. За результатами дослідження з'ясовано, що кожен третій респондент (33,9 %), який отримував адміністративні послуги в органах внутрішніх справ, тією чи іншою мірою вважає систему неефективною. Серед бар'єрів на шляху отримання послуг названо: черги (37,7 % відповідей); складність та заплутаність процедур (27,8 %); відсутність мінімального комфорту в зонах очікування (20,7 %); труднощі з пошуком достовірної, оновленої інформації про процедуру, платежі, контакти фахівців (20,7 %). Окремо зазначимо регіональні відмінності у проблемах отримання адміністративних послуг. Дослідження виявило суттєві суперечності між сприйняттям системи надання адміністративних послуг у міліції та особистим досвідом громадян. Так, абсолютна більшість громадян заявляє, що отримують послуги, в усьому виконуючи вимоги офіційної процедури

(84,6 % відповідей). Проте на запитання про те, які засоби та шляхи оформлення документів в органах внутрішніх справ є найбільш поширеними та ефективними в Україні, значно менше респондентів обрали офіційну процедуру (відповідно 54,4 та 55,5 %). Водночас 10-12 % опитаних вважають хабар найбільш поширеним та найбільш ефективним способом оформлення документів в органах внутрішніх справ України.

Серед найбільш корумпованих адміністративних послуг у міліції називають отримання послуг у ДАІ та отримання закордонних паспортів. Так, із тих, хто давав хабар, кожен третій заплатив його за «реєстрацію, перереєстрацію колісних транспортних засобів із видачею свідоцтва про реєстрацію або його дублікату й номерних знаків» (28,8 %); кожен п'ятий за «оформлення й видачу паспорта громадянина України для виїзду за кордон» (17,3 %) та за «видачу посвідчення водія на право керування транспортними засобами» (17,3 %).

За ряд послуг, які офіційно є безкоштовними, велика кількість респондентів заплатила гроші. Тільки 14,7 % респондентів зазначили, що безоплатно отримали послуги з оформлення і видачі паспорта громадянина України; 36,3 % опитаних вказали, що їм безоплатно вклеїли фотографію у паспорт; менше половини тих, хто відповів (39 %), зазначили, що безкоштовно отримали відомості про наявність / відсутність судимості.

Виходячи з проаналізованих результатів опитування, до першочергових завдань для покращення роботи з надання адміністративних послуг у міліції можна віднести: створення комфортних умов у зонах очікування та полегшення доступу до інформації про процедури, платежі, контакти спеціалістів, створення «єдиного вікна» для отримання послуг, збільшення кількості персоналу в окремих підрозділах та створення можливості отримання консультації через мережу Інтернет [5].

Як зазначалось, нормативну базу здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур становлять нормативні акти різної юридичної сили. Нормативно-правові акти органів внутрішніх справ регулюють у своїй більшості відносини організаційно-процедурного характеру. Сукупність управлінських рішень, які приймаються в Міністерстві внутрішніх справ України, окремих підрозділах та службах внутрішніх справ, створюють систему, тобто є єдиним комплексом взаємозв'язаних рішень. Цілісність системи управлінських рішень визначається єдиною метою їх прийняття – забезпечення здійснення адміністративних процедур. Нормативно-правовим актом органу внутрішніх справ є остаточний варіант управлінського рішення [6].

Наразі адміністративні процедури, що здійснюються регіональними управліннями МВС України, є визначеними у низці нормативних актів, але належним чином не впорядковані загальні засади всіх процедур у діяльності регіональних управлінь МВС України, які

можуть бути вдосконалені та приведені у відповідність до європейських стандартів.

З-поміж проблем здійснення регіональними управліннями МВС України адміністративних процедур суттєвою є наявність прогалин у законодавчому закріпленні процесуального отримання адміністративних послуг. Не раз наголошувалося на необхідності ухвалення закону України «Про адміністративні процедури», який повністю відобразив би базові рекомендації Ради Європи у сфері надання адміністративних послуг. У будь-якому разі закон України «Про адміністративні процедури» має стати основоположним законодавчим актом, котрий регулюватиме порядок здійснення адміністративних процедур та надання сервісно-публічних послуг [7, с. 462]. Визначення порядку надання окремих послуг повинно міститися в окремому наказі МВС, який прописував би процедуру дотримання загальних принципів надання адміністративних послуг; механізм збереження цілісності кожної адміністративної послуги; принципи недопущення запровадження необґрунтованих послуг, перекладання обов'язків регіональних управлінь МВС України на приватних осіб чи висунення до них додаткових вимог.

Тобто набуття чинності законом України «Про адміністративні процедури» розв'яже проблеми нормативного закріплення здійснення адміністративних процедур в Україні та спірні питання щодо якісного забезпечення громадян сервісно-публічними послугами. Проте первинно має бути здійснено реформування механізму здійснення адміністративних процедур у системі Міністерства внутрішніх справ України, що, безперечно, сприятиме підвищенню авторитету працівників органів внутрішніх справ. Тож необхідно удосконалити процес здійснення адміністративних процедур органами внутрішніх справ, оптимізувати законодавчу базу регулювання цього інституту, враховуючи відомчу специфіку органів внутрішніх справ, котрі здійснюють адміністративні процедури в Україні [8].

До сьогодні регулювання процедурної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, включаючи регіональні управління МВС України, є однією з найболючіших проблем у правовому полі України. Зокрема, більшість відносин є або нерегульованими взагалі, або врегульованими підзаконними нормативними актами, або врегульованими в деяких законах, але фрагментарно і суперечливо. Саме тому одним із засобів прискорення адміністративної реформи в Україні має стати нормативний акт, який регулюватиме процедурні відносини, в тому числі регіональних управлінь МВС України з одного боку та громадянами і приватними юридичними особами, з іншого.

Законодавче впорядкування таких відносин є необхідним для того, щоб захистити права й інтереси приватних суб'єктів, а також щоб врегулювати діяльність регіональних управлінь МВС України, чого вимагає Конституція України, відповідно до якої регіональні управління МВС України та їх посадові особи зобов'язані діяти лише

на підставі і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Закон про адміністративні процедури може бути прийнято у формі єдиного кодифікованого акта. Крім того, його може бути доповнено декількома законодавчими актами, які врегулюють окремі інститути адміністративно-процедурної діяльності. Іноземний досвід кодифікації законодавства про адміністративну процедуру показує, що відповідні кодифіковані акти в західних демократичних країнах в останні десятиріччя почали з'являтися досить активно.

Висновок. Вважаємо цілком правильним рішення йти шляхом прийняття єдиного нормативного акта про адміністративні процедури. Під час роботи над законопроектом необхідно знайти розумний компроміс між двома найважливішими цілями адміністративної процедури: забезпеченням дотримання прав приватних осіб та створенням умов для ефективної діяльності державних органів, включаючи регіональні управління МВС України. Прийняття парламентом такого законодавчого акта буде зрушенням у проведенні адміністративної реформи та визначним досягненням вітчизняної адміністративно-правової науки.

Список використаних джерел: 1. Кримінологія. Загальна та особлива частини : підруч. для студентів юрид. спец. ВНЗ / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за ред. І. М. Даньшина. – Харків : Право, 2003. – 352 с. 2. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 13 серп. 2014 р. № 401 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 72. – Ст. 2026. 3. Про вдосконалення процедури сплати штрафів за порушення Правил дорожнього руху та застосування механізму автоматичного заліку таких штрафів під час отримання коштів : наказ МВС України від 20 черв. 2013 р. № 606 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 51. – Ст. 1863. 4. Вербеньський М. Г. Правові засади діяльності органів внутрішніх справ із запобігання транснаціональній злочинності [Електронний ресурс] / М. Г. Вербеньський // Радник. Український юридичний портал. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/565-pranoohor/15151-2011-01-21-08-28-22.html>. 5. Колоколова М. Адміністративні послуги МВС та ДМС України: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / М. Колоколова // Харківський інститут соціальних досліджень. – Режим доступу: <http://khisr.kharkov.ua/index.php?id=1380738323>. 6. Джафарова М. В. Адміністративні процедури прийняття та реалізації управлінських рішень органів внутрішніх справ у відносинах з населенням : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Джафарова Марина Вячеславівна. – Харків, 2008. – 20 с. 7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 2. Особлива частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – Київ : Юрид. думка, 2005. – 624 с. 8. Міщенко Т. Специфіка розвитку та функціонування інституту адміністративних послуг [Електронний ресурс] / Т. Міщенко // Віче. – 2013. – № 14. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3767/>.

Надійшла до редколегії 02.04.2015

Наумов И. В. Нормативные основы осуществления региональными управлениями МВД Украины административных процедур

Охарактеризованы направления осуществления региональными управлениями МВД Украины административных процедур. Проанализированы нормативно-правовые акты, которые регулируют их осуществление. Охарактеризовано нормативно-правовое регулирование одного из видов этих процедур – регистрационной работы. Проанализирован вопрос дерегуляции отдельных административных процедур, которые осуществляются региональными управлениями МВД Украины, определены проблемные вопросы осуществления этих процедур и возможные пути их совершенствования.

Ключевые слова: законодательство, административные процедуры, МВД Украины, административное производство, управление.

Naumov I. V. Regulatory framework of realization of administrative services by regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article analyzes principles of realization of administrative services by regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Several ways of realization of administrative services were characterized. Legal acts that regulates realization of administrative services by regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine were analyzed.

It was concluded, development and approval of separate legal act of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which would regulate the realization of administrative services by regional offices, would positively affect the organization and effectiveness such services. It was focused on necessity of deregulation of separate administrative services, that regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine carry out in practice. It was highlighted, in normative insurance process of realization of administrative services by regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine should proceed from the fact that realization of services, that were mentioned, have a number of deficiencies, on which consumers of administrative services pay attention.

Moreover, priorities of provision improvement of administrative services in police include: creation of comfortable conditions in waiting areas and facilitation of access to information about services, payments, specialists contacts, creation of «single window» for services, increasing number of staff in several departments and creation of an opportunity of getting consultations via the Internet.

Among the problems of realization of administrative services by regional offices of Ministry of Internal Affairs of Ukraine noted the existence of spaces in legislative fixation procedural aspects of administrative services. Grounded necessity of accepting Law of Ukraine «About administrative services».

Keywords: legislation, administrative services, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, administrative production, offices.

УДК 347.53

В. В. Васильєв**РЕАЛІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ ПРАВА НА КОМПЕНСАЦІЮ
ДЕРЖАВОЮ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Визначено фактори, які негативно впливають на забезпечення у судово-му процесі прав потерпілих від кримінальних правопорушень. До впровадження у вітчизняне законодавство спеціального закону про відшкодування (компенсацію) державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, запропоновано застосовувати судами такі оперативні засоби подолання законодавчих прогалин, як аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування правових норм, а також урахування норм міжнародного права.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, потерпілий, компенсація шкоди, механізм захисту.

Актуальність дослідження. Людина, яка потерпіла від посягання на своє життя, здоров'я, честь і гідність, а також на належне їй майно, потребує правового й соціального захисту, майнової та моральної підтримки. Конституцією України передбачено обов'язок держави щодо захисту людини, утвердження і забезпечення її прав та свобод.

На сучасному етапі юристи та правозахисники одностайні у своїй думці: для слідчої та судової систем підозрюваний або обвинувачений у злочині набагато «цікавіший» і зрозуміліший, ніж потерпілий. Під час узагальнення судової практики подібних висновків дійшов і Верховний Суд України, зазначивши, що у чинному законодавстві України основну увагу приділено захисту прав та інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого, а також підсудного, якому може бути призначене покарання за вчинений злочин. У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.) порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви – з іншого. Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поведження із зазначеними особами, визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно оцінювати законодавство та практику його застосування [1].

Аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики України з точки зору їх відповідності цим стандартам свідчить про необхідність посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів, оскільки безправність жертв злочинів завдає непоправної

шкоди репутації нашої країни в очах світової громадськості, породжує правовий нігілізм у суспільстві, сприяє зростанню випадків самосуду. Справедливим у цьому аспекті виглядає зауваження професора М. І. Коржанського, який велику увагу приділяв досліджуваній проблемі. Аналізуючи положення чинного Кримінального кодексу України, він цілком справедливо визначає цей закон як караючий, а не захисний, тобто звернений лише до злочинця, про потерпілого та його захист в ньому майже не згадується [2, с. 144].

Своєчасність такої позиції є очевидною, оскільки сучасні події в Україні, зруйновані житлові квартали та інфраструктура значної частини міст, сіл і селищ Луганської та Донецької областей вимагають від держави нагальних дій щодо вироблення ефективних засобів поновлення порушених прав мирних громадян, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати їм можливість отримати відповідну компенсацію від держави. Зважаючи на це, актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юриспруденції про необхідність гарантій майнових прав потерпілих від кримінальних правопорушень свого часу зазначали багато дослідників проблем кримінального та кримінально-процесуального права: М. І. Гошовський, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, О. П. Кучинська, В. Т. Нор, Т. І. Присяжнюк та ін. На сучасному етапі можна констатувати про зростання наукового інтересу до цієї тематики, у наукових виданнях все частіше порушуються проблеми належного забезпечення прав потерпілих осіб від різного роду злочинів. Серед останніх дисертаційних напрацювань, присвячених цьому питанню, можна виділити такі роботи російських вчених, як «Цивільно-правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочинами: історичний і порівняльно-правовий аналіз» (В. Е. Козацька, 2009 р.); «Захист жертв злочинів» (М. А. Мусаєв, 2012 р.), «Компенсація моральної шкоди жертвам тероризму» (М. І. Копік, 2014 р.). В Україні перша кандидатська дисертація на тему «Відшкодування шкоди фізичній особі, що потерпіла від злочину, за цивільним законодавством України» була захищена Д. Ф. Плачковим (2008 р.). Проте й до сьогодні більшість нагальних проблем, пов'язаних із реалізацією фізичними особами права на компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, залишаються невирішеними.

Метою цієї статті є визначення тенденцій та механізмів для ефективного поновлення порушених прав осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1177 Цивільного кодексу України шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету

України у випадках та порядку, передбачених законом [3]. Майже аналогічна норма міститься і в Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 127 КПК України підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Згідно з ч. 2 цієї статті шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. За ч. 3 ст. 127 КПК України шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [4].

Слід зазначити, що законом України від 16.05.2013 № 245-VII у зв'язку з приведенням законодавства у відповідність із КПК України ст. 1177 ЦК України зазнала певних змін. Редакція раніше чинної статті безпосередньо передбачала умови відповідальності держави за таку шкоду: коли не було встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона виявилася неплатоспроможною. Аналогічні підстави з приводу відшкодування державою шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, натовміть залишилися збереженими у ст. 1207 ЦК України [3].

Проте норми цивільного законодавства, як власне і норми кримінально-процесуального законодавства, прямо не визначають особливостей компенсації державою такої шкоди, в окремих частинах названих статей лише зазначається, що випадки та порядок компенсації державою шкоди мають встановлюватися законом.

Подібні відсылні норми можна віднайти і в інших нормативних актах. Так, відповідно до ст. 19 закону України «Про боротьбу з тероризмом» відшкодування шкоди, завданої громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими завдано шкоду, в порядку, встановленому законом. Відшкодування шкоди, завданої організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться в порядку, визначеному законом [5].

Отже, фактично закріпивши гарантії компенсації прав потерпілої особи від кримінальних правопорушень, держава не встановила механізму отримання таких компенсацій, а отже, права зазначених осіб сьогодні в Україні залишаються незахищеними.

Так, узагальнюючи статистичні дані за період дії КК України 2001 р. щодо компенсації завданої злочином шкоди, можна побачити маловтішні показники. В Україні в більше 60 % випадків вчиненим злочином була завдана майнова шкода, у 30 % – фізична, у більше ніж

50 % – моральна [6]. Лише в 25–30 % випадків майнова шкода була відшкодована повністю, в 11 % – частково і в більше ніж 60 % випадків – не відшкодована взагалі. Не останню роль у цьому відіграє недосконалість (а по суті – байдужість) вітчизняного законодавця щодо впровадження дієвих механізмів компенсації потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Слід зазначити, що протягом останніх шести років Україна увійшла у п'ятірку країн, проти яких подано найбільшу кількість позовів до Європейського суду з прав людини від громадян, що опинилися потерпілими двічі, – безпосередньо від злочину і від бездіяльності держави щодо захисту їхніх прав.

Як зазначив Верховний Суд України, факторами, які негативно впливають на забезпечення прав потерпілих у судовому процесі, є, з одного боку, недостатня правова обізнаність цих осіб, відсутність у них коштів на оплату послуг захисників, а з іншого – пасивне ставлення окремих державних обвинувачів до захисту зазначених прав. Значно ускладнює реалізацію потерпілими своїх прав під час судового розгляду також неякісне проведення досудового слідства. Найбільш гострою та соціально значущою залишається проблема відшкодування потерпілим майнової, моральної та фізичної шкоди, якої вони зазнали внаслідок вчинення злочину. Потерпілі розраховують на ефективні дії держави щодо забезпечення їхніх прав. Але органи досудового слідства часом формально ставляться до виконання такої процесуальної дії, як визнання потерпілого цивільним позивачем відповідно до ст. 28 КПК України, вони не завжди з'ясовують у повному обсязі суми позовних вимог та обґрунтованість останніх, вид завданої шкоди. Деякі слідчі переконують потерпілих не заявляти цивільний позов у ході слідства, а зробити це під час розгляду справи в суді. З урахуванням того, що потерпілі, як правило, не обізнані з положеннями закону і при цьому досить рідко запрошують захисників для участі в судовому процесі, їхні права та законні інтереси, особливо в частині відшкодування завданої злочинною шкоди, у багатьох випадках залишаються зовсім незахищеними. Слідчі також дуже рідко пропонують обвинуваченим добровільно відшкодувати завданий потерпілому збиток або усунути заподіяну йому шкоду, що є обставиною, яка пом'якшує покарання [1].

І все ж, наголосив Верховний Суд України, основна причина нена належного забезпечення права потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди полягає не стільки в бездушному та непрофесійному ставленні до цього учасника процесу працівників органів досудового слідства, скільки у відсутності чіткого законодавчого механізму реалізації зазначеного права, а також наукових методик визначення грошових еквівалентів такої шкоди [1].

На жаль, така ситуація підтверджуються й наявною судовою практикою, аналіз якої беззаперечно засвідчує попередні міркування.

Так, у рішеннях численних судових справ, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень і подані проти держави, одностайно відмовлено у задоволенні позовних вимог, оскільки «спеціального закону, який би визначав умови та порядок відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину, не прийнято, а законами України про Державний бюджет за відповідні роки та до теперішнього часу видатки держави на відшкодування зазначеної шкоди також не передбачені» [7–11].

Незважаючи на такі правові прогалини, існує думка, що на сьогодні передбачені всі правові механізми, щоб потерпілий міг звернутися до держави з позовом про відшкодування шкоди, якщо йому ця шкода не була відшкодована підсудним. Зокрема, К. Пейчев, зважаючи на норми прямої дії Конституції України, які закріплюють принцип верховенства права, зауважує, що звертатися до суду можна лише на підставі Конституції. Крім того, практика Європейського суду наголошує, що відсутність грошей у державному бюджеті не є підставою для відмови в позові. На його думку, «... державі необхідно брати кредит у банку і відшкодовувати шкоду потерпілому, – вона ж задекларувала це у ЦК України! Або державі слід виділити гроші з іншої статті витрат бюджету. До речі, за таким принципом свого часу з держави було стягнуто відшкодування ПДВ, позивачі у цій справі дійшли до Європейського суду» [6]. Як вважає автор, можна ініціювати хоча б кілька таких показових процесів, допомогти потерпілим у найбільш «кричущих» випадках. А потім цим второваним шляхом підуть й інші.

У цьому аспекті досить доречним є і зауваження Верховного Суду України, який, даючи правову оцінку належності обраного зацікавленою особою способу захисту порушеного права, зазначив, що зрештою ефективний засіб має забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. Враховуючи положення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, передбачених Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені у правовій системі тієї чи іншої країни, Суд зазначив, що пріоритет міжнародного договору за наявності колізій з внутрішнім законодавством надає судам України досить широкі повноваження у разі обрання джерела права для вирішення конкретного спору [12].

Компенсаційна відповідальність держави перед потерпілими (хоча і обмежена насильницькими злочинами) є основним положенням Європейської конвенції «Щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів» (1983 р.) [13]. Слід зазначити, що цією Конвенцією та Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.) закладено правовий фундамент

для відповідного провадження судочинства щодо цієї категорії осіб. Саме з вирішенням проблем особи, потерпілої від злочину, встановлюється правова справедливість. На думку Т. А. Сироїд, зазначені правові документи є тими стандартами, яких повинні дотримуватися судові і правоохоронні органи на національному рівні [14, с. 25].

Як справедливо зазначав В. Д. Паліюк, одним із способів виправлення «неякісного» законодавства уже в процесі судового розгляду є обов'язок судів використовувати оперативні засоби подолання таких прогалин, а саме аналогію закону, аналогію права, субсидіарне застосування правових норм, а також врахування «примату норм міжнародного права». Тобто у разі «неякісного» українського законодавства, наприклад, за його невідповідності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та за наявності у ньому правових прогалин суди зобов'язані застосовувати відповідні положення Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини. При чому, на думку науковця, подолання «неякісного» українського законодавства судами загальної юрисдикції України під час розгляду справ – це професійний обов'язок кожного судді, а не його право, як інколи помилково вважають [15, с. 102].

Підтримуючи зазначений погляд та розвиваючи положення, висловлені Верховним Судом України з приводу впровадження судами ефективних засобів забезпечення поновлення порушених прав, судам України під час розгляду справ про компенсацію державою завданої кримінальним правопорушенням шкоди слід застосовувати аналогію закону, аналогію права, а також враховувати практику Європейського суду з прав людини у подібних справах.

В результаті запропонованого дослідження можна дійти таких **висновків**: 1) діюча на сьогодні в Україні регламентація захисту прав та інтересів особи, потерпілої від злочину, і практика правозастосовчих органів у цій сфері свідчать, що цей захист є малоефективним і не дозволяє повною мірою відновити порушені права особи; 2) гарантований рівень такого захисту залежить від якнайшвидшого впровадження у законодавство України відповідних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями; 3) до впровадження таких механізмів у вітчизняне законодавство судам під час розгляду позовів про компенсацію державою шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слід застосовувати аналогію закону, аналогію права, субсидіарне застосування правових норм, а також враховувати норми міжнародного права.

Беручи до уваги прагнення України до входження у міжнародні структури щодо захисту прав людини і пов'язане з цим реформування національного законодавства, існує необхідність подальшого наукового осмислення міжнародно-правових норм і механізмів щодо захисту прав жертв злочинів із метою створення цілісної концепції

захисту цієї категорії осіб як невід'ємної складової загальної системи забезпечення прав людини.

Список використаних джерел: 1. Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/13048CC55C16416FC2257B7C003862E0>. 2. Коржанский М. И. Проблемы криминального права : монография / М. И. Коржанский. – Днепропетровск. : Юрид. акад. МВД, 2003. – С. 144–150. 3. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 5. Про боротьбу з тероризмом : закон України від 20.03.2003 № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. 6. Буряковская Т. В. Для украинской Фемиды преступник интереснее, чем потерпевший [Електронний ресурс] / Т. В. Буряковская. – Режим доступу: <http://lenta.com.ua/571900.html>. 7. Справа № 2-161/08 від 07.05.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1839228>. 8. Справа № 2-133 1/10 від 11.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7864563>. 9. Справа № 2-118/11 від 31.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15245267>. 10. Справа № 1212/340512 від 10.10.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34013247>. 11. Справа № 726/2521/13-ц від 24.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38274731>. 12. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/6af1eba6df621dedc2257ce60053ffc3/\\$FILE/Аналіз - ст.16 ЦК.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/6af1eba6df621dedc2257ce60053ffc3/$FILE/Аналіз - ст.16 ЦК.doc). 13. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319. – Назва верх. частини екрана. 14. Сыроед Т. Международно-правовая защита жертв преступлений / Т. Сыроед // Бизнес Информ. – 1998. – № 21–22. – С. 24–27. 15. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства (цивільно-правовий аспект) / В. П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 5 (14). – С. 97–110.

Надійшла до редколегії 03.04.2015

Васильев В. В. Реализация физическим лицом права на компенсацию государством вреда, причинённого уголовным правонарушением

Определены факторы, которые негативно влияют на обеспечение в судебном процессе прав потерпевших от уголовных преступлений. До внедрения в

отечественное законодательство специального закона о возмещении (компенсации) государством вреда, причинённого уголовным правонарушением, предложено применять судами такие оперативные средства преодоления законодательных пробелов, как аналогия закона, аналогия права, субсидиарное применение правовых норм, а также учёт норм международного права.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, потерпевший, компенсация вреда, механизм защиты.

Vasiliev V. V. Realization by an individual the right on state compensation for damage caused by a criminal offence

The relevance of studying relations arising from damage caused by a criminal offence is stated; the factors that adversely affect the rights of victims of criminal offences in the trial are determined. In particular, the norms of civil law as well as the norms of criminal and procedural law do not define the features of state compensation of such damage; they only indicate that cases and the procedure of state compensation for damages should be established by law. Victims of crimes in Ukraine, in most cases do not receive compensation for damages caused by an offender or from the state in cases, when the crime remains unsolved, and in the event of the death or insolvency of the offender.

National legislation in terms of its compliance with the norms and principles of international and European law on compensation to the person, who suffered from a criminal offence, is analyzed. Concerning the implementation in national legislation of a special law for reimbursement (compensation) by state the damage caused by a criminal offence, it is offered for courts to use more effective means of redress during proceedings, including law analogy, analogy of law, as well as consideration of international law and practice of the European Court of Human Rights in similar cases.

Keywords: criminal offence, victim, compensation for damages, protection mechanism.

УДК 347.233.8

О. В. Мовчан

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ДИТИНИ НА ЖИТЛО

Розглянуто цивільно-правові способи захисту права власності дитини на житло. Виокремлено дві правові категорії у сфері захисту прав дитини: право батьків на захист дитини та право батьків на захист законних прав інтересів дитини. При розгляді способів захисту права власності дитини на житло зазначено, що способи захисту права власності (як і інших речових прав) є складовою частиною способів захисту цивільних прав взагалі. Запропоновано закріпити у ст. 15 Цивільного кодексу України нову правову категорію – «захист прав дитини на власність та житло».

Ключові слова: дитина, житло, власність, способи захисту, цивільно-правовий захист.

© Мовчан О. В., 2015

Постановка проблеми. Динаміка розширення прав дитини пролизує як цивільні, так і житлові правовідносини. Одним із її проявів є те, що власником або співвласником квартири, будинку все частіше стають неповнолітні. Обов'язок представляти інтереси неповнолітніх покладено на їх законних представників – батьків, усиновителів, опікунів та піклувальників. Вітчизняне законодавство містить положення, які охороняють та захищають права дитини, в тому числі у майновому обороті. Цивільний, Житловий та Сімейний кодекси України регулюють виникнення, збереження прав неповнолітніх громадян, порядок розпорядження нерухомим майном тощо. Незважаючи на вказані законодавчі положення, у правозастосовній практиці постійно виникають справи, пов'язані із захистом майнових прав дитини. Найбільш складною категорією справ є захист права власності дитини на житло, оскільки житло є елементом життєвого рівня дитини.

Стан дослідження. Проблему цивільно-правових способів захисту права власності дитини розглядали такі науковці, як Л. Г. Кузнецова, В. С. Орлов, З. В. Ромовська, Г. М. Свердлов, Є. А. Флейшціц, Ж. Л. Чорна, Я. М. Шевченко. Попри чисельні дослідження проблема захисту права власності дитини на житло все ще потребує окремого вивчення, яке обумовлено змінами у соціально-економічних, політичних відносинах. Так, при отриманні житла за допомогою іпотеки одразу ж постає питання про повноту захисту права дитини на житло. Також потребують свого вирішення питання захисту майнових прав дітей, які опинились у зонах проведення антитерористичної операції та на тимчасово окупованій території України.

Мета статті – встановити способи захисту права власності дитини на житло у цивільному праві.

Відповідно до ч. 3 ст. 26 Цивільного кодексу України [1] фізична особа здатна мати усі майнові права. Отже, від народження особа має право на власність, право проживати у житлі, користуватися житловим приміщенням та житлово-комунальними послугами тощо. Відповідно до ст. 64 Житлового кодексу УРСР [2] члени сім'ї наймача, які проживають разом із ним, користуються нарівні з наймачем усіма правами і несуть обов'язки, що випливають із договору найму житлового приміщення. До членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки та інші особи. Згідно зі ст. 6–8 закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [3] члени сім'ї наймача, у тому числі і неповнолітні, мають однакове право нарівні із наймачем на приватизацію житла. При цьому право власності дитини на житло законодавчо закріплено таким чином, що малолітні та неповнолітні особи не є суб'єктами житлового права, тобто самостійно від свого імені вони не мають права укладати угоди щодо відчуження чи придбання житла, найму чи піднайму

житлового приміщення. У процесі приватизації від імені таких осіб виступають їхні батьки чи особи, які їх замінюють. Самостійно захищати вказані права за допомогою юрисдикційних і неюрисдикційних форм захисту неповнолітня особа теж не може, оскільки її правосуб'єктність має пасивний характер, для її активізації необхідно приєднання до дієздатної особи – обов'язкового представника (батьків, усиновлювачів, опікунів) [4, с. 135].

Згідно зі ст. 15 ЦК України право на захист цивільних прав належить кожній особі від народження у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Засади здійснення права на захист дитини встановлено у ст. 154 Сімейного кодексу України [5] таким чином: батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина; батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень; батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом [5]. З цього випливає, що: по-перше, батьки мають право на захист дитини; по-друге, батьки мають право захищати права та інтереси дитини шляхом звернення до суду, державних органів та організацій; по-третє, батьки можуть здійснювати дії з самозахисту дитини та її прав, інтересів; по-четверте, право батьків на захист дитини, її прав, інтересів не припиняється і тоді, коли дитина самостійно звернулася за захистом свого права.

Отже, можна відокремлювати дві правові категорії у сфері захисту прав дитини: право батьків на захист дитини і право батьків на захист законних прав та інтересів дитини.

Право на захист прав та інтересів дітей визначається і у міжнародному праві. Відповідно до ст. 2 Конвенції ООН про права дитини [6], яка ґрунтується на пріоритеті інтересів дитини у суспільстві, передбачається повага і забезпечення всіх прав дитини без будь-якої дискримінації незалежно від багатьох позицій, у тому числі і від майнового стану. Право дитини на майно, на житло є одним із основних прав, що потребують захисту у разі їх порушення.

Права батьків (опікунів, усиновлювачів) на захист прав та законних інтересів дитини виникає з моменту порушення, невизнання або оспорювання права, зокрема права власності на житло, та припиняється з моменту відновлення, визнання права. При цьому згідно зі ст. 177 СК України батьки відносно своїх дітей зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Відповідно до ч. 3 ст. 17 закону України «Про охорону дитинства» [7] батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укладати

договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та / або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків відповідно до ч. 3 ст. 11 вказаного Закону є забезпечення інтересів своєї дитини. Згідно із ч. 6 ст. 12 цього Закону батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

Виходячи з цього, вчиняти певні правочини щодо майна та майнових прав дитини батьки мають право лише з дозволу органу опіки та піклування. У свою чергу, дозвіл зазначеного органу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло. Звернемо увагу, що захист прав дітей є лише правом, а не обов'язком батьків. До обов'язків батьків (опікунів, піклувальників, усиновлювачів) віднесено обов'язок дбати лише про збереження майна дитини та її інтересів. Вважаємо, що на законодавчому рівні окремо все ж таки слід розглядати самостійну дефініцію «захист прав дитини», оскільки батьки не завжди намагаються захистити права дитини, а іноді їх і порушують.

Якщо батьки порушують або не захищають права дитини, то відновлення права власності на житло здійснюється органами опіки та піклування, оскільки згідно з ч. 3 ст. 18 закону України «Про охорону дитинства» органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла.

Для захисту свого права дитина з досягненням нею повноліття має право звернутися до суду самостійно. Наприклад, Хустський районний суд Закарпатської області 24 листопада 2014 р. розглянув справу № 309/1676/14 про визнання права власності на житло. Громадянка А. звернулася до суду з позовом до своєї матері – громадянки В. про визнання частково недійсним свідоцтва про право власності на квартиру та визнання права власності на 1/2 частину квартири, посилаючись на те, що відповідно до свідоцтва про право власності на житло № 25 від 24 грудня 1993 р. її мати – громадянка В. є єдиним власником спірної квартири. При цьому позивач доводила, що вищезазначене свідоцтво видано з порушенням норм чинного законодавства та порушує її права як члена сім'ї власника квартири, оскільки вона як член сім'ї власника квартири була прописана та постійно проживала у квартирі, мала рівноцінне право на приватизацію частки в житловому фонді. Тим більше, що на момент приватизації квартири їй було 17 років. Отже, позивач вважала незаконним

позбавлення її права на частку у квартирі. У грудні 2010 р. їй стало відомо, що відповідач приватизувала квартиру на своє ім'я та отримала свідоцтво про право власності на житло. Таким чином, її як члена сім'ї наймача та неповнолітню особу незаконно позбавлено права на житло. Рішенням суду позов громадянки А. було задоволено [8]. Аналізуючи вказану справу, можна стверджувати, що у разі здійснення батьками, органами опіки та піклування захисту права власності на житло як абсолютного права, воно може бути реалізовано дитиною з досягненням нею повноліття. Зауважимо, що ні в Цивільному, ні в Сімейному кодексах України право на захист дитини свого житла та власності чітко не визначається, тому визнання та відновлення цього права можливі лише на підставі судового рішення.

Для захисту прав дитини батьки можуть застосовувати способи захисту, які передбачені у ст. 16 ЦК України: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна, припинення правовідносин; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Перелік способів захисту цивільних прав, сформульований як відкритий (невичерпний) та з вказівкою на те, що інші способи можуть бути використані за умови їх згадування в законі або договорі. Ці способи захисту є універсальними, тому вони можуть бути застосовані для захисту прав дитини на власність. Окремо від універсальних способів захисту відокремлюються захист цивільних прав нотаріусом (ст. 18 ЦК), самозахист (ст. 19 ЦК).

В юридичній літературі досить велика увага приділяється способам захисту права. Так, О. П. Сергєєв визначає способи захисту суб'єктивного цивільного права як закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та за їх допомогою здійснюється вплив на правопорушника [9, с. 271]. В. В. Вігрянській під способом захисту цивільного права розуміє кошти, за допомогою яких можуть бути досягнуті: припинення, запобігання, усунення порушення права, його відновлення та (або) компенсація втрат, викликаних порушенням права [10, с. 14]. Ю. М. Андрєєв вказує, що спосіб захисту цивільних прав як сукупність прийомів (підходів, технологій) для досягнення поставленої мети цивільно-правового захисту (визнання, попередження, припинення, усунення негативних наслідків правопорушення; відновлення порушених прав, попереднього становища; двостороння або одностороння реституція; компенсація понесених утрат тощо) [11, с. 57]. Погоджуючись із цими позиціями, слід зазначити, що способи захисту цивільних прав – це передбачені законодавством заходи, спрямовані на припинення порушення або оспорювання суб'єктивних цивільних прав та усунення наслідків їх порушення.

Розглядаючи способи захисту права власності дитини на житло, було зазначено, що способи захисту права власності (як і інших речових прав) є складовою частиною способів захисту цивільних прав взагалі. Тому систему цивільно-правових способів захисту права власності утворюють різні способи, зокрема позови: про повернення речей, наданих у користування за договором або які є предметом безпідставного збагачення; про повернення речей у порядку реституції; про витребування індивідуально-визначених речей; про звільнення майна з-під арешту (про виключення майна з опису); про відшкодування шкоди внаслідок пошкодження чи знищення речі; самозахист права власності; вимога про незастосування судом акта державного органу або органу місцевого самоврядування, що суперечать закону та порушують право власності дитини, й інші. Особливе місце в системі цивільно-правових способів захисту права власності посідають спеціальні речово-правові засоби. До них слід віднести такі позови: віндикаційний (про витребування майна з чужого незаконного володіння); негаторний (про усунення перешкод, що заважають користуватися майном, але не пов'язаних із позбавленням володіння річчю).

Якщо звернутися до судової практики, то найбільш поширеними справами у сфері захисту права власності дитини на житло є справи про відновлення права власності на житло та визнання права на житло. Звернемось до аналізу судових справ за цією категорією.

Наприклад, 24 грудня 2014 р. Заводський районний суд м. Миколаєва, розглянувши справу № 487/10291/14-ц, встановив таке. У жовтні 2014 р. орган опіки та піклування звернувся до суду з позовом, в якому просив про зобов'язання відповідачів – подружжя громадян А. та Б. – відновити порушене право власності їх неповнолітньої доньки шляхом придбання на ім'я дитини житла або його частки, яка відповідає її відчуженому праву на 1/8 частку у квартирі із загальною площею 85,7 кв. м. В обґрунтування вимог позивач посилався на те, що у квітні 2014 р. відповідачам – батькам дитини було надано дозвіл органа опіки на відчуження житла, співвласником якого була і малолітня дитина, з обов'язковим оформленням малолітній права власності на нове житло. Відповідачі надали органу опіки та піклування адресу нового житла дитини. Позивач стверджував: ці умови дозволу та права дитини щодо її власності відповідачами порушені, оскільки належного правочину на ім'я дитини щодо нового житла не оформлено. Відповідачі з позовом не погодилися, пояснили, що оформленням договорів купівлі-продажу займалася матір відповідача, через неї укладався договір із посередниками для належного оформлення правочинів, проте договір про придбання житла дитині залишився не оформленим та на цей час у відповідачів відсутні кошти для його оформлення. У свою чергу, належного оформлення правочину про придбання 4/6 частки

квартири на ім'я дитини не відбулося. Суд встановив, що на час розгляду справи дитина відповідачів, маючи в минулому право власності на частку житла, у новому житлі його не має, що є результатом безвідповідальних дій та бездіяльності батьків під час придбання нового житла. З'ясувавши обставини справи, дослідивши докази, суд дійшов висновку, що позов підлягає частковому задоволенню та зобов'язав відповідачів придбати у власність дитини 1/8 частку житла [12].

Аналогічну справу розглянув Ленінський районний суд м. Миколаєва 18 березня 2013 р. У цій справі орган опіки та піклування Миколаївської міської ради також звернувся до суду з позовом до батьків дитини про зобов'язання поновити порушене право власності їх неповнолітньої дитини шляхом придбання на її ім'я житла. Батьки дитини після продажу частки квартири, що належала неповнолітньому на праві власності, не забезпечили дитину житлом, яке б належало їй на праві власності. Вони лише брали на себе зобов'язання оформити частку права власності на житло, яке належало особі (що не була стороною у справі), на підставі договору дарування. Під час розгляду справи суд дійшов висновку, що зобов'язання батьків придбати або оформити договір дарування житла на ім'я неповнолітнього, яке їм не належить на праві власності, не відповідає способу захисту порушеного права, встановленого законом, тому що захист порушеного права у такий спосіб неможливий, так як залежить виключно від волі дійсних власників такого житла (якими не є відповідачі), котрі майнові права неповнолітнього не порушували і до участі у справі як відповідачі не залучалися. Позов було задоволено, оскільки суд встановив порушення відповідачами батьківських обов'язків у частині забезпечення збереження майнових прав неповнолітньої дитини на житло [13].

З вищевказаних справ можна зробити такі висновки. По-перше, право власності на житло дитини активно порушується батьками, при цьому відновленням прав дитини займаються органи опіки та піклування. Це підкреслює, що контроль із боку держави за правами дітей все ще є обов'язковим елементом у механізмі захисту прав та інтересів дитини. По-друге, у разі відновлення права власності дитини на житло необхідно чітко вказувати спосіб такого поновлення, зокрема придбання власності на житло для дитини батьками за їх рахунок.

Про важливість урахування способу захисту права власності дитини на житло свідчить і рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 12 листопада 2013 р. Так, до суду звернувся Виконавчий комітет Новоград-Волинської міської ради з позовом до батьків про зобов'язання відновити право власності дитини на житло та надати службі у справах дітей Новоград-Волинської міської ради копії документів, які підтверджують набуття дитиною права власності на житло загальною площею не менше, ніж 8,78 кв. м. Позивач посилався

у позові на те, що п. 2 рішення виконавчого комітету Новоград-Волинської міської ради від 9 квітня 2013 р. № 99 відповідачам надано дозвіл органу опіки і піклування на здачу в Новоград-Волинську квартирно-експлуатаційній частині (КЕЧ) району квартири, у якій мав право власності їх малолітній син. Дозвіл надавався за умови оформлення протягом місяця на ім'я малолітнього права власності на частину житла за певною адресою. Відповідач у судовому засіданні пояснив, що підставою для надання дозволу позивачем на здачу квартири КЕЧ району була заява батьків, в якій було вказано лише майбутнє місце проживання у м. Києві. При цьому під час ухвалення виконкомом рішення працівники відповідних служб вказану заяву та гарантування забезпечення права власності дитини на житло не перевіряли. Також не враховувався той факт, що правовий статус займаного дитиною житла відноситься до спеціально пристосованої казарми, а залишення цього житла було необхідністю у зв'язку з переїздом за місцем проходження військової служби батька. Відсутність власності на житло у дитини відповідач пояснив тим, що питання надання дозволу на приватизацію житла, у якому на цей час проживає дитина, віднесено до компетенції Міністерства оборони України. Крім того, у сім'ї відсутня матеріальна можливість придбати житло як для всієї родини, так і безпосередньо для малолітнього сина. Під час розгляду цієї справи суд дійшов висновку, що при ухваленні виконкомом Новоград-Волинської міськради рішення № 99 позивач діяв всупереч інтересам дитини, оскільки не здійснив перевірку наданої батьками інформації, яка б гарантувала збереження права дитини на житло, що і призвело до порушення майнових прав дитини. Крім того, позивач не врахував вимогу про необхідність вибору реального способу захисту права дитини [14]. Вказана справа свідчить, що захист права власності дитини на житло під час здійснення правочину стосовно цього житла має двохлапковий механізм захисту. Перша ланка цього захисту – це надання дозволу органу опіки та піклування на відчуження житла. При цьому вказаний дозвіл повинен мати реальний характер, тобто у ньому необхідно вказати, який статус та стан був у відчужуваного житла та яке житло має бути придбано взамін (розмір, адреса). Друга ланка захисту виникає у разі порушення права власності дитини на житло, тобто якщо батьки не придбали рівноцінного житла для дитини. У такому разі орган опіки та піклування зобов'язаний звернутися до суду з позовом про відновлення права власності дитини на житло.

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі **висновки**. Пропонується відокремлювати дві правові категорії у сфері захисту прав дитини: право батьків на захист дитини та право батьків на захист законних прав та інтересів дитини. На законодавчому рівні доцільно закріпити самостійну дефініцію «захист прав дитини». З цієї метою статтю 15 Цивільного кодексу України слід доповнити

частиною третьою такого змісту: «Право на захист цивільних прав та інтересів дитини здійснюються їх батьками (усиновлювачами), піклувальниками. Батьки (усиновлювачі), піклувальники зобов'язані здійснювати захист прав та інтересів дитини».

Список використаних джерел: 1. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2001 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Житловий кодекс Української РСР : закон України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>. 3. Про приватизацію державного житлового фонду : закон України від 19 черв. 1992 р. № 2482-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>. 4. Чорна Ж. Л. Особливості правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників цивільних правовідносин / Ж. Л. Чорна // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 135–139. 5. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. 6. Конвенція [ООН] про права дитини : від 20 листоп. 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. 7. Про охорону дитинства : закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. 8. Рішення Хустського районного суду Закарпатської області у справі № 309/1676/14 від 24 листопада 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41790557>. 9. Гражданское право : учебник. – Ч. 1 / [Егоров И. Д., Елисеєв И. В., Иванов А. А. и др.] ; под ред.: Сергеев А. П., Толстой Ю. К. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 1997. – 600 с. 10. Витрянский В. В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Витрянский Василий Владимирович. – М., 1996. – 48 с. 11. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты / Ю. Н. Андреев. – М.: Норма – Инфра-М, 2010. – 464 с. 12. Рішення Заводського районного суду м. Миколаєва у справі № 309/1676/14 від 24 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua/Review/42256112. 13. Рішення Ленінського районного суду м. Миколаєва у справі № 2/489/849/13 від 18 березня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31332253>. 14. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва у справі №760/20658/13-ц від 12 листопада 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35327450>.

Надійшла до редколегії 22.04.2015

Мовчан О. В. Гражданско-правовые способы защиты права собственности ребёнка на жильё

Рассмотрены гражданско-правовые способы защиты права собственности ребёнка на жильё. Выделено две правовые категории в сфере защиты прав ребёнка: право родителей на защиту ребёнка и право родителей на защиту законных прав, интересов ребёнка. При рассмотрении способов защиты права

собственности ребёнка на жильё указано, что способы защиты права собственности (как и других вещных прав) являются составной частью способов защиты гражданских прав в целом. Предложено закрепить в ст. 15 Гражданского кодекса Украины новую правовую категорию – «защита прав ребёнка на собственность и жильё».

Ключевые слова: ребёнок, жильё, собственность, способы защиты, гражданско-правовая защита.

Movchan O. V. Civil-legal ways of children housing rights protection

Ways of civil protection children's housing rights are examined in the article. The Two legal categories are represented in the research: parent's right on children protection and parent's right on children legal rights and interests protection.

During the examination of children housing rights protection, the author mentions the ways of ownership protection (as well as any proprietary interest protection) and says that they are a constituent part of the way of civil rights protection in general. The author proposed to fix a new category – the protection of children's rights on property and housing in the Article 15 Civil Code of Ukraine.

The object of the article is to specify the ways of children housing rights protection in the civil law.

The methodological basis of the dissertation is a set of general scientific and special-juridical methods of scientific research. With the help of logical-semantic method the essence of the notion «children housing rights protection» was defined. Structural-logic method was used to complete the classification of the way of ownership protection, and specifically of children housing rights protection.

It is ascertained, that children housing rights are legally established in such a way, that juvenile and under age individuals are not the subjects of the housing law, that's because they cannot make any agreements about accommodation alienating or acquiring, lodging renting or subrenting on their own behalf. In the process of privatization parents or people that substitute parents, act as their representatives.

An underage person cannot protect the enumerated rights either, as his/her legal personality bears passive character, and turning into the active oneness uniting with a legally capable person – an obligatory representative (a parent, a foster parent, a tutor).

It is proved, that the category of «children rights and interests protection» needs to be legally established and enforced.

Keywords: child, housing, property, ways of protection, civil-law protection.

УДК 349.2

А. О. Бабенко

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗМІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

Розглянуто юридичні гарантії застосування переведень на іншу роботу, переміщень на інше робоче місце та змін істотних умов праці. Виявлено недоліки сучасного національного законодавства у цій сфері. Надано пропозиції до Кодексу законів про працю України з розглянутого питання.

Ключові слова: гарантії, зміни, трудовий договір, переведення, переміщення, умови праці.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах економічної кризи та масового переселення мешканців східних регіонів, де відбувається антитерористична операція, до інших регіонів країни йде невпинне зростання кількості порушень трудових прав громадян. Так, найчастіше порушуються право на працю, право на своєчасну та у повному обсязі оплату праці, право на відпочинок, право на належні і безпечні умови праці. Найбільша частка цих порушень припадає на організації та установи приватної форми власності, а за видами діяльності – на підприємства оптової та роздрібною торгівлі, промислові та сільськогосподарські підприємства. Великий відсоток порушень трудових прав громадян спостерігається і під час застосування переведень та інших змін трудового договору. З огляду на це, проблематика застосування змін трудового договору у сучасних умовах є гостро актуальною.

Стан дослідження. Зазначені проблеми були за різних часів предметом досліджень цілого ряду вчених-трудовиків, серед яких: М. Г. Александров, В. С. Венедиктов, А. Я. Гінцбург, В. В. Жернаков, С. О. Іванов, М. І. Іншин, М. П. Карпушин, Р. З. Лівшиц, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, С. П. Маврін, А. Р. Мацюк, К. Ю. Мельник, О. С. Пашков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, О. В. Смирнов, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. У той же час сьогодні є ще багато не вирішених проблем правової регламентації гарантій застосування змін трудового договору. З огляду на це, **метою** статті є надання пропозицій з удосконалення відповідного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, для працівників важливим є тривалий зв'язок з певним підприємством, що дозволяє їм планувати своє життя та бути впевненим у завтрашньому дні. Так, В. І. Прокопенко, виділяючи такий принцип трудового права, як принцип стабільності трудових відносин, вказує, що працівники укладають трудовий договір для того, щоб мати постійне джерело засобів для існування себе і своєї сім'ї. Вчений звертає увагу на те,

що саме тому вони зацікавлені, щоб їх відносини з підприємством, установою, організацією, з якими вони уклали трудовий договір, були тривалими і стабільними [1, с. 50]. К. Ю. Мельник наголошує, що стабільність трудових правовідносин має передусім значення для працюючих, оскільки вони здебільшого прагнуть до постійного трудового зв'язку, що передбачає певні блага, отримання яких пов'язане з тривалістю роботи в одного роботодавця (просування по роботі, зростання заробітної плати, присвоєння чергових спеціальних звань тощо) [2, с. 240].

Слід зазначити, що сучасне національне трудове законодавство стоїть на засадах стабільності трудових відносин та визначеності трудової функції. Так, Кодекс законів про працю України [3] у ст. 23 визнає безстроковий трудовий договір основним трудовим договором в Україні, а у ст. 31 передбачає, що роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором.

Але іноді трапляються обставини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, коли виникає необхідність змінити трудову функцію, місце роботи, інші істотні умови трудового договору. Це базується передусім на праві роботодавця керувати процесом праці та вдосконалювати його відповідним чином.

Слід зауважити, що чинний сьогодні Кодекс законів про працю України не містить визначення поняття «зміна трудового договору» та навіть не оперує цим терміном. У проекті Трудового кодексу України, розробленого і оприлюдненого в листопаді 2014 р. Міністерством соціальної політики України [4], міститься ст. 121 «Зміна умов трудового договору», яка передбачає, що умови трудового договору можуть змінюватися внаслідок: переведення працівника на іншу роботу (ст. 128 цього Кодексу); зміни істотних умов праці (ст. 200 цього Кодексу); зміни основних умов трудового договору (ст. 84 цього Кодексу); зміни додаткових умов трудового договору (ст. 85 цього Кодексу). В іншому проекті Трудового кодексу України – законопроекті від 27.12.2014 № 1658 [5], підготовленому народним депутатом України М. М. Папієвим міститься ст. 67 «Види зміни умов трудового договору», яка передбачає, що умови трудового договору можуть змінюватися внаслідок: переміщення та переведення на іншу роботу.

У юридичній літературі спостерігаються такі підходи до визначення терміна «зміна трудового договору». Так, К. М. Гусов та В. М. Толкунова під зміною трудового договору розуміють зміну однієї або декількох істотних його умов як обговорених сторонами трудового договору під час його укладення, так і похідних, передбачених трудовим законодавством [6, с. 211]. О. П. Циндяйкіна зміною трудового договору вважає зміну в односторонньому або двосторонньому порядку його змісту, а під час визначення форми зміни трудового договору в ці форми включається і зміна за законодавством [7, с. 5].

З точки зору К. Ю. Мельника, під зміною трудового договору слід розуміти перехід, перетворення однієї або декількох істотних умов цього договору у змістовно іншу (інші) за ініціативою працівника, роботодавця або третіх осіб [2, с. 246].

Ми погоджуємося з останньою позицією, оскільки вважаємо, що законодавчі норми, які встановлюють певні умови праці, не повинні входити у трудовий договір, оскільки вони і без цього діють, а значить, вони і не можуть змінюватися сторонами трудового договору.

У юридичній літературі переважає точка зору, що видами змін умов трудового договору є переведення на іншу роботу, переміщення на інше робоче місце та зміна істотних умов праці. Ця позиція ґрунтується на сучасному трудовому законодавстві, зокрема на ст. 32 КЗпП України.

Відповідно до ч. 1 ст. 32 КЗпП України переведення здійснюється на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом із підприємством, установою, організацією. Пункт 31 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» [8] передбачає, що переведенням на іншу роботу вважається доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, визначеній трудовим договором.

В разі застосування цього різновиду зміни трудового договору національним законодавцем передбачено низку гарантій. По-перше, переведення на іншу постійну роботу допускається тільки за згодою працівника. По-друге, тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, допускається також лише за його згодою. З цього правила є виключення. Так, роботодавець має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою. Отже, законодавець встановив можливість тимчасового переведення працівників лише в екстраординарних випадках. Однак законодавець встановлює заборону на тимчасове переведення на іншу роботу у зазначених випадках вагітних жінок, жінок, які мають дитину-інваліда або дитину віком до шести років, а також осіб віком до вісімнадцяти років без їх згоди. По-третє, у випадку простою роботодавець має отримати згоду працівника на його переведення на іншу роботу та врахувати при цьому його спеціальність і кваліфікацію. Таке переведення має відбутися на те ж підприємство, в установу, організацію на весь час

простою або на інше підприємство, в установу, організацію, але в тій самій місцевості на строк до одного місяця.

Інший вид змін трудового договору – переміщення – також має свої особливості та гарантії застосування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 32 КЗпП України не вважається переведенням на іншу роботу і не потребує згоди працівника переміщення його на тому ж підприємстві, в установі, організації на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій же місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором. Національний законодавець встановлює таку гарантію цього виду змін трудового договору, а саме те, що роботодавець не має права переміщати працівника на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я.

У свою чергу К. Ю. Мельник звертає увагу на те, що переміщення, яке не потребуватиме згоди працівника, матиме місце тоді, коли в трудовому договорі не буде зазначено конкретний підрозділ та / або конкретне робоче місце. Якщо у трудовому договорі при визначенні місця роботи працівника буде вказано відповідний структурний підрозділ підприємства, то доручення працівнику роботи в іншому підрозділі буде не переміщенням, а переведенням, яке буде потребувати згоди працівника. Те ж саме стосується і робочого місця. Вчений приводить такий приклад: якщо у трудовому договорі буде вказана марка та номерний знак автомобіля, на якому буде працювати особа, то доручення їй роботи на іншому автомобілі слід вважати також переведенням, що потребує згоди працівника [9, с. 176–177].

Ми вважаємо, що саме такий підхід необхідно відобразити й у національному законодавстві. Тому пропонуємо ч. 2 ст. 32 КЗпП України викласти таким чином: «Не вважається переведенням на іншу роботу і не потребує згоди працівника переміщення його на тому ж підприємстві, в установі, організації на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій же місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором. Якщо умова про структурний підрозділ або робоче місце міститься у трудовому договорі, то до такого переміщення застосовуються правила частини першої цієї статті. Власник або уповноважений ним орган не має права переміщати працівника на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я».

Доволі суттєві гарантії передбачаються національним законодавством для останнього виду змін трудового договору. Так, змінами істотних умов праці відповідно до законодавства є зміна систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміна розрядів і найменування посад тощо.

Трудове законодавство дозволяє роботодавцю одноособово змінювати працівникам істотні умови праці, встановлюючи при цьому такі застереження. По-перше, працівник повинен продовжувати

роботу за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. По-друге, зміни істотних умов праці мають застосовуватися лише у випадку здійснення змін в організації виробництва та праці. На обов'язковість введення змін істотних умов праці звертає увагу Пленум Верховного Суду України, який у п. 31 постанови «Про практику розгляду судами трудових спорів» [8] зазначив, що якщо під час розгляду трудового спору буде встановлено, що зміна істотних умов трудового договору проведена не у зв'язку зі зміною в організації виробництва і праці на підприємстві, в установі, організації, то така зміна з урахуванням конкретних обставин може бути визнана судом неправомірною з покладенням на роботодавця обов'язку поновити працівникові попередні умови праці. Відповідно до п. 10 цієї Постанови під змінами в організації виробництва і праці розуміється раціоналізація робочих місць, введення нових форм організації праці, у тому числі перехід на бригадну форму організації праці, і, навпаки, впровадження передових методів, технологій тощо. По-третє, про зміну істотних умов праці працівник має бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці.

Вважаємо, що оскільки цей захід застосовується в одноособовому порядку роботодавцем, необхідно посилити гарантії прав працівників під час його здійснення. Для цього вважаємо за необхідне закріпити у ст. 32 КЗпП України закритий перелік заходів, які охоплюються терміном «зміни в організації виробництва і праці».

Список використаних джерел: 1. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник / В. І. Прокопенко. – Харків : Консум, 1998. – 480 с. 2. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія / К. Ю. Мельник. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с. 3. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 4. Трудовий кодекс України : [проект] [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України : офіц. веб-сайт. – 12.11.2014. – Режим доступу: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/168367/tk.doc>. 5. Трудовий кодекс України : проект від 26.12.2014 № 1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH1A200I.html. 6. Гусов К. Н. Трудовое право России : учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. – М. : Проспект, 2003. – 496 с. 7. Циндяйкина Е. П. Изменение трудового договора : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Циндяйкина Елена Павловна. – М., 2000. – 25 с. 8. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>. 9. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Діса плюс, 2014. – 480 с.

Надійшла до редакції 20.04.2015

Бабенко А. О. Юридические гарантии применения изменений трудового договора

Рассмотрены юридические гарантии применения переводов на иную работу, перемещений на иное рабочее место и изменений существенных условий труда. Выявлены недостатки современного национального законодательства в этой сфере. Даны предложения к Кодексу законов о труде Украины по рассмотренному вопросу.

Ключевые слова: гарантии, изменение, трудовой договор, перевод, перемещение, условия труда.

Babenko A. O. Legal guarantees of using alterations of the employment contract

Legal guarantees of using transfer to another job, movements between different workspaces and significant changes in working conditions are studied.

Special attention is paid to the importance of having long connection with a certain enterprise that allows people to plan their lives and be confident in the future. The author indicates that nowadays there are a large number of violations of labor rights of citizens while using transfers and other changes in the employment contract.

In this regard, the author provides propositions to the Labor Code of Ukraine to improve the legal guarantees of using transfers to another job, movements between different workspaces and significant changes in working conditions. These propositions mainly concern the significant changes in working conditions. Thus, in accordance with the laws, such changes are the change of systems and wages, benefits, working schedule, setting or cancellation of part-time, combining the professions, changing bits and titles, etc. The author of the article grounds the position that since significant changes in working conditions are used unilaterally by the employer we must strengthen the guarantees of employees' rights during their implementation. To realize this it is necessary to consolidate the closed list of activities covered by the term «changes in the organization of production and labor» in the Art. 32 of the Labor Code of Ukraine.

Keywords: guarantees, changes, employment contract, transfer, move, working conditions.

УДК 349:22

Ю. В. Трофимовська

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проведено аналіз чинного законодавства щодо особливостей правового регулювання матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником. Розглянуто дискусійні питання матеріальної відповідальності сторін трудового договору. Розглянуто сутність інституту матеріальної відповідальності; проаналізовано матеріальну відповідальність як працівника, так і роботодавця.

© Трофимовська Ю. В., 2015

Обґрунтовано необхідність удосконалення норм трудового законодавства України щодо матеріальної відповідальності роботодавця і внесено відповідні пропозиції.

Ключові слова: праця, матеріальна відповідальність, збитки, санкції, роботодавець, працівник, трудове законодавство.

Актуальність дослідження. Враховуючи необхідність прийняття нового Трудового кодексу, інститут матеріальної відповідальності у трудовому праві як один із правових засобів нормального функціонування виробничого процесу має стати міцним підґрунтям розвитку економічних і стабільності трудових відносин, забезпечення порядку праці та максимального уникнення потенційної конфліктності будь-яких суспільних відносин. Стабільні правові взаємини між сторонами трудового договору, а саме найманим працівником і роботодавцем (юридичною чи фізичною особами), насамперед мають сприяти забезпеченню розвитку економічного зростання, ефективності праці. З моменту виокремлення трудового права з цивільного, протягом декількох історичних етапів відбувався його розвиток, становлення, функціонування, вдосконалення, реформування, за яких, відповідно, зазнавав тих чи інших змін і інститут матеріальної відповідальності. З-поміж того випадки (питання) матеріальної відповідальності найманого працівника були врегульовані більш детально, в той час як випадки (питання) матеріальної відповідальності роботодавця завжди отримували менше уваги з боку законодавця. Але відсутність детального визначення і законодавчого закріплення випадків матеріальної відповідальності роботодавця в Україні може стати серйозною перепорою в сучасний період економічної нестабільності на шляху формування економічної і соціальної політики держави, запобігання трудовим та соціальним конфліктам, гармонізації українського трудового законодавства.

Стан дослідження. Питанням інституту матеріальної відповідальності у трудовому праві, з першого погляду, приділено достатньо багато уваги. Окремі з них у своїх наукових працях досліджували такі видатні науковці, як Н. Б. Болотіна, І. В. Зуб, С. С. Лукаш, В. І. Прокопенко, С. М. Прилипка, В. Г. Ротань, П. Р. Ставицький, А. О. Сироватська, Б. С. Стичинський, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші вчені у галузі трудового права. Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до проблем правового регулювання інституту матеріальної відповідальності, у науці трудового права недостатньо вирішеними залишаються окремі питання щодо визначення особливостей правового регулювання матеріальної відповідальності роботодавця в чинному трудовому законодавстві, їх випадки, також мають місце наукові суперечки щодо деяких нормативно-правових актів у цій царині, що й зумовило мету цієї наукової статті.

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового регулювання матеріальної відповідальності роботодавця як суб'єкта

трудових відносин перед працівником. Для досягнення означеної мети необхідно висвітлити дискусійні питання щодо матеріальної відповідальності сторін трудового договору, дати характеристику матеріальної відповідальності роботодавця та виробити пропозиції щодо врегулювання цих дискусійних питань у чинному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору – це обов'язок однієї сторони трудового договору відшкодувати шкоду, спричинену іншій стороні внаслідок винного, протиправного невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків. Найманий працівник, який неналежним чином (неуважно, недбайливо, нестаранно) ставиться до матеріалів, інструментів, обладнання чи іншого майна роботодавця або неналежно виконує свої трудові обов'язки і тим самим своєю поведінкою або діями завдає шкоди роботодавцю, та роботодавець, який, відповідно до законодавства та своїх обов'язків, не забезпечує працівникові безпечних умов праці й одержання обумовленої оплати праці, чим завдає шкоди здоров'ю найманого працівника чи іншим інтересам, несуть один перед одним матеріальну відповідальність. Це й зумовлює існування у трудовому праві такого правового інституту, як матеріальна відповідальність сторін трудових правовідносин. Тож, враховуючи специфіку правової регламентації трудових відносин, їх суб'єктний склад, особливості санкцій, що застосовуються, необхідно розрізняти матеріальну відповідальність працівника і роботодавця.

Під час з'ясування сутності інституту матеріальної відповідальності необхідно виходити з того, що суб'єкти трудових правовідносин знаходяться в нерівному становищі стосовно один одного. Працівник – менш захищена й економічно слабша сторона трудових правовідносин, оскільки засоби виробництва й знаряддя праці є власністю роботодавця. Крім того, працівник значно більше залежить від роботодавця, оскільки здійснює покладені на нього обов'язки під його керівництвом і тому змушений виконувати його накази й розпорядження. При цьому під час виконання покладених на нього обов'язків працівник має забезпечити збереження власності, наданої йому для виконання трудової функції. Роботодавець, у свою чергу, має організувати трудовий процес відповідно до чинного законодавства, створювати умови для працівника щодо збереження майна, вживати певних заходів запобігання виникнення матеріальної шкоди й будь-яких матеріальних утрат. Така нерівність суб'єктів трудових правовідносин зумовлює певну спрямованість завдань і функцій, особливості правового регулювання матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником та забезпечення дії особливого правового механізму її реалізації [1].

Так, відомий учений у галузі трудового права П. Р. Стависький зазначає, що матеріальна відповідальність у трудовому праві є двосторонньою, обопільною і включає матеріальну відповідальність

працівника і роботодавця [2, с. 12]. Взаємна матеріальна відповідальність є вираженням майнової самостійності суб'єктів трудових правовідносин, а також рівності сторін трудового договору [3, с. 63]. Думається, що взаємність матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин (працівника і роботодавця) не означає їх абсолютну ідентичність, так як матеріальна відповідальність одного й іншого має різне соціальне призначення і, як наслідок, має відмінності в юридичних конструкціях. Так, матеріальна відповідальність працівника дозволяє в розумних межах відшкодувати заподіяну шкоду і зберегти при цьому засоби для існування працівника. Матеріальна відповідальність роботодавця, в свою чергу, має забезпечувати повне відновлення порушених трудових прав працівника і, думається, має бути спрямована на покарання роботодавця як правопорушника.

На сьогодні чинний Кодекс законів про працю України [4], окрім несистематизованого переліку випадку покладення на роботодавця матеріальної відповідальності, не має чітких положень про підстави, умови та конкретні випадки матеріальної відповідальності роботодавця.

Так, відповідно до чинного законодавства, в основі матеріальної відповідальності роботодавця лежить його обов'язок створити умови, необхідні для нормальної роботи; забезпечити здоров'я та безпечні умови праці, а також впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки та санітарно-гігієнічні умови, які запобігають виробничому травматизму і виникненню професійних захворювань працівників (ст. 153 КЗпП України). Склалося, що до підстав матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові, відповідно до чинного законодавства, можна віднести такі трудові майнові правопорушення, що передбачені чинним законодавством: а) порушення права працівника на працю: у випадку порушення правил прийому на роботу, законодавства про переведення на іншу роботу, незаконного відсторонення від роботи, у разі порушення законодавства про підстави і порядок звільнення працівника; б) незабезпечення роботодавцем здорових і безпечних умов праці: передбачено такими нормами у випадку ушкодження здоров'я працівника під час виконання трудових обов'язків, каліцтва, у разі смерті працівника; в) порушення обов'язків роботодавця щодо видачі документів, щодо роботи і заробітної плати: у разі неправильного заповнення, оформлення і затримки видачі трудової книжки, інших документів про працю і заробітну плату; г) незабезпечення або неналежне збереження особистих речей працівника під час роботи (у випадках їх псування, знищення, крадіжки).

На нашу думку, було б доцільно підтримати позицію, згідно з якою концентрація всіх норм, які регулюють матеріальну відповідальність роботодавця перед працівником у трудовому законодавстві,

гарантуватиме докладну, конкретну і повну регламентацію всіх можливих випадків заподіяння шкоди у трудових правовідносинах, чого, в свою чергу, не може забезпечити цивільне право [2, с. 60].

Вивчаючи та характеризуючи особливості матеріальної відповідальності роботодавця, думастся, що необхідно звернути увагу й на особливості санкцій, які застосовуються до роботодавця. Так, наприклад, на практиці з боку роботодавця найчастіше трапляються порушення законодавства щодо переведення працівника на іншу роботу або порушення щодо звільнення останнього. Питання про переведення регулюються нормами ст. 31–34 КЗпП України, про звільнення працівників – ст. 40–41 КЗпП України. Проте матеріальна відповідальність власника або уповноваженого ним органу визначена в ст. 235 КЗпП України.

Зокрема, слід звернути увагу на форму правового припису ч. 2 ст. 235 КЗпП України, яка суттєво обмежує розмір відшкодування роботодавцем шкоди, заподіяної працівникові незаконним звільненням або переведенням на іншу роботу. Під час винесення рішення про поновлення на роботі орган, який розглядає трудовий спір, одночасно приймає рішення про виплату працівникові середнього заробітку за весь час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижче оплачуваної роботи. Чинне законодавство передбачає матеріальну санкцію у вигляді виплати працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижче оплачуваної роботи, але не більше, як за один рік. Якщо заява про поновлення на роботі розглядається понад рік не з вини працівника, орган, який розглядає трудовий спір, вносить рішення про виплату середнього заробітку за весь час вимушеного прогулу. Таким же чином оплачується вимушений прогул, що стався через відмову у прийнятті на роботу або несвоєчасне укладення трудового договору з працівником.

Вважаємо необхідним підтримати і думку науковців про те, що практика застосування санкції норми ч. 2 ст. 235 КЗпП України, в якій виплати обмежуються середнім заробітком за час вимушеного прогулу, є малоефективною. Кількість незаконних звільнень із роками не зменшується. Більше того, таку юридичну конструкцію важко назвати санкцією за порушення конституційного права на працю, тому що в її змісті відсутній хоч який-небудь натяк на покарання роботодавця. Цілком справедливо, якщо у випадках незаконних звільнень і переведень буде мати перехід до юридичної конструкції відплати за порушення гарантованих Конституцією прав. У таких випадках пропонується застосовувати кумулятивні санкції, які об'єднують і відшкодування шкоди, і покарання винної сторони. На сьогодні сучасне законодавство з питань відшкодування моральної шкоди компенсує відсутність у трудовому законодавстві кумулятивної санкції у разі незаконного звільнення або переведення

працівника. Хоча, на думку науковців, це не вирішує проблему в цілому [5].

Інший приклад: ст. 43 Конституції України закріплює рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, а також можливість звернутися до суду для захисту прав і свобод громадян, ст. 22 КЗпП України передбачає заборону необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, а ст. 5-1 КЗпП закріплює правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Таким чином, у випадку необґрунтованої відмови роботодавця у прийнятті на роботу не тільки осіб, зазначених у ст. 232 КЗпП України, а будь-якої особи, яка має трудову праводієздатність, і якщо така відмова спричинила майнову шкоду особі, є підстави порушувати питання про притягнення винного в цьому роботодавця до матеріальної відповідальності перед такою особою. У зв'язку з цим виникає ряд дискусійних питань, наприклад, про який саме вид майнової відповідальності у такому випадку може йтися – про матеріальну за трудовим правом чи майнову за цивільним правом, адже трудові відносини ще не виникли.

У свою чергу Ю. В. Пожаров, проаналізувавши чинне законодавство та судову практику, дійшов висновку щодо доцільності виділення таких випадків матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником у трудових правовідносинах: а) незаконного звільнення з роботи; б) незаконного переведення на іншу роботу; в) незаконного відсторонення від роботи; г) неможливості вступити на іншу роботу у разі неправильного формулювання причин звільнення у трудовій книжці; ґ) затримання видачі трудової книжки під час звільнення; д) затримки розрахунку під час звільнення; е) незаконної відмови у прийнятті на роботу; є) затримки виконання рішення або постанови про поновлення на роботі при незаконному звільненні чи переведенні; ж) видачі документів про роботу і заробітну плату, що містять неправильні відомості, або затримки їх видачі; з) інших порушень безпосередніх обов'язків у трудовому правовідношенні [6]. Як бачимо, означені випадки матеріальної відповідальності роботодавця мають місце як на стадії правовідносин, що передують трудовим, так і на стадії правовідносин, що існують поряд із трудовими, а отже, входять до предмета трудового права.

Враховуючи вищевикладене, можна дійти таких **висновків**:

а) матеріальна відповідальність працівника і матеріальна відповідальність роботодавця можуть становити дві самостійні складові (підінститути) інституту матеріальної відповідальності за нормами трудового права як різновиду юридичної відповідальності та входити до її складу;

б) щодо відповідальності роботодавця як суб'єкта трудових правовідносин, то є очевидним, що реалізація інтересів працівника та роботодавця під час відшкодування матеріальної шкоди відбувається по-різному;

в) матеріальна відповідальність роботодавця має трудову природу, а отже, має бути врегульована більш детально саме у трудовому законодавстві України. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне у новому Кодексі про працю передбачити окремі глави «Матеріальна відповідальність працівника» та «Матеріальна відповідальність роботодавця», де якнайдетальніше закріпити підстави, умови, випадки матеріальної відповідальності кожної зі сторін та санкції у випадку їх невиконання.

Соціальний характер Конституції потребує спрямованості норм трудового права на забезпечення гарантованості прав і свобод людини у сфері праці, у тому числі й засобами юридичної відповідальності. А отже, доцільно зазначити, що належне законодавче закріплення матеріальної відповідальності роботодавця у сфері права працівників на працю, забезпечення безпечних і здорових умов праці у запропонованому напрямі сприятиме якнайповнішій реалізації галузевих і загальноправових конституційних принципів, зокрема таких, як принципу стабільності трудових правовідносин, принципу забезпечення справедливих та безпечних умов праці та відпочинку, принципу рівності трудових прав, принципу справедливості, рівності, законності в сучасних умовах та подальшому розвитку соціального характеру трудового права в новітніх законодавчих актах.

Список використаних джерел: 1. Прилипко С. М. До питання матеріальної відповідальності сторін трудового договору [Електронний ресурс] / С. М. Прилипко // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 155–164. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Pz/2009_100/100_15.pdf. 2. Ставиский П. Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / П. Р. Ставиский. – Киев ; Одесса : «Вища школа», 1982. – 184 с. 3. Ставиский П. Р. Взаимная материальная ответственность субъектов трудового правоотношения / П. Р. Ставиский // Советское трудовое право. – 1974. – № 11. – С. 62–66. 4. Кодекс законів про працю України : закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375. 5. Венедиктов В. С. Трудове право України : підручник / В. С. Венедиктов. – Київ : Істина, 2008. – 384 с. 6. Пожаров Ю. В. Відповідальність роботодавця у трудових правовідносинах [Електронний ресурс] / Ю. В. Пожаров. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1346/115>.

Надійшла до редколегії 14.04.2015

Трофимовская Ю. В. Особенности правового регулирования материальной ответственности работодателя по трудовому законодательству Украины

Проведён анализ действующего законодательства относительно особенностей правового регулирования материальной ответственности работодателя

перед работником. Рассмотрены дискуссионные вопросы материальной ответственности сторон трудового договора. Рассмотрена сущность института материальной ответственности; проанализирована материальная ответственность как работника, так и работодателя.

Обоснована необходимость усовершенствования норм трудового законодательства Украины относительно материальной ответственности работодателя и внесены соответствующие предложения.

Ключевые слова: труд, материальная ответственность, убытки, санкции, работодатель, работник, трудовое законодательство.

Trofymovska J. V. Peculiarities of legal regulation of the employer's financial liability according to the labour legislation of Ukraine

An analysis of the acting legislation concerning peculiarities of legal regulation of the employer's financial liability to the employee according to the labour legislation of Ukraine has been performed. Controversial problems of financial liability of labour contract parties have been investigated. For this purpose the author considered the essence of the institute of financial liability, analyzed financial liability of both the employee and the employer.

The author made an attempt to characterize the financial liability of the employer. Some grounds for financial liability of the employer for the harm caused to the employee as well as peculiarities of the sanctions applied to the employer for violation of the acting legislation have been examined.

In order to investigate the peculiarities of financial liability of the employer the author considers the essence of the financial liability institution, analyzes the existing legislation and addresses the judicial practice.

In particular, some cases of financial liability of the employer to the employee in labour relations are singled out, for example emergence of financial liability: a) in case of illegal dismissal from work; b) in case of illegal transfer to a different job; c) in case of illegal suspending from a job; d) in case of delay in giving back a service record book at dismissal; e) in case of delay in settling accounts at dismissal and others.

The need to improve the labour legislation norms concerning the employer's financial liability in the present labour legislation of Ukraine has been substantiated. The author makes proposals to improve the acting legislation on the problems mentioned.

Keywords: labour, financial liability, damage, sanctions, employer, employee, labour legislation.

УДК 349.2

Н. Л. Шевченко**ПРАЦІВНИКИ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТИ ТРУДОВОГО ПРАВА**

Розглянуто питання правового статусу працівників прокуратури як суб'єктів трудового права. Порівняно категорії «правовий статус» та «правове становище». Досліджено вимоги до трудової правосуб'єктності працівників прокуратури. Надано пропозиції з удосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: суб'єкти трудового права, працівники прокуратури, трудові права, трудові обов'язки, трудова правосуб'єктність.

Постановка проблеми. Проблематика суб'єктів трудового права є сьогодні в умовах реформування трудового законодавства та підготовки проекту Трудового кодексу України гостро актуальною. Важливість зазначеної тематики обумовлює й інтерес до неї з боку фахівців у галузі трудового права.

Стан дослідження. Так, зазначеними проблемами у різні часи займалися М. Г. Александров, В. С. Венедиктов, Г. С. Гончарова, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, А. М. Слюсар, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші. Водночас не всі питання, пов'язані з суб'єктами трудового права, знайшли комплексне вирішення, зокрема малодослідженою є проблематика правового статусу працівників прокуратури як суб'єктів трудового права. З огляду на це, **метою** статті є з'ясування специфіки правового статусу працівників прокуратури як суб'єктів трудового права та надання пропозицій із удосконалення відповідного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Традиційно під суб'єктами трудового права розуміють учасників суспільних відносин, регульованих трудовим законодавством, які можуть мати трудові права та обов'язки й реалізовувати їх [1, с. 74]; учасників трудових і пов'язаних з ними відносин, які на підставі трудового законодавства мають трудові права та обов'язки [2, с. 61]; учасників суспільних відносин, регульованих законодавством про працю, які мають суб'єктивні трудові права та юридичні обов'язки [3, с. 83].

Виходячи з вищезазначеного, суб'єктами трудового права є передусім суб'єкти трудових правовідносин, а саме працівник та роботодавець. Аналіз суб'єктного складу відносин, пов'язаних із трудовими, дозволяє виділити й інші суб'єкти трудового права: трудовий колектив, профспілковий чи інший уповноважений на представництво трудовим колективом орган, об'єднання профспілок або інших представницьких організацій трудящих, організації роботодавців, об'єднання організацій роботодавців, органи та організації, які здійснюють працевлаштування, органи нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю, органи з вирішення трудових спорів.

К. М. Гусов та В. М. Толкунова вказують на те, що кожна із груп суб'єктів трудового права має свій, специфічний для неї правовий статус у трудовому праві [1, с. 75].

Традиційно під правовим статусом розуміється юридично закріплене становище особи в суспільстві. Як зазначає М. І. Матузов, в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне становище людини у певній системі суспільних відносин. Право лише закріплює це становище, вводить його в законодавчі рамки [4, с. 145].

До структури правового статусу фізичної особи у юридичній літературі включають передусім сукупність її прав, свобод та обов'язків, що встановлені державою. Так, М. С. Строгович зазначав, що права, надані громадянам законом, разом із обов'язками, що лежать на громадянах, у силу закону складають правовий статус громадянина, його правове становище [5, с. 229].

Як можна побачити, вчений застосовує поруч два терміни – «правовий статус» та «правове становище». У юридичній літературі висловлювалися різні точки зору з приводу співвідношення цих термінів. Так, М. В. Вітрук зазначив, що, на його погляд, більш правильно розрізняти два самостійних поняття – правове становище (статус) особистості в широкому і правове становище (статус) у вузькому розумінні, що відбивають явища, реальний зв'язок між якими можна визначити як відношення цілого і частини [6, с. 27]. При цьому пропонує перше поняття умовно, чисто термінологічно позначити як «правове становище», а друге – як «правовий статус». М. С. Малєїн також вважає, що це два окремих терміни з різним змістом [7, с. 101].

Іншої точки зору дотримується М. І. Матузов, який вважає, що немає ні теоретичної, ні практичної необхідності у розмежуванні понять «правовий статус» і «правове становище». Вчений указує, що ці поняття рівнозначні і всякі спроби їх розмежування виглядають штучними і непереконливими [8, с. 52]. Такої ж думки дотримуються В. І. Новосолов [9] та П. Г. Семенов [10].

Слід звернути увагу на те, що у юридичній науці має місце широкий підхід до структури правового статусу. Як зазначає М. В. Вітрук, вирішуючи задачу показати всі соціально-юридичні якості особистості в їхній єдності, необхідно розкрити правове становище особистості в широкому плані, комплексно, не зводячи його до системи юридичних прав і обов'язків особистості, як суб'єкта права [11, с. 45]. Базуючись на цьому положенні науковці будують власні концепції структури правового статусу, вбудовуючи в них різну кількість елементів. Так, М. І. Матузов у поняття правового статусу особи включає такі основні елементи: відповідні правові норми; правосуб'єктність; загальні для усіх суб'єктивні права, свободи та обов'язки; законні інтереси; громадянство; юридичну відповідальність; правові принципи; правовідносини загального (статутного) характеру [12, с. 59]. А. Д. Воєводін до обов'язкових структурних

елементів правового статусу відносить: громадянство, загальну правоздатність, статутні права і обов'язки, юридичні гарантії прав і обов'язків та принципи правового положення громадян [13, с. 7].

Фахівці у галузі трудового права К. М. Гусов, О. В. Смирнов, І. О. Снігірьова, В. М. Толкунова до змісту правового статусу суб'єктів трудового права включають такі елементи: а) трудову правосуб'єктність; б) трудові права й обов'язки; в) юридичні гарантії цих прав і обов'язків; г) відповідальність за неналежне виконання покладених на суб'єкта обов'язків [1, с. 76; 14, с. 74].

Ми вважаємо, що правосуб'єктність не є елементом правового статусу фізичної особи, оскільки вона передуює набуттю фізичною особою правового статусу. Отже, про правосуб'єктність можна говорити як про передумову правового статусу. Таким чином, елементами правового статусу фізичної особи, на нашу думку, є: права, свободи, обов'язки, юридичні гарантії їх реалізації та юридична відповідальність.

Як зазначено в юридичній літературі, можливість бути суб'єктом трудового права пов'язується з наявністю у фізичних осіб трудової правосуб'єктності. О. Ф. Скакун указує, що термін «правосуб'єктність» застосовується до суб'єктів права – учасників правовідносин. Термін «правовий статус» вживається для характеристики правового становища особи в цілому. Припускаючи наявність правосуб'єктності, правовий статус особи є свого роду інструментом, який систематизує норми щодо суб'єкта права (його права, свободи, обов'язки, відповідальність) і приводить їх у стійкий стан [15, с. 380].

У межах правосуб'єктності традиційно виділяють правоздатність та дієздатність. Теорія права визначає правоздатність як закріплену в законодавстві здатність суб'єкта мати юридичні права й нести юридичні обов'язки. Вона починається з моменту народження індивіда й припиняється зі смертю; не є природною властивістю людини, а породжується об'єктивним правом. Дієздатністю називається визнана нормами об'єктивного права здатність суб'єкта самостійно своїми усвідомленими діями здійснювати юридичні права й обов'язки [16, с. 380].

Якщо проаналізувати сучасне національне законодавства, то до дієздатності фізичної особи слід віднести і деліктоздатність, тобто можливість особи нести юридичну відповідальність за невиконання юридичних обов'язків. Так, відповідно до ст. 30 Цивільного кодексу України, цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Отже, за аналогією трудова правоздатність є здатність фізичної особи, яка визнається трудовим законодавством, мати трудові права

та трудові обов'язки, а трудова дієздатність – здатність своїми діями набувати для себе трудових прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе трудові обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

У трудовому праві традиційною є точка зору про те, що трудова правоздатність та трудова дієздатність настають одночасно. М. Г. Александров взагалі вказував на існування трудової праводієздатності як єдиної властивості, що надається трудовим правом фізичній особі, на відміну від цивільного права, де, як відзначав учений, правоздатність і дієздатність є різними правовими властивостями суб'єкта і правоздатністю можуть володіти недієздатні суб'єкти [17, с. 173].

У той же час окремі науковці вказують на ситуації, коли можливі роз'єднання трудової правоздатності та дієздатності. Так, Б. К. Бегічев указує на випадки, коли реалізація прав не вимагає обов'язкової особистої участі управомоченого та може здійснюватися через представника (право на одержання заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат, право на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю робітників та службовців, право на одержання допомоги з державного соціального страхування і пенсій, право на звернення за захистом порушених трудових прав і інтересів) [18, с. 72–73].

У свою чергу А. Я. Гінцбург такі випадки називає взятими з цивільного права і процесу, а не з трудового права. З точки зору вченого, можна одержати заробітну плату через представника (за дорученням) або через представника подати позов до суду про стягнення заробітної плати, однак це зовсім інші за своєю природою відносини, ніж виникнення самого права на заробітну плату, яке здобувається тільки особою працюю [19, с. 200].

Ми підтримуємо точку зору більшості вчених про настання одночасно трудової правоздатності та дієздатності. Відповідно до сучасного національного трудового законодавства трудова правосуб'єктність настає із досягненням фізичною особою 16 років (ст. 188 КЗпП України).

Учений О. В. Смирнов звертає увагу на те, що категорія правового статусу суб'єкта трудового права характеризується різною ємністю і специфікою змісту. Це означає, що кожна із груп суб'єктів має свій специфічний статус. Більше того, й усередині окремих груп варто розрізняти суб'єкти, що володіють специфічними рисами та мають особливе базове юридичне положення [14, с. 75].

Це повною мірою відноситься і до такої категорії суб'єктів трудового права, як працівники. Так, у межах цієї категорії можна розрізнити велику кількість специфічних суб'єктів, серед яких і працівники прокуратури. Зазначені працівники за законом наділяються специфічним правовим статусом, що дає їм можливість брати участь у конкретних трудових правовідносинах.

Національне законодавство встановлює ряд вимог до трудової правосуб'єктності кандидатів на посаду прокурора. Так, прокурором місцевої прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою. Прокурором регіональної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи на посаді прокурора не менше трьох років. Прокурором Генеральної прокуратури України може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи на посаді прокурора не менше п'яти років. Військовими прокурорами призначаються громадяни з числа офіцерів, які проходять військову службу або перебувають у запасі і мають вищу юридичну освіту.

Стаття 27 закону України «Про прокуратуру» передбачає випадки, коли особа не може бути призначена на посаду прокурора. По-перше, якщо вона визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною; по-друге, якщо вона має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора; по-третє, якщо вона має незняту чи непогашену судимість або якщо на неї накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.

Стосовно трудових прав та обов'язків як ядра правового статусу працівників прокуратури як суб'єктів трудового права зазначимо, що закон України «Про прокуратуру», який покликаний комплексно регулювати питання прийняття, проходження та звільнення з органів прокуратури, не містить комплексної статті, у якій би знайшли закріплення всі трудові права та обов'язки працівників прокуратури.

Закон України «Про прокуратуру» містить лише ст. 19 «Загальні права та обов'язки прокурора», яка передбачає такі права: право брати участь у прокурорському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності прокуратури у порядку, встановленому законом. Прокурори мають право бути членами професійних спілок, утворювати громадські організації та брати в них участь з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення свого професійного рівня. Обов'язками прокурора відповідно до зазначеної статті є вдосконалення свого професійного рівня; неухильне додержання присяги прокурора. Крім цього, прокурор зобов'язаний: 1) виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень; 2) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом; 3) додержуватися вимог закону про засади запобігання і протидії корупції; 4) додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури; 5) щорічно проходити таємну перевірку доброчесності.

Отже, вважаємо за доцільне передбачити у законі України «Про прокуратуру» статті з назвами «Трудові права працівників прокуратури» та «Трудові обов'язки працівників прокуратури», у яких передбачити виключний перелік цих прав та обов'язків.

Список використаних джерел: 1. Гусов К. Н. Трудовое право России : учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. – М. : Велби ; Проспект, 2003. – 496 с. 2. Мельник К. Ю. Трудовое право України : підручник / К. Ю. Мельник. – Харків : Діса плюс, 2014. – 480 с. 3. Трудовое право : підручник / [В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін.] ; за ред. В. В. Жернакова. – Харків : Право, 2012. – 496 с. 4. Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 742 с. 5. Проблемы советского социалистического государства и права в современный период. Некоторые теоретические вопросы / под ред. В. М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1969. – 312 с. 6. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. – М. : Наука, 1979. – 229 с. 7. Малейн Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малейн. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с. 8. Матузов Н. И. Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности / Н. И. Матузов // Конституция СССР и правовое положение личности. – М. : Ин-т государства и права, 1979. – 174 с. 9. Новоселов В. И. Два понятия правового положения граждан СССР / В. И. Новоселов // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – С. 249–254. 10. Семенов П. Г. Конституция и гражданин / П. Г. Семенов // Теоретические основы советской конституции / отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М.: Наука, 1981. – С. 115–128. – Разд. 7. 11. Витрук Н. В. Проблемы теории правового положения личности в развитом социалистическом обществе : дис. ... д-ра юрид. наук / Витрук Николай Васильевич. – М., 1979. – 247 с. 12. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 293 с. 13. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 300 с. 14. Трудовое право : учебник / под ред. О. В. Смирнова, И. О. Смигиревой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – 600 с. 15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. 16. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / под ред. В. Г. Стрекозова. – М. : «Дабахов, Ткачев, Димов», 1995. – 384 с. 17. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 336 с. 18. Бегичев Б. К. Трудовая правоспособность советских граждан / Б. К. Бегичев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 248 с. 19. Гинцбург Л. Я. Социалистическое трудовое правоотношение / Л. Я. Гинцбург. – М. : Наука, 1977. – 311 с.

Надійшла до редколегії 20.04.2015

Шевченко Н. Л. Работники прокуратуры как субъекты трудового права

Рассмотрены вопросы правового статуса работников прокуратуры как субъектов трудового права. Сравнены категории «правовой статус» и «правовое положение». Исследованы требования к трудовой правосубъектности работников прокуратуры. Даны предложения по улучшению соответствующего законодательства.

Ключевые слова: субъекты трудового права, работники прокуратуры, трудовые права, трудовые обязанности, трудовая правосубъектность.

Shevchenko N. L. Employees of prosecutor's office as subjects of labor law

The issues of the legal status of the employees of prosecutor's office as subjects of labor law are studied. The categories «legal status» and «legal state» are compared. The point of view that these categories are similar is grounded. Elements of the legal status of an individual are researched. It is noted that legal personality is not an element of the legal status of an individual, because it precedes the acquisition of the legal status by an individual. The elements of the legal status of an individual, according to the author's opinion are the rights, freedoms, duties, legal guarantees of their implementation and legal liability.

Special attention is paid to the fact that each of the groups of subjects of labor law has a specific legal status. Moreover, it is necessary to distinguish the subjects inside of some groups that have specific features and have a special legal state. This is fully related to such a category of subjects of labor law as employees. Thus, we can distinguish a large number of specific subjects, including the employees of prosecutor's office within this category. These employees endowed with specific legal status under the law that allows them to participate in specific labor legal relations.

The legislative requirements for labor legal personality of the employees of prosecutor's office and legal regulation of their labor rights and duties are studied. It is concluded about the consolidation of the Articles titled «Labor rights of the employees of prosecutor's office» and «Labor duties of the employees of prosecutor's office» in the Law of Ukraine «On Prosecutor's office». These Articles should provide an exhaustive list of rights and duties.

Keywords: subjects of labor law, employees of prosecutor's office, labor rights, labor obligations, labor legal personality.

УДК 316.444.5

**В. О. Болотова,
Т. М. Байдак**

**КАР'ЄРА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО СКЛАДУ УНІВЕРСИТЕТІВ:
ПРОБЛЕМА ВИМІРЮВАННЯ**

Розглянуто поняття трудової кар'єри як поступового просування по службовій драбині, зміни навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей і розмірів винагороди, пов'язаних з діяльністю працівника. Підкреслено, що особливістю кар'єри науково-педагогічного складу є невіддільність професійної та внутрішньоорганізаційної кар'єри, причому провідну роль відіграє саме професійне зростання. Зазначається, що кар'єра викладачів вищів має зигзагоподібний вигляд. Відзначено зигзагоподібний вигляд кар'єри викладача. Виділено основні суб'єктивні та об'єктивні показники кар'єрного росту науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: трудова кар'єра, професійна кар'єра, внутрішньоорганізаційна кар'єра, науково-педагогічний склад, показники кар'єрного росту.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Науково-педагогічний склад – це основний виробничий персонал в освітній організації, основний людський капітал вищого навчального закладу, і він вимагає відповідної системи підготовки та розвитку, відповідних вкладень і системи як винагород, так і відповідальності за якість його праці, можливостей для просування по кар'єрних сходах.

Сьогодні нормальною є ситуація, коли викладач бажає знайти перспективи службового зростання і можливості підвищення кваліфікації. Якщо це не відбувається, то мотивація поведінки викладача стає слабкою, людина працює не на повну силу, не прагне підвищувати кваліфікацію і розглядає вищий навчальний заклад як місце, де можна перечекати деякий час перед переходом на нову, більш перспективну роботу. Тому періодичне вимірювання успішності кар'єри науково-педагогічного складу є обов'язковим елементом управління кар'єрою викладачів у вищому навчальному закладі. Це, у свою чергу, потребує визначення системи показників для однозначного оцінювання та можливості порівняння даних.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання кар'єри взагалі стали вивчатися порівняно недавно. Витоки вивчення проблем кар'єри йдуть з досліджень феномена соціально-професійної мобільності. Так, на переміщення людей по щаблях різних ієрархій звертали увагу М. Гізо (церковна ієрархія), А. Токвіль (соціальна ієрархія). Найглибше уявлення про мобільність були розкриті пізніше у працях П. Сорокіна, Т. Парсонса та їх послідовників: Р. Бендикса, П. Бло, О. Данко, Е. Джексона, Г. Кроккета, С. Ліпсета й інших.

На сучасному етапі можна виділити ряд зарубіжних авторів, які присвятили свої роботи різним аспектам кар'єри: В. Берг, Ф. Беттджер, Е. Беррі, Р. Кросс, Х. Маккей, Б. Швальбе. Серед пострадянських дослідників кар'єри найбільш помітні А. Гусева, І. Добротворський, А. Зінов'єв, В. Іглін, Б. Літова, А. Маркова, В. Петрушин, В. Поляков, С. Попов, С. Сотнікова, О. Ушаков.

В соціології поняття «кар'єра» застосовується в межах концепцій соціальної стратифікації й соціальної мобільності (М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс, С. Ліпсет, Р. Бендікс, К. Девіс, У. Мур, П. Блау, О. Данкен, Е. Гідденс, Д. Локвуд, Дж. Голдторп, С. Стюарт), де для аналізу кар'єрних просувань використовуються поняття «соціальний статус», «соціальна роль», «позиція», «влада»; у традиціях символічного інтераакціонізму (концепція «моральної кар'єри» І. Гофмана), у теоріях девіантної поведінки (Г. Беккер), тобто не обов'язково в контексті сфери праці [1, с. 2].

У сучасній науковій літературі представлено різні аспекти цієї проблеми, зокрема:

- організаційне керування кар'єрою (М. Вудкок, Д. Френсіс, Дж. Сонненфелд, Т. Санталайнен, Ю. Г. Одегов, С. В. Шекшня);
- технологія професійної кар'єри, вибір професійного напрямку в кар'єрі (А. К. Маркова, А. С. Гусева, В. А. Іглін, А. Я. Кібанов, С. І. Сотнікова, А. П. Єгоршин);
- розвиток особистості у процесі реалізації й планування кар'єри (Б. Швальбе, Х. Швальбе, А. Пітер, В. Берг);
- стимули, мотиви й цілі кар'єри (Б. К. Рагінс, Е. Сандстром, Д. Г. Уінтер, Дж. Ван Манен, С. Р. Барлі);
- індивідуальні відмінності як фактори розвитку професійної кар'єри (Дж. Л. Холланд, Д. Сьюпер, Є. Шейн) [1, с. 2–3].

У роботах цих авторів зроблено акцент на розробці технологій сучасної професійної кар'єри, в той час як питання розробки показників успішності кар'єри слабо порушено, крім того, недостатньо уваги приділяється специфіці кар'єри викладачів вищих навчальних закладів, що обумовлює актуальність цієї роботи.

Виклад основного матеріалу. Термін «кар'єра» походить від латинського слова *carus* – віз, візок; від італійського *carriera* – біг, життєвий шлях, поприще; від французького *carriere* – просування в якій-небудь сфері діяльності, досягнення відомості, слави, вигоди [2, с. 267].

Кар'єра є об'єктом вивчення ряду наук: соціології, соціальної психології, психології, управлінських наук, економіки. У філософії поняття кар'єри розглядається динамічно і визначається як процес, проходження, послідовність станів системи [3, с. 391]. Часто на перше місце виводиться поняття кар'єри як просування в певній сфері діяльності. У другому значенні кар'єра – досягнення популярності, слави, вигоди. На третьому місці знаходиться пояснення кар'єри для позначення роду занять, професії [4].

У політології кар'єра може розглядатися як індивідуально усвідомлена позиція і поведінка людини, пов'язана з її працею, досвідом і діяльністю протягом трудового життя; фактична послідовність займаних щаблів (посад, робочих місць, становища) в колективі. Кар'єра у загальному значенні означає просування людини по щаблях виробничої, майнової, соціальної драбини.

До понятійного словника соціології термін «кар'єра» ввійшов у першій половині ХХ ст. з досить широким значенням, що охоплювало не лише сферу праці, але й, наприклад, девіантну поведінку, стадії перебігу психічних захворювань людини, зразки споживання тощо. Чітке визначення доцільності застосування поняття кар'єри як інструмента аналізу та опису процесів, що мають місце в сфері праці, її розподілу та соціальної організації, вперше з'являється у працях американського соціолога Е. Х'юза, автора монографії «Люди та їх робота» [5].

У широкому сенсі під кар'єрою розуміють загальну послідовність етапів розвитку людини в основних сферах її життєдіяльності; як прояв індивідуальної соціальної мобільності залежно від сфери діяльності, в якій вона відбувається. У вузькому сенсі кар'єра – це послідовність занять, виконуваних індивідом протягом його трудового життя [6].

У ХІХ столітті поняття кар'єри визначалося як шлях, хід, терени життя, служба, успіх і досягнення його, успіх у суспільстві, швидке досягнення чинів і орденів [7, с. 69]. Спочатку кар'єра і кар'єрне зростання розумілися як робота і зростання посад у рамках однієї організації. Потім прив'язка до одної організації стала неактуальною через нестабільність ринку. Надалі поняття кар'єри розуміється вже як трудовий досвід у цілому, так само, як і поняття зайнятості, припускає зайнятість в різних організаціях протягом часу [8].

У період радянської влади визначення кар'єри розглядалося дещо з негативним відтінком. Кар'єра розумілася як шлях просування кого-небудь до зовнішніх успіхів, вигод, слави, пошани, а також досягнення особистого благополуччя, нерозривно пов'язаного з тією чи іншою громадською діяльністю. Вважалося, що кар'єру могла робити лише людина з буржуазно-дворянського середовища [9].

На сьогоднішній день поняття кар'єри у вітчизняній та зарубіжній літературі має багато визначень. Велика їх різноманітність залежить від того, у ракурсі якої сфери суспільного життя розглядається це поняття, в який період історичного розвитку суспільства та, звичайно, який автор дав визначення.

З нашої точки зору, найбільш оптимальним є розуміння кар'єри як суб'єктивно усвідомлених власних суджень працівника про своє трудове майбутнє, очікувані шляхи самовираження і задоволення працею. Кар'єра – це поступове просування по службовій драбині, зміна навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей і розмірів винагороди, пов'язаних з діяльністю працівника.

Кар'єру людини у трудовій сфері можна розглядати як у межах ринку праці в цілому (професійну), так і в межах, конкретної організації (внутрішньоорганізаційну). Іноді до них додають галузеву кар'єру, якщо відбувається переміщення між галузями, і територіальну (міграція), якщо зміна робочого місця пов'язана зі зміною природно-географічного середовища [10].

Професійна кар'єра – це становлення працівника як професіонала, фахівця у своїй справі, що відбувається протягом усього його трудового життя. Вона може реалізовуватися на різних підприємствах. Професійна кар'єра може йти по лінії спеціалізації (поглиблення в одній, обраній на початку професійного шляху, сфері діяльності) та транспрофесіоналізації (оволодіння іншими сферами діяльності) [11].

Професійна кар'єра характеризується тим, що конкретний співробітник у процесі своєї професійної діяльності проходить різні стадії розвитку: навчання, влаштування на роботу, професійне зростання, підтримка індивідуальних професійних здібностей, відхід на пенсію. Ці стадії конкретний працівник може пройти послідовно в різних організаціях [12].

Логіка професійної кар'єри визначається майстерністю, умінням, володінням соціально-цінними знаннями як основними детермінантами професійного статусу, а також репутацією як найбільшим ресурсом для індивіда. Розвиток кар'єри не обов'язково припускає рух від однієї формальної позиції в структурі праці до іншої. Навпаки, у професійній кар'єрі можна тривалий час зберігати ту саму позицію, роботу чи заняття, відчуваючи при цьому всі переваги і наслідки висхідного руху. Професійна кар'єра спирається на репутацію, одержання чи взяття на себе більш важливих, складних і відповідальних завдань, виклик собі і навколишнім, що вимагає прояву великих здібностей, умінь і майстерності.

Внутрішньоорганізаційна кар'єра реалізується за чотирма основними напрямками. Відповідно до цього виділяють такі її види: вертикальна, горизонтальна, ступінчаста і центробіжна. Вертикальна кар'єра передбачає підйом з однієї сходинки структурної ієрархії на іншу. Відбувається підвищення в посаді, яке супроводжується зростанням оплати праці.

Горизонтальна кар'єра – вид кар'єри, який передбачає переміщення в іншу функціональну площину, розширення й ускладнення завдань або зміну службової ролі в рамках одного рівня структурної ієрархії, що також може супроводжуватися збільшенням оплати праці.

Ступінчаста кар'єра поєднує елементи вертикальної та горизонтальної кар'єри. Вона зустрічається досить часто і може набувати як внутрішньоорганізаційні, так і міжорганізаційні форми.

Центробіжна (прихована) кар'єра – вид кар'єри найменш очевидний для оточуючих, що передбачає рух до ядра, керівництва організації. Прихована кар'єра доступна обмеженому колу працівників. Її прикладом є запрошення працівника на недоступні іншим

співробітникам зустрічі, наради як формального, так і неформального характеру, отримання доступу до неформальних джерел інформації, окремі, важливі доручення керівництва. Такий працівник може займати рядову посаду в одному з підрозділів організації, проте рівень оплати його праці може перевищувати винагороду за роботу на займаній посаді. Всі згадані види кар'єри притаманні і викладачам вищих навчальних закладів.

У нашій роботі предметом аналізу є кар'єра науково-педагогічного складу, під яким розуміється склад викладачів, які займаються науковою діяльністю та викладають у вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації.

До науково-педагогічного складу належать посади декана факультету, завідуючого кафедрою, професора, доцента, старшого викладача, викладача, асистента, які перш за все диференційовані за рівнем кваліфікації працівника. Синонімом поняття «науково-педагогічний склад», з нашої точки зору, є терміни «викладачі вищих навчальних закладів», «науково-педагогічні працівники».

У цілому трудова кар'єра викладачів вищих навчальних закладів є поєднанням професійної та внутрішньоорганізаційної кар'єри. Основну роль тут відіграє саме професійне вдосконалення, яке частково фіксується в формі присудження наукових ступенів та вчених звань. Причому переміщення на більш високі посади також пов'язано з досягненнями в науковій сфері. Ця особливість повинна враховуватись у процесі вимірювання успішності кар'єри науково-педагогічних працівників.

Зокрема, А. Бусигіна пропонує таку градацію шаблів кар'єри викладача вищої школи:

1. Перший щабель кар'єрних сходів – асистент. Це рівень репродуктивної педагогічної діяльності, коли викладач знає «свій» предмет і повідомляє лише те, що знає сам.

2. Другий щабель кар'єрних сходів – старший викладач. За характером педагогічної діяльності це концептуальний рівень, що передбачає, який викладач володіє концептуальною підготовкою, можливість професійно конструювати систему знань.

3. Третій щабель кар'єрних сходів – доцент. Він відповідає продуктивному рівню педагогічної діяльності, коли педагог володіє педагогічною підготовкою, що дозволяє професійно мотивувати систему знань і розвивати мислення студентів

4. Четвертий щабель кар'єрних сходів – професор. Це інтегративний рівень педагогічної діяльності, який вимагає володіння вищим ступенем продуктивного рівня, коли професійна компетентність педагога визначає його участь у колективному процесі інтелектуального розвитку студентів та аспірантів [13].

Так, А. Бусигіна називає виділені етапи професійною кар'єрою, проте кожному з них чітко відповідає певна посада, а самі етапи відрізняються один від одного не тільки рівнем педагогічної майстерності

та науковими досягненнями, але й рівнем заробітної платні, повноваженнями, впливом на інших тощо.

Загалом кар'єра викладача має зигзагоподібний вигляд. Її можна схематично представити таким чином: перша посада – професійний розвиток та / або розширення й ускладнення посадових обов'язків – наступна посада – знову професійний розвиток та / або розширення й ускладнення функціональних обов'язків – наступна посада і т. д. Причому на будь-якому етапі як у професійному, так і в організаційному плані висхідна кар'єра може завершитись, проте горизонтальна – продовжуватись. Такий випадок також можна вважати успішною кар'єрою. Неуспішність має місце тоді, коли людина не просувається вперед ані в посадовому, ані в професійному плані.

Відповідно, визначення міри успішності кар'єри викладачів повинно відбуватись на основі системи показників, яка б одночасно враховувала як професійні, так і організаційні досягнення.

У дослідженнях кар'єри домінує орієнтація на формально зафіксовані позиції. Хоч і вважають, що кар'єра – це не тільки об'єктивні зміни в статусних і матеріальних показниках, проте організації, як правило, більш-менш жорстко «прив'язують» неформальні ознаки просування до відповідного статусу або посади. Це відбувається тому, що позиції структуризовані в організації таким чином, що незалежно від того, чи прагне хто-небудь до більшої різноманітності, автономності, впливу на інших чи ні, він може досягти цього, тільки просуваючись уздовж статусної ієрархії.

Тому за основні показники кар'єрного зростання дослідниками найчастіше використовуються дохід, влада, престиж. Кожна позиція кар'єри завжди інтерпретується як поєднання кількох змінних, наприклад, заробітної плати, професійного престижу, статусу організації, а в системі владних відносин – рівнів наявних і реально доступних статусів і заробітної плати.

Для вимірювання професійної кар'єри І. Антіпіна виділила ряд ознак професійної успішності викладачів ВНЗ, згрупувавши їх за змістом. Нею було запропоновано такі п'ять категорій ознак професійної успішності: «особистісні якості», «професійні якості», «ознаки суспільного визнання», «соціальні ознаки», «результати науково-дослідної роботи». Як найбільш часті виділено ознаки: «професійна компетентність», «матеріальний достаток», «визнання», «авторитет у колективі», «професіоналізм», «висока посада» [14].

На нашу думку, для вимірювання кар'єрного росту треба, перш за все, виділяти об'єктивні та суб'єктивні показники. Об'єктивні найдоцільніше використовувати для оцінки організаційного аспекту кар'єри, а суб'єктивні – як професійного, так і організаційного. Суб'єктивна оцінка кар'єри у порівнянні з об'єктивною, більш тонко уловлює і відбиває відмінності між позиціями і станами характеристики робочого місця та його оснащення (наявність власного столу, комп'ютера, кабінету тощо);

До основних об'єктивних показників кар'єри, на нашу думку, належать: посада, рівень заробітної платні, наявність і рівень додаткових грошових виплат, кількість підлеглих.

З погляду конкретного працівника (суб'єктивні показники), сукупність ознак, розрізнення критеріїв оцінки власної й іншої позиції може складатися з таких компонентів: місцезнаходження вищого навчального закладу (районне містечко, обласний центр, столиця); престижність вищого навчального закладу в суспільстві; ступінь автономності у визначенні часу і характеру виконання трудових функцій; доступ до важливої службової інформації або її отримання раніше за інших колег, які знаходяться на аналогічній посаді; можливість приймати управлінські рішення або впливати на їх прийняття; характер і обсяг пільг, можливість не виконувати певні види робіт, які виконують рівні за посадою колеги; репутація серед колег, кількість людей, які звертаються за порадами чи допомогою; привілейована можливість присутності на важливих нарадах, зборах.

Безсумнівно, що в процесі вимірювання кар'єри науково-педагогічних працівників важливим є комплексне застосування обох виділених груп.

Список використаних джерел: 1. Гарипова Л. Г. Особенности формирования профессиональной карьеры женщин в трансформирующемся российском обществе : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Гарипова Лина Геннадиевна. – Казань, 2006. – 21, [1] с. 2. Современный словарь иностранных слов : ок. 20000 слов / Н. М. Ланда [и др.]. – 2-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1999. – 740 с. 3. Современный философский словарь. – М. ; Бишкек ; Екатеринбург : Одиссей, 1996. – 608 с. 4. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. БРЭ ; СПб. : Норинт, 2004. – 1434 ; 18 с. : ил., табл. 5. Hughes E. C. Men and their work / Everett C. Hughes. – Glencoe, Ill. : Free Press, 1958. – 202 p. 6. Молл Е. Управленческая карьера. Проблемы теории и практики в управлении / Е. Молл. – М. : Наука, 1996. – 106 с. 7. Зиновьев А. А. Коммунизм как реальность / А. А. Зиновьев. – М. : Прогресс, 1992. – 118 с. 8. Поляков В. А. Технология карьеры : практ. руководство / В. А. Поляков. – М. : Дело, 1995. – 126 с. 9. Куянова А. В. Профессиональная карьера государственного служащего: понятие и виды / А. В. Куянова // Актуальные вопросы публичного права. – 2015. – № 2. – С. 22–35. 10. Лукашевич Н. П. Социология труда : учеб. пособие / Н. П. Лукашевич. – Киев : МАУП, 2001. – 320 с. 11. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу : навч. посіб. / В. А. Савченко. – Київ : КНЕУ, 2002. – 351 с. 12. Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом / В. А. Спивак. – СПб. : Питер, 2007. – 416 с. 13. Бусыгина А. Л. Профессор – профессия : Теория проектирования содержания образования преподавателя вуза / А. Л. Бусыгина. – М. : Перспектива, 2003. – 176, [21] с., [1] л. цв. ил. 14. Антипина И. Ю. Психологический возраст как фактор профессиональной успешности преподавателя вуза : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.13 / Антипина Ирина Юрьевна. – Таганрог, 2007. – 166 с.

Надійшла до редколегії 22.04.2015

Болотова В. А., Байдак Т. М. Карьера научно-педагогического состава университетов: проблема измерения

Рассмотрено понятие трудовой карьеры как постепенного продвижения по служебной лестнице, изменения навыков, способностей, квалификационных возможностей и размеров вознаграждения, связанных с деятельностью работника. Подчёркнуто, что особенностью карьеры научно-педагогического состава является неотделимость профессиональной и внутриорганизационной карьеры, причём ведущую роль играет именно профессиональный рост. Отмечен зигзагообразный вид карьеры преподавателей вузов. Выделены основные субъективные и объективные показатели карьерного роста.

Ключевые слова: трудовая карьера, профессиональная карьера, внутриорганизационная карьера, научно-педагогический состав, показатели карьерного роста.

Bolotova V. O., Baidak T. M. Career of universities' faculty: the challenge of measuring

The notion of working career as subjective conscious own opinions of an employee about his future employment, expected ways of self-expression and job satisfaction is studied. It is noted that a career is the gradual promotion of the service stairs, changing of skills, abilities, qualifying opportunities and remuneration associated with the activities of the employee.

The authors highlighted the following types of career in employment sphere as a professional and inner-organizational, which, in turn, are realized in four main areas, and is represented as a vertical, horizontal, centrifugal speed careers.

By the faculty we understand people, who are engaged in research activities and train at higher educational establishments of all levels of accreditation. This includes the dean of the faculty, head of the department, professor, assistant professor, senior lecturer, lecturer, assistant, who are primarily differentiated by the level of qualification of the employee.

It is emphasized that the feature of faculty's career is an integral professional and inner-organizational career, and the leading role plays the professional promotion. Career of the universities' faculty has a zigzag shape.

To measure the career promotion the authors have offered a number of indicators, which are divided into two groups – objective and subjective. It is noted that objective indicators should be mostly used to assess the organizational aspect of a career and subjective – both for professional as well as for the organizational. During the career's measurement process of researchers and teachers it is important to use integrated methods of both designated groups.

Keywords: working career, professional career, inner-organizational career, faculty, indicators of promotion.

УДК [378.147.091.33-027.22:331.102.24]:303.025

**О. В. Бутиліна,
А. І. Кудринська**

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Розглянуто проблему професіоналізації студентів вищих навчальних закладів через проходження навчальної практики. На підставі даних емпіричного соціологічного дослідження (опитування студентів-правознавців Харківського національного університету внутрішніх справ) зроблено висновок про необхідність детального організування та змістовного наповнення навчальної практики як важливої умови становлення особистості професіонала.

Ключові слова: навчальна практика, професіоналізація, професійні орієнтації, працевлаштування.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ефективної професіоналізації молоді та її професійної самореалізації після закінчення вищого навчального закладу обумовлює той факт, що на фоні масштабних суспільних перетворень відбувається трансформація системи освіти. Як наслідок, постає проблема розходження її основних функцій: освітньої та функції професійної підготовки. Збільшується частка студентської молоді, яка не бажає працювати за фахом після закінчення ВНЗ. Далеко не всі молоді спеціалісти знаходять роботу, яка відповідає рівню їхньої спеціалізації та професійної підготовки, адже вища освіта, хоча і слугує одним із чинників успішного працевлаштування, однак не гарантує його. Дехто відмовляється від навчання або змінює профіль підготовки, оскільки усвідомлює власну незатребуваність у професії. Наслідок цього – професійна маргінальність як ознака відчуження від професії, проявами якої стають і втрата інтересу до навчання з боку студентів, і їхня відмова від професійної самореалізації [1–3].

Інтеграція молоді людини у професійні структури перетворюється на доволі складний процес. Він набуває ознак постійної конкурентної боротьби, в якій вже змагаються не тільки особистісні ресурси (навички, здібності, знання, схильності), але й статусні (статус сім'ї, соціальні зв'язки тощо). Як зазначають вітчизняні дослідники, «під час оцінювання претендента на посаду пріоритети змістились на користь якісних показників, пов'язаних не тільки з легко фіксованим рівнем освіти, віком людини, а й, передусім, зі структурою її професійної придатності: інтереси, здібності, стан здоров'я та інші фактори. Від сучасного працівника вимагають не тільки усвідомленої і нагренованої звички до трудової напруги, а й вподобання до творчості, самореалізації в індивідуальних і спільних з колегами зусиллях» [4, с. 77].

Стан дослідження. Питання ефективної освіти, мотивації навчання, професіоналізації молоді та працевлаштування випускників завжди залишаються актуальними. Чимало цікавих досліджень

проводиться з цього приводу. В контексті наших міркувань привертають увагу роботи О. Навроцького [5], Л. Сокурянської [6], В. Погрібної [7], Н. Федоренко [8], С. Щудло [9; 10] та ін.

Метою статті є з'ясування значущості навчальної практики та емпіричне дослідження її впливу на формування у студентів цілісного уявлення про майбутню професію, а також їхні орієнтації на працевлаштування за фахом.

Виклад основного матеріалу. ВНЗ України сьогодні мають приділити особливу увагу питанню забезпечення працевлаштування випускників. Потребу в отриманні сучасних знань студенти гостро відчувають. У зв'язку з тим, що молоді сьогодні не гарантується після закінчення ВНЗ першого робочого місця, що знову ж таки продукує ситуацію ризику, посилюючи відчуття невизначеності, вона вимушена думати про працевлаштування задалегідь. На жаль, складні соціально-економічні умови життя багатьох молодих людей, необхідність оплачувати навчання, а разом із тим цілком природне бажання стати незалежним (в першу чергу у фінансовому плані) від батьків, спонукає їх до пошуку роботи. Певною мірою їм це вдається, але зазвичай – це низькокваліфікована праця, жодним чином не пов'язана з майбутньою професією.

Важливим показником, що висвітлює недосконалість системи професійної підготовки, є такий мотив вторинної зайнятості студентства, як бажання отримати досвід. Саме це, згідно з результатами дослідження, що проводилось фахівцями Київського національного економічного університету, репрезентованими Н. Федоренко, займає другу позицію у рейтингу мотивів, поступаючись мотиву матеріального достатку [8]. Основну причину автор статті, в якій викладені матеріали цього дослідження, вбачає у розходженні освітніх і професійних орієнтацій студентів, з одного боку, та дійсними можливостями їх реалізації – з іншого. «Ці розходження обумовлені розвитком інфляційних процесів у сфері вищої освіти, девальвацією низки дипломів на ринку праці, ростом безробіття серед молодих дипломованих фахівців» [8, с. 295].

Феномен працюючого студента – явище поширене, звичайне та ненове. Воно не може бути оцінене однозначно. По-перше, молодь об'єктивно включена в ті соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, й пошук роботи та безпосередньо праця під час навчання – це переважно її вимушений крок, оскільки для багатьох молодих людей гостро стоїть потреба оплати навчання та задоволення власних потреб, особливо в тих випадках, коли студент приїжджає на навчання з інших місцевостей. Зрозуміло, що будь-яка робота обмежує час на навчання, внаслідок чого відбувається зниження рівня і якості освіти, що отримує студент. Більш пріоритетним для молодшої людини є гнучкий графік роботи, та навіть і в тих випадках, коли він уможливорює відвідування всіх занять, часу

на самостійну підготовку не вистачає, що призводить до зниження успішності. Другий аспект цієї проблеми не стосується безпосередньо навчального процесу, проте є не менш значущим. Студентів, які не мають відповідної кваліфікації та будь-якого досвіду роботи, частіше за все беруть на тимчасову малокваліфіковану роботу (реалізатор, рекламні акції, робітник тощо). Їхня праця вигідна підприємцям, бо виконується молодими людьми досить швидко, але, як правило, не оформлюється офіційно, що уможливорює маніпулювання, нечесне ставлення з боку роботодавців. У цій ситуації студент майже безправний, йому рідко вдається відстояти свої інтереси, оскільки сприймає таку працю як тимчасове явище і не надає належної уваги формалізації взаємовідносин із роботодавцем, до того ж даються взнаки брак необхідних знань і соціального досвіду.

Інший аспект цього явища виявляється в тому, що «працюючий студент, якого постачає сьогодні на ринок праці система вищої освіти (кожен освітньо-кваліфікаційний рівень) – це свого роду провідник-транслятор між ринком праці та системою освіти. Він привносить на ринок праці цінності та навички, що набуті ним у процесі навчання (інноваційне мислення, динамізм тощо), а в університетський світ – дух реальності, практичні навички, які отримані у виробничому процесі, сприяючи тим самим зближенню світу вищої освіти з практикою та реаліями сучасного суспільства» [8, с. 309]. Отже, працюючий студент – особистість, котра потрапляє у нові умови, отримує досвід спілкування, розширює мережу соціальних зв'язків і набуває навичок прилаштування до мінливих зовнішніх умов. Крім того, місце праці – це своєрідна сфера реалізації її особистісних якостей і творчих здібностей.

Можна говорити про низку способів руху молодої людини на шляху до опанування професією [11]. Це *нормативна модель*, яка передбачає поступове зниження рівня віддаленості студентів від професії, що відбувається у процесі переходу їх на старші курси навчання; *проміжна модель* характеризується окремими перетвореннями у свідомості та поведінці студентів, пов'язаними зі сприйняттям майбутньої професії; *девіантна модель* ілюструє ситуацію збереження високого рівня відчуженості (віддаленості) студентів від професії протягом усього періоду навчання у ВНЗ.

Ми усвідомлюємо, що в стабільному суспільстві, і це було цілком характерно для колишнього СРСР, ідеалом був 100%-й вихід студентів із університетських аудиторій у відповідні професійні групи, більше того, спостерігалась тенденція до впровадження негативних санкцій до тих, хто не бажав підпорядковуватися розподілу (особливо це стосувалось військових, міліції), аж до ліквідації дипломів. Це є неформальна норма-ціль.

Сьогодні до студентів не застосовують санкцій за те, що вони відмовляються від власного попереднього професійного вибору, але

ця норма-ціль залишається, тому що є певне суспільне очікування і з боку держави, яка фінансує вищу освіту, особливо коли йдеться про державне замовлення на майбутніх педагогів, учителів, медиків, соціальних працівників, правоохоронців тощо. Тут витрачаються значні кошти. Є експектації і з боку працівників вищої школи, які прагнуть, щоб їхня праця не марнувалась, щоб вона відображалась у соціально значущих результатах – фаховій підготовці студентів. Хоча, дійсно, сутність цієї норми є дискусійною, і ми припускаємо, що існують інші точки зору стосовно цього.

Втім, потреба набуття практичних навичок роботи під час навчання як певна умова більш успішного працевлаштування у майбутньому залишається актуалізованою. На вирішення цього питання спрямована практика, яку організовує та проводить ВНЗ. На нашу думку, правильно спланована та цілеспрямована студентська практика сприятиме формуванню більш цілісного й адекватного уявлення майбутніх фахівців про місце можливого докладання їхніх професійних зусиль. Саме вона, поряд із ґрунтовною теоретичною підготовкою, стає основою професіоналізації особи. В. Погрібна зазначає, що «сучасний професіонал повинен бачити свою професію в усій сукупності її широких соціальних зв'язків, знати пропонувані до неї і її представників вимоги, розуміти зміст і специфіку своєї професійної діяльності, орієнтуватися в колі професійних задач і бути готовим вирішувати їх в мінливих соціальних умовах» [7, с. 86].

На прикладі локального дослідження, яке проводилось серед студентів 2 курсу Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС) за напрямом підготовки «Правознавство», які проходили ознайомчу практику в райвідділах міліції, можна проілюструвати значущість практики, її вплив на формування уявлень та намірів юнаків і дівчат щодо майбутнього працевлаштування за фахом*. Соціальні уявлення молодих людей формуються на основі інформації, наведена в рекламі, почутої від інших осіб чи з власного досвіду. Керуючись цими уявленнями, молодь конструє образ свого майбутнього місця праці. Нашим дослідженням передбачалося з'ясувати роль навчальної практики у формуванні у студентів цілісного уявлення стосовно потенційного місця докладання їхніх професійних зусиль, а також особливості її організування.

Як з'ясувалось, студенти здебільшого (83,7 %) позитивно оцінюють своє перебування на практиці (див. табл. 1).

* Звіт за результатами соціологічного дослідження «Ознайомча практика у райвідділі міліції», що було проведено під керівництвом д-ра соціол. наук, проф. І. П. Руценка та канд. соціол. наук, доц. О. В. Бутиліної у лютому 2015 р., зберігається на кафедрі соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС.

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Як в цілому Ви оцінюєте перебування на практиці?»**

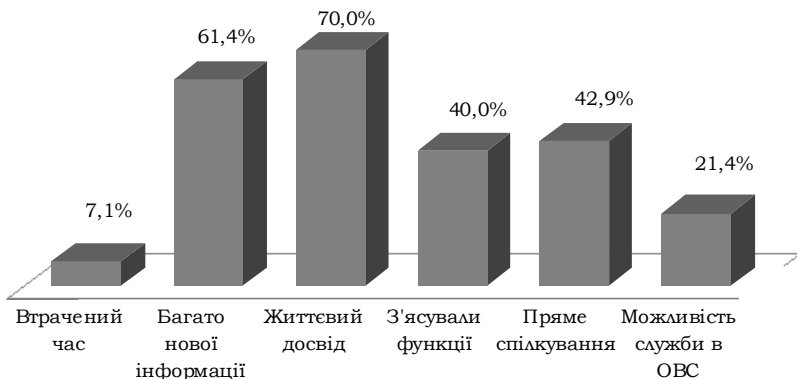
Оцінка респондентами перебування на практиці	%
1. Позитивно	62,3
2. Скоріше, позитивно	21,4
3. Важко відповісти	12,9
4. Скоріше, негативно	1,4
5. Негативно	1,4

Результати дослідження свідчать про схвальні відгуки респондентів. Зокрема, 32,6 % опитаних зазначили, що під час проходження практики «усе було продумано, на кожний день існував певний план»; 58,1 % опитаних вказали на те, що «чіткого плану не було, але кожного дня знаходилося щось цікаве для знайомства». Тож, якщо навіть і не було реального плану дій, студенти, виконуючи різні за характером і змістом завдання, набували певного професійного досвіду, саморозвивалися.

Студенти зазначили, що найбільше їм сподобалось під час проходження практики спілкування із працівниками. Більшість із них потрапили у дружні, відкриті колективи, де до них поставились із увагою та повагою. Зацікавила практикантів і участь у виїздах та співпраця з дільничними. Серед факторів, що негативно вплинули на оцінки респондентів, були названі: неорганізованість в окремих випадках, некоректне міжособистісне спілкування працівників (використання нецензурної лексики) та ненормований робочий день.

Як же можна оцінити загальний результат проходження практики студентами-правознавцями у райвідділах міліції? Індикатором корисності ознайомчої практики для студентів слугувало запитання: «Що саме Ви почерпнули для себе від практики?». Ілюстрацією розподілу відповідей на це запитання слугує рис. 1.

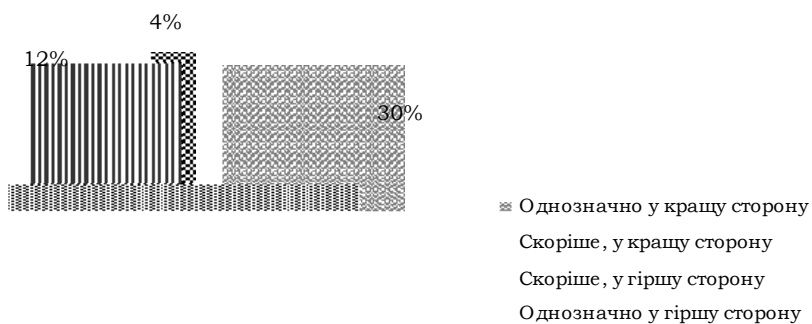
Дані, презентовані на діаграмі, свідчать, що більша частина опитаних (70 %) під час проходження навчальної практики набула певного життєвого досвіду, побачила «зсередини» позитивні та негативні сторони служби в міліції, почерпнула багато нової інформації (61,4 %). Дещо менша частина (42,9 %) важливо вважає безпосереднє спілкування з працівниками. Також є певний відсоток респондентів, котрі, з'ясувавши особливості роботи, замислилися над службою в ОВС. Таким чином, навчальна практика студентів ХНУВС дала змогу отримати чималий обсяг корисної та необхідної інформації для особистості, котра в перспективі має намір пов'язати свою професійну діяльність із роботою в райвідділі.

*Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання:
«Як в цілому Ви оцінюєте перебування на практиці?»*

Імовірно, що на такий вибір хлопців та дівчат суттєво вплинули організування та змістовне наповнення практики (практичні завдання, які безпосередню виконували студенти під час проходження практики).

Як змінилося ставлення респондентів до міліції проілюстровано на рис. 2.

*Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання:
«Як змінилася Ваша думка щодо міліції після проходження
практики?»*

Наведені дані засвідчують, що у 54 % респондентів думка щодо міліції змінилася, скоріше, у кращу сторону, у 30 % – однозначно у кращу сторону. Тобто майже 80 % студентів під час проходження практики не тільки отримали певні знання й навички, які необхідні їм як майбутнім фахівцям у галузі правознавства, але й розвинули пізнавальні та комунікативні здібності, опанували нову інформацію, набули певного соціального досвіду. Завдяки позитивному ставленню колективу райвідділів та сумлінному й відповідальному виконанню своїх обов'язків керівниками практики у юнаків та дівчат думка щодо міліції після проходження практики суттєво змінилась, переважно на краще. Лише 4 % респондентів зазначили, що їхня думка стосовно роботи райвідділів однозначно змінилася в гіршу сторону.

Таким чином, студентська група може бути умовно поділена на три підгрупи: перша – найбільша, яку складають приблизно 65–70 % молодих людей – це ті, хто відповідально поставились до практики, сумлінно виконували поставлені перед ними завдання, активно спілкувались та примножували професійні знання. Представники цієї підгрупи позитивно відгукуються про практику та міліцію в цілому, висловлюють важливі зауваження щодо окремих напрямків її діяльності, а також доволі чітко орієнтовані в перспективі на працевлаштування в системі ОВС. Друга група (орієнтовно 20–25 %) представлена студентами, котрі неоднозначно відгукувались про практику та не висловлювали чітких позицій стосовно власного майбутнього. Нечисельна третя група (5–7 %) репрезентована студентами, які не орієнтовані на професійну самореалізацію в органах міліції та мають украй несхвальні оцінки проведення часу в райвідділах.

Результати дослідження дають підстави констатувати, що переважна частина студентів досліджуваного курсу обирає нормативний вектор, поступово долучаючись до майбутньої професії, використовуючи можливості набуття та примноження досвіду.

На нашу думку, добре організована та змістовно насичена студентська практика слугує своєрідним індикатором, який доволі чітко виокремлює ту частку молоді, котра не ідентифікує себе з майбутньою професією, тобто ілюструє девіантну модель поведінки студента на шляху до опанування професією. Реальне знайомство з представниками відповідної професійної групи та особливостями їх роботи сприяє формуванню образу професії, усвідомленню вимог професійної ролі та впливає на ціннісну свідомість майбутніх фахівців. Так відбувається відтворення професійних груп та соціально-професійної сфери суспільства в цілому.

Таким чином, ми вважаємо, що саме в межах освітнього простору молодь повинна не тільки отримати гідну професійну підготовку, але й оволодіти механізмами пристосовування до динамічних суспільних змін, відпрацювати вміння прийняття оптимальних рішень у

ситуації невизначеності, складності, суперечливості, розвинути комунікативні та творчі здібності. Саме тому організуванню та змістовному наповненню навчальної практики має бути приділена значна увага як з боку професорсько-викладацького складу навчальних закладів, так і з боку відповідальних осіб безпосередньо на базах практики студентів.

Важливим та перспективним напрямком дослідження питання професіоналізації студентської молоді є пошук механізмів скорочення частки молоді, що відтворює так звану девіантну модель поведінки просування до професії та відпрацювання засобів посилення професійно орієнтуючої функції ВНЗ.

Список використаних джерел: 1. Бутиліна О. В. Професійна маргінальність студентів / О. В. Бутиліна // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2012. – Вип. 6. – С. 81–87. 2. Бутиліна О. В. Реформування вищої школи в Україні та професійна маргінальність студентської молоді / О. В. Бутиліна // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Вип. 4 : зб. наук. пр. – Дрогобич – Перемишль : Посвіт, 2013. – С. 59–65. 3. Бутиліна О. В. Чинники професійної маргінальності студентства / О. В. Бутиліна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 999. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – С. 210–215. 4. Пухлій В. Вибір професії і проблема зайнятості молоді / Володимир Пухлій, Валентина Ткаченко // Персонал. – 2007. – № 10. – С. 73–79. 5. Навроцкий А. И. Болонский процесс и инновационное развитие высшей школы Украины / А. И. Навроцкий // Вестник Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. – 2005. – № 652. Серія «Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы». – С. 128–132. 6. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с. 7. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. – 336 с. 8. Федоренко Н. Вторичная занятость студентов в современных условиях / Н. Федоренко // Соціальні виміри суспільства. – 2004. – Вип. 7. – С. 294–309. 9. Щудло С. А. Освіта в системі цінностей сучасного студентства / С. А. Щудло // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2012. – Вип. 18. – С. 428–437. 10. Щудло С. А. Вторинна зайнятість як механізм трудової адаптації молоді / С. А. Щудло // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. пр.]. – Харків : Видавн. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 226–230. 11. Бутиліна О. В. Студентство як субпрофесійна група / О. В. Бутиліна // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Серія «Соціологія». – 2011. – Т. XII, вип. 211. – С. 114–120. 12. Студенческая практика – ключ к будущей профессии : межвуз. науч.-практ. конф. (20–21 окт. 2004 г.). – Симферополь : Крым. учеб.-пед. гос. изд-во, 2004. – 171 с.

Надійшла до редколегії 17.03.2015

Бутылина Е. В., Кудринская А. И. Учебная практика как фактор профессионализации студентов

Рассмотрена проблема профессионализации студентов высших учебных заведений посредством прохождения учебной практики. На основе данных эмпирического социологического исследования (опрос студентов-правоведов Харьковского национального университета внутренних дел) сделан вывод о необходимости детальной организации и содержательного наполнения учебной практики как важного условия становления личности профессионала.

Ключевые слова: учебная практика, профессионализация, профессиональные ориентации, трудоустройство.

Butylina O. V., Kudrynska A. I. Educational practice as a factor of students' professionalization

Professionalization problem of students of higher educational institutions in the light of educational practice is described. The aim of the article is to define and to conduct an empirical research of impact efficiency of students' educational practice on the formation of holistic view of future profession and their orientations concerning employment by profession. The inquiry is actualized by the tendency of differentiation between educational and vocational-orienting functions of high school and increased requirements of employers to young professionals.

Empirical basis of the article is the poll of second-year students of Kharkiv National University of Internal Affairs who have done training practice at police stations. The main tasks of the research include: students' estimation of organizational level of educational practice; analysis of content and usefulness of training practice tasks; study of students' orientation towards future profession and probability of work at police stations.

On the basis of research data students were roughly divided into three groups: first group – those who have responsibly treated training practice; have responsibly fulfilled their duties; have actively communicated and multiplied their professional knowledge. The second group is represented by students who have ambiguously commented training practice and haven't expressed clear position concerning their personal professional future. The third group is represented by students who are not oriented towards professional self-fulfillment at police agencies and disapprove the period which they have spent at police stations. These groups correspond to, proposed in the article, models of students' advance towards profession: normative, intermediate and deviant.

Based on data of empirical sociological research the authors have arrived at the conclusion that detailed organization and profound content of educational practice are important conditions for the formation of personality of the professional.

Keywords: educational practice, professionalization, professional orientations, employment.

УДК 316:472

М. О. Єкімова**ПОНЯТТЯ ВІКОВИХ ЕКСПЕКТАЦІЙ У СОЦІОЛОГІЇ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ**

Розглянуто проблему інтерпретації поняття експектації, яку уточнено в соціологічному трактуванні. Особливу увагу приділено віковим очікуванням та формуванню вікових норм на підставі уявлень щодо моделей поведінки вікових груп. Підкреслено взаємозалежність вікових очікувань і стереотипів, поширених у суспільстві. Стверджується, що характер експектацій стосовно вікових характеристик і моделей поведінки різних вікових груп, опираючись на наявні вікові стереотипи, може призвести до негативних наслідків як щодо окремих індивідів, так і щодо суспільства в цілому.

Ключові слова: соціальні очікування, вікові експектації, вік, уявлення, взаємодія, стереотип.

Постановка проблеми. Потужним регулятором життєдіяльності суспільства є соціальні очікування. Спираючись на соціально-статусні та демографічні характеристики людини, вони значно спрощують взаємодію між індивідами, групами та суспільством. Саме через поширення стереотипних уявлень щодо притаманних людині рис (стать, вік, раса, національність, віросповідання тощо) суспільство очікує від них відповідної статусно-рольової поведінки.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства, викликають зміни в соціальних ролях та статусах. Збільшення тривалості життя та працеспроможного віку, розширення меж юності приводить до формування нової парадигми щодо моделей поведінки різних вікових груп. Внаслідок цього індивіди скоріше освоюють нові статусні та рольові моделі поведінки, піддаштовуючись під реальні умови життя, ніж це може зробити все суспільство, а вікові стереотипи залишаються незмінними впродовж багатьох десятиліть.

Зміна вікових меж молодості, середнього віку, старості призводить до невідповідності поширених соціальних очікувань реальній поведінці індивідів, розриву звичної картини світу, порушення соціальних взаємодій та втрати вікових стандартів поведінки. Саме тому все вищезазначене обумовлює актуальність цієї теми.

Стан дослідження. Особливу увагу вивченню категорії віку у своїх роботах приділяли: Д. Даннефер, Ш. Ейзенштадт, Е. Х. Еріксон, І. С. Кон, В. Т. Лісовський, К. Мангейм, А. В. Мікляева, П. Сороскін, М. Хальбакс та багато інших. Міждисциплінарний підхід до соціальних очікувань та вікових експектацій притаманний роботам таких психологів та соціологів, як: Г. М. Андреева, Дж. Аткінсон, Г. Блумер, В. Г. Врум, І. Гоффман, К. Левін, Д. Макклелланд, Дж. Мід, С. Московичі, Н. В. Паніна, Т. Парсонс, М. Рокіч, Дж. Роттер, Б. Скіннера, Е. Ч. Толмен, Т. Шибутані та інших. Проте саме з

© Єкімова М. О., 2015

соціологічної точки зору категорії вікових експектацій не приділялося достатньої уваги, тому **метою** цієї роботи є уточнення поняття вікових експектацій у соціологічному трактуванні та виділення основних напрямків аналізу.

Виклад основного матеріалу. Термін «експектація» (від англ. *expectation* – очікування) у психологічній трактовці розуміється як система очікувань або вимог щодо соціальних ролей, які виконує індивід; включає ряд соціальних санкцій, що впорядковують систему відносин і взаємодій у групі. С. Московичі доповнив цей термін своєю теорією соціальних уявлень, головна ідея якої полягає у вивченні та формуванні системи значень і особистісних смислів суб'єктів під час їх взаємодії. Згідно з С. Московичі соціальні уявлення являють собою повсякденні знання, в яких взаємодіють частково ірраціональні переконання, уявлення, погляди, знання (наприклад, про людину, світ, дітей, вік тощо). М. Рокіч використовував «очікування» як прості судження, усвідомлені або неусвідомлені, виведені з того, що людина говорить або робить, та такі, що допускають існування фрази «Я очікую...». Найбільш характерними особливостями соціальних очікувань можуть бути такі характеристики:

- різниця за ступенем переконаності, тобто людина може розцінювати щось як більш-менш правдоподібне, що відрізняє очікування від знання;

- включення в очікування того чи іншого припущення. Батьки, наприклад, можуть очікувати прояв якихось особливих якостей дитини;

- ґрунтуються на оціночному та афективному компонентах. Так, поширення «культу молодості» та боязнь смерті призводить до обмеження прав людей похилого віку, небажання «мати з ними справу»;

- базуються, головним чином, на випадкових, епізодично акумульованих фактах, які видобуваються з особистого чи культурного досвіду. Значущу роль при цьому відіграють засоби масової інформації;

- відрізняючись від знання, містять спірний підтекст. Індивід знає, що інші можуть думати інакше, ніж він сам, тобто очікування не є загальними;

- підтримуються мінливими рівнями обізнаності. Деякі очікування діють на несвідомому рівні, інші – у виняткові моменти та для деяких специфічних завдань підіймаються на рівень свідомості;

- існують різні ступені прихильності до певного очікування. Індивід може відмовитися від одного очікування та ухвалити інше, він також може чинити опір спробам зміни своїх очікувань ззовні, проводячи багато розумних доказів власної правоти.

У соціології термін «експектація» є ідентичним соціальним очікуванням та являє собою системний комплекс соціальних очікувань, уявлень про те, яким чином у суспільстві мають виконуватися

статусно-рольові приписи. При цьому розрізняють: експектації розпорядчі, які визначають належний характер виконання ролі, та експектації передбачаючі, що визначають імовірнісний характер виконання цієї ролі з урахуванням індивідуальних особливостей виконавця та конкретної ситуації.

На відміну від офіційних приписів, посадових інструкцій та інших регуляторів поведінки в групі, характер вікових експектацій не є формалізованим та його не завжди можна усвідомити [1]. Проте він включає в себе право очікувати від оточуючих поведінки, відповідної до їх віку, та обов'язок поводитися відповідно до вікових очікувань інших людей.

Головну роль у формуванні вікових експектацій відіграє вік. Він являє собою динамічну категорію, що складається з хронологічного, психологічного, біологічного та соціального компонентів, зі встановленими в суспільстві віковими ролями, статусами та очікуваннями [2]. Хронологічний вік – це кількість років, прожитих людиною з моменту народження. Біологічний – більш ширше поняття, що відбиває ступінь морфологічного та фізіологічного розвитку організму. В прямій залежності від біологічного існує психологічний вік як рівень психічного розвитку, обумовлений низкою соціальних факторів. Та тільки остання складова, соціальний вік, є найбільш комплексним та узагальнюючим поняттям. Соціальний вік відображає рівень засвоєння людиною соціальних норм і ролей, типових для суспільства, створює ряд обмежень, що регулюють поведінку людини в період соціалізації, слугує підставою та критерієм для набуття або відкидання певних соціальних статусів і ролей [3]. Всі важливі в соціальному плані події в житті людини (навчання в школі, вузі, початок трудової діяльності, кар'єрне зростання, створення сім'ї, народження дітей, вихід на пенсію) здійснюються з оглядкою на її вік. Характер взаємодії формує певні очікування суб'єктів, що впливають на їх поведінку. Вступаючи в соціальні контакти, індивіди будують систему взаємодії, що заснована на рольових очікуваннях, які можуть набувати стабільного характеру, перетворюючись у норми взаємодії. Саме норми обумовлюють поведінку індивідів, які мають конкретні соціально-демографічні характеристики, до програвання соціальних ролей. Так, із досягненням певного віку індивід має виконувати деякі ролі (школяр, робітник, пенсіонер) чи внаслідок впливу економічних, політичних чи соціальних факторів може нівельювати деякі інші ролі (студент, батько).

Вікові рольові очікування та обмеження для кожного віку залежать від соціального контексту. Під їх впливом у людини на різних етапах життєвого шляху формуються уявлення про схвалювані суспільством форми її сьогоденішньої та майбутньої поведінки, вони орієнтують та направляють розвиток і зміну видів діяльності. Але вікові експектації не є універсальними для всіх суспільств, інтерпретація віку в різних суспільствах розрізняється залежно від тривалості

та якості життя (наприклад, у нашій країні 70-річний чоловік є «старезним дідусем», а на Заході він може бути активним, «молодим дідусем»). Так само буде відрізняться розуміння вікових категорій у різних соціальних сферах: «молодий учений» у сфері освіти та науки за віком буде різко відрізняться від «молодої балерини». Крім того, не можна нівелювати вплив «вікових годин», уведених у науковий обіг Б. Ньюгартентом у 1968 р., що представляють собою своєрідну форму внутрішнього графіка життєвого шляху, «підказуючи» індивідам на основі вікових очікувань, чого необхідно досягти в тому чи іншому віці. Вони допомагають коригувати людині свою поведінку відповідно до норм та культурних очікувань суспільства. Люди, які через обставини відстають від таких «годин» чи, навпаки, обганяють їх темп, найчастіше відчувають тривогу та особистісний дискомфорт. Так, особливо обдарована дитина, яка закінчила школу чи вуз раніше «допустимого» віку, стикається з нерозумінням суспільства, яке обмежує його подальше становлення стереотипними уявленнями про те, яка поведінка є «типовою» для конкретно визначеного віку [4].

Суспільна свідомість, оперуючи категорією віково-рольового очікування, звертається до віку як інтегральної основи сукупності ролей, виходячи з традиційних або інституціоналізованих норм, вироблених у процесі практичного життя стосовно різних соціально-демографічних груп. Співвідношення очікуваного та реального віку, включення в певні соціальні ролі та функції значною мірою впливає не тільки на соціальний, а й на особистісний статус і авторитет індивіда. Якщо перший тісно пов'язаний зі змістом ролі, то другий, в основному, залежить від ступеня випередження або відставання реального віку від вступу індивіда в роль.

Вікові категорії, будь то молодь, люди середнього чи похилого віку, являють собою соціально сконструйовані проекти, що складаються з правил, законів, принципів, норм, цінностей, соціальних очікувань, зразків поведінки та стереотипів, наявних у суспільстві.

Вікові стереотипи, завдяки яким сприйняття індивідів різного віку, як вказує У. Липпман, відбувається шаблононо, формують у свідомості суспільства ті чи інші очікування. Стереотипи як моделі соціальної дійсності значною мірою спрощують взаємодію з навколишнім світом. У контексті нестачі інформації стереотипне сприйняття сприяє більш швидкому та ефективному реагуванню під час взаємодії. Однак стереотипи не завжди об'єктивно відображають існуючу реальність. Консервативні за своєю природою, вони створюють хибне сприйняття дійсності, що призводить до негативних наслідків, стигматизації, ущемлення прав і навіть дискримінації. Повсякденна взаємодія людей найчастіше ґрунтується на стереотипних уявленнях, характерних для індивіда, групи або суспільства в цілому. Так, вікові стереотипи можуть підкреслювати консерватизм старших поколінь чи амбітність молодих.

Саме через поширені в суспільстві стереотипні уявлення щодо «допустимої» поведінки певних вікових груп формуються та розповсюджуються певні вікові експектації, які, з одного боку, спрощують взаємодію індивідів у суспільстві, з іншого – можуть призводити до негативних наслідків. У зв'язку з цим виникає необхідність більш детального вивчення вікових експектацій, їх зв'язку зі стереотипами та характеру впливу на розвиток суспільства саме в соціологічному контексті.

Список використаних джерел: 1. Kumar P. Role Expectations, Role Perceptions and Role Performance of Extension Personnel / P. Kumar, P. Kaur, R. K. Kalra // American International Journal of Research in Humanities, Arts and Social Sciences. – 2013. – № 4. – P. 6–13. 2. Schwall A. R. Defining age and using age-relevant constructs / A. R. Schwall, J. W. Hedge, W. C. Borman // The Oxford Handbook of work and aging. Oxford University Press. – 2012. – P. 169–181. 3. Settersten R. A. The Measurement of Age, Age Structuring, and the Life Course / R. A. Settersten, K. U. Mayer // Annual Review of Sociology. – 1997. – № 23. – P. 233–261. 4. Курьшева О. В. Социально-психологический анализ возрастных норм / О. В. Курьшева // Вестник ТвГУ. Серия «Педагогика и психология». – 2014. – № 3. – С. 6–16.

Надійшла до редколегії 21.04.2015

Екимова М. А. Понятие возрастных экспектаций в социологии: теоретический аспект анализа

Рассмотрена проблема интерпретации понятия экспектаций, которая уточнена в социологической трактовке. Особое внимание уделено возрастным ожиданиям и формированию возрастных норм на основании представлений о моделях поведения возрастных групп. Подчёркнута взаимозависимость возрастных ожиданий и стереотипов, распространённых в обществе. Утверждается, что характер экспектаций относительно возрастных характеристик и моделей поведения разных возрастных групп приводит к формированию возрастных стереотипов и влечёт за собой негативные последствия по отношению к индивидам и обществу в целом.

Ключевые слова: социальные ожидания, возрастные экспектации, возраст, представления, взаимодействия, стереотип.

Yekimova M. O. The concept of the age expectations in sociology: theoretical aspect of the analysis

The article is devoted to the interpretation of the concept of expectations and their refinement in the sociological interpretation. Special attention is paid to the age expectations and the formation of the age norms on the basis of expectations about the models of behaviors of age groups. An important role is provided for the age category as a complex, dynamic socio-demographic characteristics of individuals consisting of the chronological, biological, psychological and social aspects of the analysis. The age becomes the basis for the formation of age-related expectations in

building the interaction between individuals and groups. A number of age restrictions is formed, allowing to organize, to structure social relations, the behavior of individuals, and thereby the strict frames of playing the age roles are created.

The interdependence of the age expectations and stereotypes prevalent in the society, their influence on the age categories, which are socially constructed project consisting of rules, laws, principles, norms and values is outlined. It is stated that the nature of expectations with respect to the age characteristics and models of behavior of different age groups, resting on the existing age stereotypes can lead to negative consequences both in relation to individuals and to the society in the whole.

Expectations simplify the interaction between the age groups, form socially acceptable age-related patterns of behavior for each age category. But they also can have a negative impact on the psychological state, age-role behavior of individuals and groups. In this regard, there is a need for more detailed study of the age expectations in the sociological context.

Keywords: social expectations, age expectations, age, imagination, interaction, stereotype.

УДК 316.47:37.063(477)

В. В. Кузьмін

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ МОЛОДІ, ЯКА НАВЧАЄТЬСЯ

Досліджено соціальні чинники сприяння розвитку кар'єрних стратегій молоді, яка навчається, у фокусі її професіоналізації в ВНЗ України; класифіковано молодь, яка перебуває на етапі навчання та випуску, на різні соціальні спільності на основі навчання, соціалізаційного і професіоналізаційного досвіду та кар'єрних траєкторій; здійснено спробу моделювати і класифікувати кар'єрні стратегії молоді, що визначають рівень їх особистісної активності на різних рівнях системи сприяння розвитку кар'єри.

Ключові слова: кар'єра, соціалізація, студент-випускник, ВНЗ, сприяння.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних перетворень в Україні у світлі поглиблення кризових явищ у вітчизняній економіці та воєнно-політичної нестабільності у найбільш економічно активних східних регіонах нашої країни все більшої актуальності набуває проблема працевлаштування студентської молоді та допомога майбутнім фахівцям ВНЗ у побудові кар'єри.

Постановка проблеми. Не викликає жодних сумнівів те, що ситуація, яка склалася на сучасному ринку праці, в значній мірі викликає різні побоювання не тільки у фахівців-випускників, а й у професіоналів зі значним досвідом роботи в різноманітних сферах.

Терміни «сприяння побудові кар'єри молоді», «професіоналізація» ще не достатньо оформились в інституті зайнятості, спеціалізованих

служб у соціальній роботі, та поступово набувають все більшого поширення серед названих державних структур, місцевого самоврядування, приватних агенцій з підбору персоналу. За радянської доби набули реального поширення професійна орієнтація незайнятого населення, протє зі зміною інституту зайнятості деформувалися і професійна орієнтація, в т. ч. і в мережі шкільної освіти. Відповідно до цього специфічні соціальні проблеми молоді змушують актуалізувати мотиви щодо необхідності формування змістовних соціальних технологій, які здатні справити вплив на вирішення профорієнтаційних проблем.

Сприяння побудові кар'єри молоді як новий напрям для професійної діяльності в Україні з'явилось зовсім недавно. За цей короткий період досягнуто позитивних зрушень у підготовці фахівців Інститутом підготовки кадрів державної служби зайнятості України, вишами, що випускають управителів персоналу, соціальних працівників для сфери зайнятості; створено державну службу зайнятості, систему соціальних служб для дітей, молоді та сім'ї; завдяки підтримці міжнародних організацій розвинуто мережу недержавних організацій, які надають соціальні послуги різним групам та спільнотам, у т. ч. з числа молоді [1].

Сприяння побудові кар'єри молоді розглядається нами як діяльність, спрямована на підвищення економічної активності молоді, профорієнтаційне тестування, розвиток мотивів, підбір вакансій відповідно до здібностей та фахових компетенцій молоді тощо. Отож наявність розвинутої системи державної служби зайнятості є важливим показником соціально-економічного розвитку держави.

На відомчому рівні ще не достатньо сформовано концепцію та відповідну систему сприяння побудові кар'єри молоді. Її необхідність тільки починають усвідомлювати; з'явилися перші вітчизняні моделі сприяння як соціально-технологічного виду діяльності. Недостатньо є забезпеченість науково обґрунтованими рекомендаціями, методичними розробками практичної роботи зі студентами у ВНЗ [2–4]. Ще гостріше постала проблема підготовки кадрів до результативної роботи з професіоналізації молоді, метою якої є активна подальша участь молоді у розбудові суспільства, її професійна компетентність і громадянська позиція тощо. Узагальнення і вивчення досвіду більш економічно розвинених зарубіжних країн, де упродовж тривалого часу накопичувався досвід, існують певні традиції, досягнення в соціальній сфері, і його творче застосування сприятимуть вирішенню важливих завдань з реформування системи вищої освіти, сприяння розвитку молоді. Результативність роботи з професіоналізації молоді розглядається у вітчизняній соціології як процес становлення і розвитку професіоналізму молоді [5, с. 88].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема побудови кар'єри не є достатньо дослідженою в сучасній українській соціології.

Проте їй дослідженню присвячені роботи О. Куценко, С. Макеєва, Б. Нагорного. Різні аспекти життєдіяльності, розвитку людини в суспільстві, кар'єра розглядаються у роботах К. Алексенцевої-Тімченко, Є. Головахи, Г. Іванченко, О. Комозіна, В. Осовського, В. Подшивалкіної, М. Лукашевича, Ю. Резніка, Л. Сохань.

Метою нашої статті є дослідження соціальних вимірів сприяння побудові кар'єри молоді у фокусі їх професіоналізації в ВНЗ України.

Постановка завдань. Дослідження соціальних вимірів сприяння побудові кар'єри молоді у фокусі їх професіоналізації в ВНЗ України потребує вирішення певних завдань:

- на основі включених спостережень визначити виміри соціальних проблем побудови кар'єри випускниками українських ВНЗ та можливими агентами інституціонального впливу;

- класифікувати молодь, яка випускається, на різні соціальні спільності на основі їх академічного навчання, соціалізаційного і професіоналізаційного досвіду та кар'єрних траєкторій;

- здійснити спробу моделювати та класифікувати кар'єрні стратегії випускників, що визначають рівень їх особистісної активності на різних рівнях системи сприяння розвитку кар'єри (макро-, мезо- та мікрорівні).

Виклад основного матеріалу. Аналіз вказаних вище наукових праць дає підстави для висновку щодо накопиченого в теорії і практиці роботи з розвитку кар'єри випускників оригінального і досить ефективного теоретичного і практичного досвіду соціальної, психологічної, професійної та економічної підтримки студентів, їхньої успішної адаптації до умов університетського соціально-виховного середовища. Осмислення і належна оцінка цього досвіду, впровадження окремих його елементів у ВНЗ України сприятиме розвитку нових науково-педагогічних підходів до вирішення проблем професійного, соціального й особистісного становлення молоді.

Постійні зміни у сучасному українському суспільстві не встигають за наявними здобутками української соціології, а тому дослідження нами соціальних вимірів сприяння побудові кар'єри молоді у фокусі їх професіоналізації в ВНЗ України є актуальним та залишає місце для наукових пошуків інших авторів.

У соціальних практиках часто можна чути про те, що випускнику вищого чи середнього навчального закладу важко працевлаштуватися на роботу за фахом – скрізь вимагають досвіду практичної роботи, який має бути, як правило, не менше трьох років.

Загальноприйнято вважати, що кар'єра випускника починається в момент закінчення навчання у ВНЗ. Проте ця думка, на наш погляд, є хибною. Адже цей важливий момент наступає набагато раніше – під час вибору професії, тобто на етапі професійного орієнтування незайнятого населення. Як відомо, на вибір подальшої професійної діяльності впливає цілий ряд соціальних, психологічних,

економічних факторів. Автор цієї статті з 2012 по 2014 роки працював керівником центру сприяння працевлаштуванню студентів та випускників Запорізького національного технічного університету. Численні авторські вклучені спостереження за практикою рекрутування абітурієнтів до ВНЗ свідчать, що абітурієнти, вибираючи спеціальність (фах), за якою вони будуть навчатися, орієнтуються в основному на думку батьків і друзів, на знаходження ВНЗ, вартість навчання, престижність спеціальності тощо. При цьому другорядними, як правило, залишаються такі важливі аспекти, як можливість самореалізації у подальшій професійній діяльності, затребуваність обраної спеціальності (фаху). Водночас сьогодні має місце перенасичення ринку праці фахівцями певних спеціальностей, яке викликане, з одного боку, інерційністю системи вищої освіти, а з іншого, – високою динамічністю соціально-економічних процесів.

Однак усвідомленість вибору професії майбутнім молодим фахівцем ще не гарантує успішності його власної кар'єри. Конкурентоспроможність випускника визначається якістю його підготовки у ВНЗ, а саме практико-орієнтованим навчанням і розвитком особистісної готовності до майбутньої професійної діяльності.

Вивчення думки роботодавців про якість випускників ВНЗ показало, що підприємства та організації сьогодні відчувають потребу в молодих фахівцях, які б адекватно оцінювали як свої кар'єрні можливості, так і можливості сучасних підприємств та установ, були готові почати кар'єру з нижчих щаблів, а також відрізнялися мобільністю, адаптивністю і здатністю швидко адаптивно перенавчатись. Важливою якістю, з точки зору роботодавця, є клієнтоорієнтованість молодих фахівців, під якою розуміється підпорядкування своїх інтересів інтересам клієнта як на рівні свідомості, так і на рівні щоденної поведінки.

Тим часом сучасні молоді фахівці мають ряд характерних особливостей, серед яких часто спостерігається підвищена амбітність: установка ВНЗ «готувати лідерів» інколи виявляється в неадекватній самооцінці, завищених домаганнях випускників, необґрунтованих і нереалістичних очікуваннях на початку кар'єрного шляху.

Ситуація на сучасному ринку праці така, що випускнику мало мати відмінні оцінки з предметів, навіть незначний досвід роботи й організаторські здібності можуть виявитися вирішальними критеріями під час прийняття кінцевого рішення про прийом на роботу. Працедавець відзначають як негативні риси молодих фахівців відсутність первинного трудового досвіду, досить низько оцінюють їх готовність вирішувати конкретні практичні завдання і брати на себе відповідальність за свої рішення. Зайва науковість і теоретизування вищої сучасної освіти, її спрямованість призводять до певного протиріччя – виникнення невідповідності між достатньою теоретичною

підготовкою та малим (або повністю відсутнім) досвідом реальної трудової діяльності випускника ВНЗ.

Практичний досвід показує, що підвищення практичної спрямованості навчання може бути досягнуто як традиційним шляхом – у результаті проведення практичних занять студентів в умовах реально діючого виробництва, запрошення для викладання не лише викладчанів-предметників, а й фахівців-практиків, виконання курсових і дипломних робіт за конкретними замовленнями підприємств, організацій і фірм, так і сучасними формами роботи – організацією проектної діяльності та розвитком приватного бізнесу, суміщенням навчання у ВНЗ з роботою за обраною спеціальністю.

В сучасних умовах вважається, що показником ефективності роботи у ВНЗ є технології навчально-виховної діяльності, а не кінцевий результат, яким можна вважати навіть не сам факт працевлаштування випускника, а рівень його заробітної платні після проходження випробувального терміну. Та все ж першим кроком успішної кар'єри молодого спеціаліста є його працевлаштування.

Власні спостереження автора також вказують на те, що серед усіх студентів яскраво виділяються чотири окремі спільності. Перша спільність включає «кращих випускників», які становлять гордість ВНЗ, мають розвинені ділові й особистісні якості, і, як правило, до моменту закінчення ВНЗ вони вже володіють малим приватним бізнесом або мають кілька актуальних пропозицій від різних роботодавців. Кількість таких випускників не перевищує 15 % від усього загалу випускників, також вони є свого роду орієнтиром для інших студентів.

Наступна спільність – «кар'єристи», тобто випускники, які націлені на успіх у професійній діяльності, мають власний трудовий досвід і позитивну практику працевлаштування. До цієї категорії можна віднести близько 40 % випускників.

Третю спільність (орієнтовно 30 %) складають студенти, не здатні до розвитку своєї кар'єри, так звані «дезадаптанти». Ці випускники, як правило, не готові докладати зусиль для пошуку роботи та несамостійні в прийнятті власних рішень, у працевлаштуванні в цілому.

І, нарешті, до останньої спільності (орієнтовно 15 %) входять немотивовані студенти з невизначеними планами професійного зростання.

Таким чином, у половини випускників існує певний конфлікт між бажанням працювати за отриманою спеціальністю і ступенем готовності реалізувати таке бажання. Багато випускників хочуть отримати роботу за фахом, але своєю пасивністю нічого не роблять для цього. Можливими причинами є те, що вони взагалі не планують працювати в цій сфері, пасивно чекають, коли роботодавці самі звернуть на них увагу.

Водночас понад половину випускників мають виражені кар'єрні стратегії, причому молоді фахівці орієнтуються не лише на розмір заробітної плати, а й на можливість подальшого кар'єрного зростання в компанії.

Якщо здійснити спробу моделювати кар'єрні стратегії випускників, що визначають рівень їхньої особистісної активності, то класифікувати їх пропонуємо таким чином:

– індивідуально-кар'єрна стратегічна модель веління, для якої характерне прагнення домогтись особистого успіху в житті. Випускники, які обрали таку модель кар'єрної стратегії, як правило, одночасно навчаються і працюють. Вони знають, що власному успіху вони мають завдячувати лише собі, їм ніхто нічого не винен, і намагаються досягати всього самостійно. У таких молодих, активних та ініціативних зацікавлені багато компаній;

– невизначена стратегічна модель веління, характерна для молодих людей, які не визначилися щодо власного професійного життя і не усвідомили, чого саме вони бажають, часом не зовсім адекватно оцінюють свої можливості. Роботодавці зазвичай втрачають інтерес до тих пошукачів, які під час співбесіди необґрунтовано завищують свої вимоги до шуканої роботи або готові розглядати пропозиції на різні позиції в різних сферах діяльності;

– несамостійна стратегічна модель поведінки, властива випускникам, які у більшості випадків дуже здібні та підготовлені, але не орієнтуються у вимогах сучасного ринку праці, не володіють технологіями пошуку роботи.

ВНЗ може впливати на співвідношення активних і пасивних щодо кар'єри студентів, збільшуючи таким чином число осіб, які реалізували себе у професійній діяльності молодих фахівців.

Професійні та ділові якості молодих випускників можуть по-різному сприйматися потенційними роботодавцями залежно від кадрової стратегії та політики, а також від стадії розвитку тієї чи іншої організації.

На стадії інтенсивного росту і розвитку підприємницької стратегії ведення бізнесу та відкритої кадрової політики відсутність первинних трудових навичок молодих спеціалістів може бути позитивно сприйнята роботодавцями. В таких умовах цінними якостями випускників ВНЗ стають готовність до ризику в інтересах компанії, ініціативність, контактність, вміння ставити завдання і оперативно їх вирішувати.

Також роботодавці можуть виявитися зацікавленими в молодих співробітниках, орієнтованих на «ідеальні» уявлення про майбутню роботу, особливо коли ці уявлення відповідають корпоративній філософії компанії.

Більшість компаній, що знаходяться на стадії стабілізації і досягли певного рівня стійкості в бізнесі, висувають до молодих фахівців

досить жорсткі вимоги: наявність досвіду роботи, професіоналізм, володіння сучасними технологіями, в тому числі інформаційними. Така позиція властива компаніям із закритою кадровою політикою, яким випускник ВНЗ не підходить через відсутність професійного досвіду.

Саме той факт, що молоді працівники характеризуються більш тривалим періодом працездатності, становить інтерес для стабільно функціонуючих організацій з кадровою політикою, в якій важливе місце займають планування та реалізація кар'єри співробітників.

Таким чином, специфічні особливості молодих фахівців незалежно від характеристики розвитку організації дозволяють їм бути потенційно успішними в різних компаніях. Ключовими особливостями для випускника є його власна позиція, а також володіння технологіями пошуку роботи й ефективного працевлаштування. У цьому відношенні ВНЗ може надати реальну допомогу молодому спеціалісту через створення комплексної системи сприяння працевлаштуванню студентів та випускників.

Така система сприяння розвитку кар'єри може включати різні рівні: макрорівень, на якому формується держзамовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, створюються умови для зайнятості молоді та вживаються заходи щодо підготовки робочих місць для молоді; мезорівень (ВНЗ), на якому здійснюється підготовка молоді за спеціальностями, затребуваними на ринку праці; мікрорівень (індивідуальний), де формується професійна і особистісна готовність випускника до професійної діяльності.

Важливими агентами взаємовпливу є підрозділи ВНЗ щодо сприяння працевлаштуванню студентів та випускників. Ці підрозділи, з одного боку, виступають посередниками між роботодавцями та майбутніми молодими спеціалістами, а з іншого, – реалізують власні програми організаційної взаємодії щодо сприяння працевлаштуванню студентів та випускників [6]. У практичному змістовому наповненні соціотехнологічної компоненти діяльності підрозділів сприяння працевлаштуванню студентів та випускників позитивно зарекомендували себе такі форми роботи, як: ведення реєстру даних студентів і випускників, вакансій роботодавців; підбір претендентів на актуальні вакансії та організація кадрових співбесід; консультування студентів і випускників з питань працевлаштування та складання резюме; проведення «Ярмарок вакансій» та «Днів кар'єри»; організація круглих столів з роботодавцями щодо проблем працевлаштування випускників; запровадження стажувань для студентів старших курсів навчання та випускників; оновлення інформаційного сайту підрозділу університету щодо сприяння працевлаштуванню.

Найбільш ефективною формою діяльності щодо сприяння працевлаштуванню є введення для випускників усіх спеціальностей ВНЗ спеціального курсу «Чинники успішного працевлаштування за

фахом», – метою якого виступає формування знань, умінь та особистісної готовності до дій, що сприяє досягненню успіху в працевлаштуванні і професійній кар'єрі.

Серед основних умінь найбільш важливими в контексті побудови кар'єри є вміння: застосовувати практичні навички з отримання першого робочого місця випускниками (пошук роботи; складання резюме, техніка спілкування з роботодавцями по телефону; написання листів до роботодавців; техніка співбесіди (інтерв'ю) з роботодавцями); готуватись до першого робочого дня; застосовувати у практичній діяльності основи законодавства України про працю [7].

Як засіб підвищення кваліфікації випускників та співробітників підрозділів сприяння працевлаштуванню можна відмітити проведення та запрошення до дискусій у профільних щорічних конференціях «Проблеми і перспективи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» (м. Донецьк), міжнародній науково-практичній конференції «Державна політика у сфері сприяння працевлаштуванню випускників ВНЗ» (м. Хабаровськ), можливість публікування власних статей і знайомства з цікавими науковими працями в українському фаховому науково-виробничому інформаційному виданні «Ринок праці та зайнятість населення» Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ) тощо.

Висновки. Дослідження соціальних вимірів сприяння побудові кар'єри молоді у фокусі їх професіоналізації в ВНЗ України дозволило вирішити поставлені завдання. На основі включених спостережень, проведених нами, визначено виміри соціальних проблем побудови кар'єри випускниками українських ВНЗ та можливими агентами інституціонального впливу. Класифіковано випускників на різні соціальні спільноти на основі їх академічного навчання, соціалізаційного і професіоналізаційного досвіду та кар'єрних траєкторій.

Здійснено спробу моделювання та класифіковано кар'єрні стратегії випускників, що визначають рівень їх особистісної активності на різних рівнях системи сприяння розвитку кар'єри. Так, система сприяння розвитку кар'єри включає на макрорівні формування держзамовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, створюються умови для зайнятості молоді та вживаються заходи щодо підготовки робочих місць для молоді; на мезорівні здійснюється підготовка молоді за спеціальностями, затребуваними на ринку праці; на мікрорівні формується професійна та особистісна готовність випускника до професійної діяльності.

У статті встановлено, що відсутність корисних пропозицій від основного макроагента професіоналізації молоді – профільного міністерства освіти і науки – призводить до необхідності накопичення та узагальнення досвіду кожного окремого ВНЗ та використання саме цього досвіду в роботі з метою становлення майбутніх професіоналів. Якісна сторона такого сприяння побудові кар'єри молоді у фокусі їх професіоналізації в ВНЗ України може суттєво відрізнятись на

кожному регіональному чи відомчому рівні, а тому вкрай необхідна координація зусиль всіх зацікавлених сторін у створенні типових документів, рекомендацій та посібників, умов для підтримки учнівської та студентської молоді в їх кар'єрних прагненнях.

Список використаних джерел: 1. Кузьмін В. В. Генеза державної політики розвитку кар'єри студентської молоді на вузівському рівні / В. В. Кузьмін // Перспективи. – 2013. – Вип. 4 (58). – С. 51–56. 2. Інформаційний путівник для студентів та випускників вищих навчальних закладів з питань працевлаштування / підгот.: А. В. Іванченко, А. В. Катаєва, В. В. Кузьмін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2013. – 92 с. 3. Система «Випускник» у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна: концепція, методика, технологія діяльності / за ред. В. С. Бакірова, В. Л. Арбеніної. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 56 с. 4. Сприяння працевлаштуванню людей з інвалідністю : метод. посіб. для центрів зайнятості / упоряд. Фокас Л. М., Маршавін Д. Ю. – Харків : СІМ, 2011. – 262 с. 5. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. – 336 с. 6. Типове положення про підрозділ вищого навчального закладу щодо сприяння працевлаштуванню студентів і випускників : затв. наказом М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 27 квіт. 2011 р. № 404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0596-11>. 7. Конспект лекцій з дисципліни «Чинники успішного працевлаштування за фахом» для студентів 5 курсу денної форми навчання спеціальності 8.13010201 «Соціальна робота» / уклад. В. В. Кузьмін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2014. – 90 с.

Надійшла до редколегії 21.04.2015

Кузьмін В. В. Социальные факторы содействия развитию карьерных стратегий обучающейся молодежи

Исследованы социальные факторы содействия развитию карьерных стратегий молодёжи, которая учится, в фокусе их профессионализации в вузах Украины; классифицирована молодёжь, которая находится на этапе обучения и выпуска, на различные социальные общности на основе таких критериев: обучения, социализационного и профессионализационного опыта, карьерных траекторий; предпринята попытка моделировать и классифицировать карьерные стратегии молодёжи, определяющие уровень их личной активности на разных уровнях системы содействия развитию карьеры.

Ключевые слова: карьера, социализация, студент-выпускник, вуз, содействие.

Kuzmin V. V. Social factors promoting the development of career strategies of youth that is being trained

Social factors promoting the development of career strategies of young people, who are studying are studied in the focus of their professionalization at Universities of Ukraine.

On the basis of listed observations the author has defined the dimensions of social problems of career building by the graduates of Ukrainian Universities and potential agents of institutional influence. The author has classified the graduates into various social communities based on their academic learning, socialization and professional experience and career trajectories.

An attempt to model and classify the graduates' career strategies that determine the level of their personal activity at various levels of the system of promoting career development was made. Thus, the system of promoting career development includes the formation of the state order for training specialists with higher education at the macro level; the conditions for youth employment are created, the measures to prepare jobs for young people are realized; youth training in specialties demanded at the labor market is realized at the meso level; professional and personal readiness to professional activity of a graduate student is formed at the micro level.

Keywords: career, socialization, graduate student, higher educational establishment, promotion.

УДК 316.645.2

Н. О. Ляшенко,

Г.-М. М. Саппа

ПРОФЕСІЙНІ УСТАНОВКИ ВИПУСКНИКІВ ІНЖЕНЕРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Розглянуто результати соціологічного дослідження професійних установок випускників інженерних спеціальностей. Дослідження саме професійних установок як внутрішнього, активного компонента професійної свідомості допоможе прогнозувати професійну активність як втілення внутрішньої готовності до обрання професійної діяльності за отриманим фахом. Доведено, що професійні установки формуються під впливом мотивів отримання професії, прагнень одержати додаткові знання за фахом, намірами працювати за фахом, оцінкою рівня власної професійної підготовки, виявлено проблеми, що заважають професійній підготовці інженерів і їх роботі за отриманою спеціальністю.

Ключові слова: установки, професійні установки, випускники інженерних спеціальностей.

Постановка проблеми. У житті сучасного суспільства інженерна діяльність відіграє дедалі зростаючу роль. Технічні університети готують цілу армію інженерів різних профілів для галузей економіки нашого суспільства. Незважаючи на попит випускників інженерних спеціальностей, проблема їх працевлаштування є дуже актуальною. Дослідження виявляють, що існує розрив вимог випускників вищих навчальних закладів до характеру, умов роботи і оплати їх праці та наявними вільними робочими місцями, які їм пропонуються роботодавцями; існують диспропорції в обсязі підготовки вузами різних фахівців інженерного профілю та реальною потребою економіки

України в них. У межах статті буде розглянуто результати соціологічного дослідження професійних установок тих, хто закінчує або тільки закінчив навчання за інженерними спеціальностями в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (далі – НТУ «ХПІ»), тому що саме готовність та бажання працювати за фахом стимулює процес навчання, змінює ставлення до отриманих знань, сприяє отриманню нової додаткової інформації.

Стан дослідження. Дослідженням професійних установок особистості, їх ролі в професійному самовизначенні, працевлаштуванні займалися вчені з різних наукових галузей: психології, педагогіки, соціології тощо. Феномен «установки» був і є об'єктом теоретичного та практичного інтересу багатьох авторів, серед яких Т. П. Варфоломєєва, Ф. Знанецький, Р. Олпорт, Н. В. Скрипкіна, М. Сміт, У. Томас, Д. Н. Узнадзе, В. А. Ядов та ін. Проблема професійних установок, орієнтації у працевлаштуванні, кар'єрних устремлень молоді проаналізована в соціології праці та соціології управління в роботах М. К. Горшкова, Ю. А. Зубок, В. Т. Лісовського, В. І. Чупрова, Ф. Е. Шереги та інших, проте коло таких досліджень зараз обмежене, наведені в них дані втрачають актуальність, що і обумовлює необхідність продовження вивчення цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. На думку У. Томаса і Ф. Знанецького, установка на соціальному рівні – це стан особистості, що передуге поведінці, стан, пов'язаний із поняттями цінності, змісту, значення соціального об'єкта для особистості [1]. Сьогодні під установкою розуміється сформована на основі минулого досвіду схильність сприймати й оцінювати певний об'єкт певним чином і готовність діяти відповідно до цієї оцінки [2]. Професійна установка виникає і закріплюється на фундаменті відношень особистості до об'єктів і суб'єктів професійної діяльності. У професійних установках відбивається позиція суб'єкта стосовно спеціальності й конкретної діяльності, яка може бути позитивною, негативною або індивідуальною. А. К. Маркова «професійні установки» визначає як «прагнення оволодіти професією, отримати спеціальну підготовку, домогтися в ній успіху, певного соціального статусу» [3, с. 31]. Професійні установки формуються під впливом мотивів отримання професії, прагнень одержати додаткові знання за фахом, намірами працювати за фахом, оцінкою рівня власної професійної підготовки.

Дослідження саме професійних установок як внутрішнього, активного компонента професійної свідомості допоможе прогнозувати професійну активність як втілення внутрішньої готовності в імовірний перехід активності в зовнішню професійну діяльність за отриманим фахом. Для виявлення професійних установок випускників інженерних спеціальностей НТУ «ХПІ» (м. Харків) у травні 2014 року було проведено соціологічне дослідження. В опитуванні брали участь студенти випускних курсів та ті, що закінчили університет в останні

2 роки. Загалом було опитано 250 респондентів, з них 53 % чоловіків та 47 % жінок.

Під час дослідження було виявлено, що найбільш важливими мотивом випускників інженерних спеціальностей щодо отримання вищої освіти було намагання відстрочити працевлаштування (53 %). Це ситуативний мотив, що вказує на соціальну незрілість і прагнення продовжити дитинство та викликає не дуже відповідальне ставлення до навчання. Наявність цього мотиву у кожного другого респондента свідчить про недостатній рівень профорієнтаційної роботи в школі. Водночас респонденти серед основних мотивів отримання вищої освіти виділяють також і можливість отримати цікаву професію (39 %), мати високий статус у суспільстві (25 %). Серед жінок головними мотивами отримання вищої освіти є підвищення рівня знань (67 %), відстрочення працевлаштування (45 %), отримання цікавої професії (38 %), а серед чоловіків – одержання в майбутньому добре оплачуваної роботи (59 %), бажання мати високий статус у суспільстві (37 %), уникнення, відстрочення служби в армії (27 %). Отже, чоловіки більше орієнтовані на ті перспективи вищої освіти, які дозволяють у майбутньому знайти добре оплачувану роботу, на відміну від жінок, яких більше цікавить зміст майбутньої професійної діяльності.

Під час навчання студент більш чітко починає розуміти зміст та особливості спеціальності, яку отримує. Зміна ставлення до обраного напрямку підготовки в кращу сторону свідчить про те, що випускники задоволені обраною спеціальністю, а учбовий процес позитивно впливає на готовність працевлаштування за нею. Дослідження виявило, що тільки у 39 % опитаних респондентів ставлення до власної спеціальності стало кращим, ніж було до навчання у вузі, а у 52 % респондентів відношення до обраного напрямку підготовки змінилось у гіршу сторону. Аналіз даних показав, що найбільш розчарованими були випускники факультетів інженерного профілю, на які було легше всього поступити: це факультет транспортного машинобудування, механіко-технологічний та інженерно-фізичний факультет. На ці факультети більш низькі вступні бали, саме цей факт та можливість бюджетного навчання, а не прагнення отримати спеціальність за фахом вплинули на обрання цих спеціальностей. Зміна відношення до спеціальності у гіршу сторону впливає на небажання випускника навчатися та працювати в майбутньому за нею.

Як засвідчили результати опитування, головними факторами, що вплинули на обрання респондентами певної спеціальності, є нескладний процес навчання за цією спеціальністю (39 %), низька ймовірність відрухування за академічну неуспішність (30 %), можливість вступити тільки на цю спеціальність у зв'язку з низьким рейтингом вступних балів (28 %). Ці фактори можна охарактеризувати як «неадекватні», ситуаційні, що не сприяють ані успішності навчання, ані

подальшій праці за отриманим фахом. Також серед факторів, що впливають на вибір інженерних спеціальностей респонденти зазначили: можливість мати високу заробітну плату (22 %), можливість використовувати професійні вміння поза роботою (20 %), гарні умови праці за фахом (17 %), престижність професії, повага до її представників у суспільстві (15 %).

Особливе місце у структурі професійних установок посідає бажання працювати за фахом у майбутньому. Так, 48 % респондентів бажають працювати після отримання диплому за фахом, але 52 % опитаних респондентів не збираються працювати за фахом у майбутньому. Дані дослідження показали також, що значна кількість випускників інженерних спеціальностей бажає працювати за отриманим фахом на факультеті комп'ютерних та інформаційних технологій (56 %), на факультеті технології неорганічних речовин (51 %) та технології органічних речовин (49 %). Випускники інших факультетів мають значно менше бажання працювати за отриманою спеціальністю. Головні причини, через які випускники не бажають у майбутньому працювати за отриманою спеціальністю, – не подобається спеціальність (33 %), робота за фахом є низькооплачуваною (29 %), бракує практичних знань, немає досвіду роботи (27 %), низький статус, престиж професії (22 %).

Отримання випускниками додаткових знань сприяє більш детальному розумінню змісту обраної спеціальності, дозволяє заглибитись у вивчення того, що не містить програма університету. Одержані результати показують, що 68 % опитаних респондентів намагаються отримати додаткові знання. Основними засобами, які вони використовують для цього, є додаткове читання літератури за фахом (29 %), отримання знань з відеокурсів (електронні лекції) (25 %), зайняття приватно з фахівцем із їхньої спеціальності (21 %), стажування з одержуваною спеціальністю в реальних організаціях за власною ініціативою (9 %). Головною перешкодою для отримання додаткових знань за фахом у випускників інженерних спеціальностей є небажання в майбутньому працювати за ним – на це вказало 40 % опитаних респондентів, 20 % респондентів зазначили «відсутність необхідності в додатковому навчанні, так як в університеті вони отримують достатній рівень знань», а 14 % респондентів указали, що на отримання додаткових знань не вистачає часу. На недостатність коштів для отримання додаткових знань та на те, що студент лінується навчатися, вказало 13 % опитаних респондентів.

Дослідження показало, що основними вимогами випускників інженерних спеціальностей до майбутньої роботи є висока оплата (54 %), можливість постійного професійного зростання (47 %), робота має бути різноманітною, творчою, припускати прояви ініціативи (39 %), робота має здійснюватися в гарних умовах (31 %).

Також під час дослідження з'ясувалось, що 55 % респондентів бажали би працювати в організаціях із іноземним власником. Але

зараз така реальна можливість є тільки для інженерів-програмістів, за іншими видами інженерних професій таких організацій в Україні дуже мало. На другому місці за популярністю під час пошуку праці знаходяться приватні організації (17 % респондентів обрало би їх для працевлаштування), організаціям державної форми власності віддало перевагу 9 % опитаних. Кожний десятий випускник інженерних спеціальностей хотів би працювати сам на себе, стати підприємцем. Більшість респондентів (68 %) бажає офіційного працевлаштування, бути неофіційно працевлаштованими згодні 15 % опитаних випускників інженерних спеціальностей, а для 17 % респондентів форма працевлаштування не має значення, аби підходили інші характеристики праці. Чоловіки частіше згодні бути неофіційно працевлаштовані (64 %), а жінки – офіційно (72 %). Це підтверджують наявні гендерні розбіжності щодо ставлення до роботи. Чоловіки частіше згодні йти на ризики в порівнянні з жінками, які більш цінують стабільність.

Самооцінка респондентів рівня власних професійних знань впливає на бажання працевлаштування за фахом та на позиціонування себе як спеціаліста. За результатами дослідження більша половина випускників інженерних спеціальностей зазначила, що навчається за дисциплінами професійного профілю дуже добре, а саме – в основному на «5» (63 %), ще 19 % респондентів вчаться добре, а 18 % респондентів вказали на те, що навчання дається їм насилу, в основному вони отримують оцінки «3» та вчаться слабкіше, ніж більшість одногрупників, часто мають заборгованості та «хвости». Виявилось, що формальний рівень успішності засвоєння професійних знань не відповідає реальним оцінкам респондентів власної фахової підготовки. Більшість випускників (65 %) оцінюють свої професійні знання як «середні», кожен п'ятий оцінює свої професійні знання як «низькі» і тільки 15 % студентів вважають рівень своїх знань «високим». Таким чином, за переважної більшості відмінних та добрих оцінок з профільних дисциплін реальних знань значно менше. Так, з 63 % тих, хто має високі оцінки, тільки 15 % вважають власні знання високими – у кожного другого оцінка учбової успішності не відповідає реальним знанням, та респонденти це цілком усвідомлюють.

Як засвідчили результати дослідження, основною причиною, що заважала випускникам інженерних спеціальностей навчатися краще, є недостатнє матеріальне забезпечення навчального процесу (нестача підручників, комп'ютерних класів, обладнання лабораторій) – на це вказало 39 % респондентів. Також як важливі фігурують недолік власних здібностей (30 %), низька кваліфікація викладачів (29 %), вимогливе ставлення викладачів, строгі правила (19 %), лінощі, незібраність, небажання вчитися (15 %), недолік попередніх базових знань (14 %) та сімейні проблеми (11 %).

Отже, аналіз отриманих результатів свідчить про те, що найбільш важливими мотивами отримання вищої освіти для випускників інженерних спеціальностей НТУ «ХПІ» є прагнення відстрочити

працевлаштування та отримати цікаву професію, але ця майбутня професія не обов'язково може бути пов'язана з отриманим фахом у вузі. Більшість респондентів вважає, що процес навчання за цією спеціальністю не такий складний, імовірність відрухувань за академічну неуспішність низька. Така позиція не стимулює інтерес до навчання та отримання нових знань. Вже під час вступу до університету респонденти уявляли, що отримана спеціальність не буде давати високий дохід, зручний режим роботи та престиж, повагу з боку суспільства, але ці орієнтири є найбільш вагомими під час прийняття рішення у процесі працевлаштування. У кожного другого респондента відношення до обраного напрямку підготовки змінилось у гіршу сторону, що в подальшому впливає на небажання випускника навчатися та працювати за обраною спеціальністю. За даними дослідження лише кожний другий респондент бажає працювати після отримання диплому за фахом.

Випускники вузу – найбільш перспективна група у складі працездатного населення, так як їй притаманна енергійність, висока працездатність, здатність швидко навчатися, високі фізичні показники. Але зараз навчання у вузі слабо пов'язано з бажанням працювати за отриманим фахом, низька зацікавленість до отримання фахових знань – все це призводить до формування фахівця-маргінала, що має тільки диплом з вищою освітою, а не професійні знання та бажання їх використовувати в роботі за фахом.

Список використаних джерел: 1. Thomas W. I. The polish peasant in Europe and America : monograph of an immigrant group : [in 5 vol.] / William I. Thomas, Florian Znaniecki. – Vol. IV. Disorganization and reorganization in Poland. – Boston : Richard G. Badger ; The Gorham Press, [1918–1920]. – XII [I], 337, [1] p. 2. Общая психология : энциклопед. слов. : в 6 т. Т. 1 / под общ. ред. А. В. Петровского. – М. : ПЕР СЭ, 2005. – 251 с. 3. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международ. гуманитар. фонд «Знание», 1996. – 308 с.

Надійшла до редколегії 20.04.2015

Ляшенко Н. А., Сапа А.-М. Н. Профессиональные установки выпускников инженерных специальностей

Рассмотрены результаты социологического исследования профессиональных установок выпускников инженерных специальностей, выявлены проблемы, мешающие профессиональной подготовке инженеров и их работе по полученной специальности.

Исследование именно профессиональных установок как внутреннего, активного компонента профессионального сознания поможет прогнозировать профессиональную активность как воплощение внутренней готовности в вероятность избрания профессиональной деятельности по полученной специальности. Профессиональные установки формируются под влиянием мотивов выбора профессии, стремлений получить дополнительные знания по специальности,

намереннями работать по специальности, оценке уровня собственной профессиональной подготовки.

Ключевые слова: установки, профессиональные установки, выпускники инженерных специальностей.

Liashenko N. O., Sappa G.-M. M. Professional attitudes of the graduates from engineering specialties

The results of sociological research of professional attitudes of the graduates of engineering specialties are studied; problems, which interfere their work in the specialty, are revealed. Professional attitudes are formed according to the motives of choosing the profession, intentions to work in the specialty, assessing the level of their own training.

As a result of sociological research of the graduates of engineering specialties we have revealed that the leading motives for getting higher education are weakly bound to getting professional knowledge in their specialties and the intentions to work in the specialties, but focused on the desire to defer employment, to obtain higher status, interesting profession and better-paid jobs in general. The choice of the faculty and the specialty is primarily associated with the easy entrance, and low probability of expulsion, the possibility of entering here because of the low points. These are the «situational» factors, slightly stimulating educational activities. Half of the respondents is not going to work in the profession, pointing out that they do not like it, it is low-paid and of low prestige, although while choosing the place of work they primarily orient on the earnings, opportunity for professional growth, diverse and creative nature of the work. During the training the attitude of every second respondent to the specialty has become worse.

Thus, the reluctance of the graduates to work in the specialty is due to: orientation for admission to get a higher education rather than professional knowledge; low level of their professional competence and dissatisfaction of assessing the profession in the labor market.

Keywords: attitudes, professional attitudes, graduates of engineering specialties.

УДК 316.612

Н. М. Семке,

К. А. Агаларова

ГЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано гендерні зміни у складі українського парламенту за роки незалежності України. Особливий акцент зроблено на формуванні останнього (восьмого) скликання парламенту та його результати у гендерному вимірі. Зроблено висновок, що гендерна структура нинішньої Верховної Ради, незважаючи на позитивні зрушення, свідчить про чіткий «чоловічий» профіль української законодавчої влади. Наведено також дані, що свідчать про гендерний дисбаланс у складі вищого виконавчого органу влади в Україні – Кабінету Міністрів.

© Семке Н. М.,

Агаларова К. А., 2015

Автори дійшли висновку, що гендерні розходження у складі політичної та державної влади є багато в чому не причиною, а наслідком усіх інших гендерних диспропорцій, у першу чергу, економічних. Політичне представництво – це тільки верхівка айсберга, в основі якого перебувають нерівності на ринку праці, у доступі до економічних ресурсів, у володінні власністю.

Ключові слова: гендерна асиметрія, гендерна рівність, гендерний баланс, українська політика, депутат, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.

Постановка проблеми. Однією з ключових характеристик демократичного розвитку ХХ століття є отримання жінками, в більшості країн світу, права на участь у політичному житті. Подолання гендерної нерівності в усіх сферах суспільного розвитку, ліквідація усіх форм дискримінації відносно будь-якої статі, впровадження гендерного підходу у всю систему державного і громадського життя стало невід'ємною частиною державної політики.

Гендерний вимір політики та проблеми жіночої політичної участі стали важливою сферою дослідницького інтересу в Західній Європі й Америці у другій половині ХХ століття. За останні 50 років під впливом соціальних і культурних змін і жіночого руху відбулися істотні зрушення в політичній участі жінок.

Діючі механізми та інструментарії забезпечення гендерної рівності в Україні дотепер залишаються недосконалими. Це не дозволяє докорінно протидіяти гендерній нерівності, викорінювати наявні стереотипи про ролі жінок і чоловіків у суспільстві, а також у повному обсязі досягти цілей державної політики зі створення умов для реалізації рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Виходячи з цього, обрана тема є досить актуальною.

Стан дослідження. В українській науці теоретичні основи формування гендерної рівності у політичній сфері наведені в роботах Н. Грицяк, Т. Мірошник, О. Качаного та ін. Вагомий внесок у дослідження гендерної проблематики своїми працями зробили Н. Гапон, Н. Дармограй, Т. Журженко, О. Іващенко, К. Левченко, Л. Лобанова, С. Павличко, Е. Руднева, А. Смоляр та ін. Механізми залучення жінок до політичної діяльності проаналізовані в роботах О. Кулачек, К. Поліщук, О. Дашковської, І. Лазар.

Метою цієї статті є гендерний аналіз складу вищих органів влади України: Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України.

Виклад основного матеріалу. Під гендерною асиметрією ми розуміємо непропорційну представленість соціальних і культурних ролей обох статей, а також уявлень про них у різних сферах життя.

Друга половина ХХ століття характеризується проривом жінок у вищі ешелони влади. Це, в основному, характерно для Західної Європи, Південно-Східної Азії, Латинської Америки. Вігдіс Фіннбогадоттір (Ісландія) була першою жінкою у світі, обраною на демократичних виборах на посаду голови держави. Вона була президентом країни з

1980 по 1996 роки. Сьогодні, будучи Послом доброї волі ЮНЕСКО, вона, як і раніше, веде безустанну роботу із захисту прав жінок, сприяє їх освіті та стійкому розвитку. Корасон Акіно, президент Філіппін в 1986–1992 роках, прийшла до влади шляхом мирного відлучення від влади президента Фердинанда Маркоса в 1986 р. Вона стала першою жінкою-президентом в Азії. Віолетта Торрес ДЕ Чаморро, президент Нікарагуа з 1990 по 1997 роки, була обрана від опозиційної коаліції. Здійснила в країні процес національного примирення, відмінила обов'язкову військову службу, лібералізувала економіку.

Помітно став козиватися чоловічий стереотип мислення: політика – для чоловіків, кухня, діти – для жінок.

Усього жінки займали пост глави держави в 35 країнах. Позитивні зрушення відносно представленості жінок у національних парламентах усюди у світі відбуваються повільно, але неухильно. В 1995 році жінки становили в середньому 10 % депутатського корпусу нижніх палат або однопалатних парламентав. До квітня 2009 року цей показник збільшився до 17 % [1, с. 135]. В комітеті виборців України зазначають, що в середньому в парламентах світу – 22 % жінок [2].

Більше 40 % жінок-депутатів налічується в парламентах Куби, Швеції, ПАР, Сенегалу, Фінляндії, Еквадору, Нікарагуа. В Америці – понад 25 %, у країнах Євросоюзу практично кожен четвертий депутат парламенту – жінка.

Світовий досвід парламентаризму свідчить про те, що якщо в законодавчому органі 10 % місць займають жінки, те це полегшує прийняття законів стосовно захисту дітей.

Якщо ж 20–30 % місць зайняті жінками, тоді всі програми, що відбивають інтереси жіночого населення, реалізуються набагато швидше та ефективніше. Не випадково ООН у всіх документах дотримується суворого принципу – без участі та наділення владними повноваженнями жінок не можуть бути знайдені надійні рішення в суспільстві, якому загрожують соціальні, економічні та інші проблеми.

Однак слід зазначити, що в усім світі у сфері державного управління на рівні посад, пов'язаних із прийняттям рішень, як і раніше, відсутній гендерний баланс. Як зазначалось вище, представництво жінок у національних парламентах становить у середньому 22 %. Частка жінок і серед міністрів також становить у середньому 17 %. Ще більш недоступні вищі посади: тільки 7 з 150 обраних глав держав і тільки 11 з 192 глав урядів у світі – жінки. Аналогічна ситуація склалася на рівні місцевого самоврядування: у всіх регіонах світу жінки досить незначно представлені серед членів місцевих рад, а ще більшою мірою – серед мерів.

Як свідчать результати останніх парламентських виборів в Україні, для нашої країни також властиві загальносвітові тенденції: повільно, але неухильно зростає кількість жінок у Верховній Раді України (див. табл. 1).

Таблиця 1

Представництво жінок у парламенті України*

Скликання	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Роки	1990–1994	1994–1998	1998–2002	2002–2006	2006–2007	2007–2012	2012–2014	2014
Тип виборчої системи	М	М	М/П	М/П	П	П	М/П	М/П
Кількість депутатів	445	414	448	450	450	450	450	423
Кількість чоловіків	434	396	412	422	408	408	404	373
Кількість жінок-депутатів	11	18	34	28	42	42	46	50
У % співвідношенні	2,5	4,3	7,5	6,2	9,3	9,3	10,2	11,8

Примітки: М – мажоритарна виборча система; П – пропорційна виборча система; М/П – мажоритарно-пропорційна виборча система.

Якщо в першому скликанні українського парламенту (1990–1994) було 11 жінок, усього лише 2,5 % від його загального складу, то в другому скликанні (1994–1998) представництво жінок у парламенті зросло до 18 (4,3 %). У третім скликанні у Верховну Раду було обрано 34 жінки, що відповідало 7,5 % загального складу парламенту. У четвертому скликанні спостерігається деяке зниження чисельності складу жінок депутатів Верховної Ради. Але наступні скликання свідчать про повільний, але стабільний зріст представництва жінок в українському парламенті. Так, у п'ятому та шостому скликаннях у складі депутатів українського парламенту було по 42 жінки, у сьомому скликанні їхня чисельність зросла до 46 чоловік, у восьмому скликанні також спостерігається збільшення числа представниць прекрасної статі.

В 2014 році вибори в український парламент за партійними списками вперше проходили по квотах, які визначали мінімальну чисельність жінок у виборчих списках. Відповідно до норми закону України «Про політичні партії в Україні» жінок повинно було бути не менш 30 % від загальної чисельності кандидатів у депутати. Фактично в списках 20 з 29 зареєстрованих партій, поданих у ЦИК, кількість жінок була менше, ніж передбачено законом.

Аналіз виборчих списків політичних партій, які перебороли 5 % виборчий бар'єр і пройшли в парламент, показує, що формальна

* Таблицю складено на підставі аналізу списку депутатів відповідного скликання.

більшість із цих політичних сил дотримувалися норми закону (див. табл. 2).

Таблиця 2

Представництво жінок у виборчих списках політичних сил (2014 р.)*

Політична сила	Кількість зареєстрованих кандидатів у цілому	Кількість зареєстрованих кандидатів-жінок	Кількість зареєстрованих кандидатів-жінок у %
Блок Петра Порошенка	193	36	18,6
Народний фронт	221	68	30,7
Об'єднання «Самопоміч»	60	14	23,3
Опозиційний блок	194	64	33,0
Радикальна партія Олега Ляшка	219	65	29,7
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	213	65	30,5

Але більш уважний погляд на список кандидатів у депутати свідчить, що жінки, в основному, приставлені наприкінці списку, тобто в його непрохідній частині. Наприклад, у першій двадцятці виборчого списку Радикальної партії Олега Ляшка представлені дві жінки, в останній двадцятці – шістнадцять жінок. В Опозиційному блоці: перша двадцятка – три жінки, остання двадцятка – п'ятнадцять.

Що ж стосується висування жінок кандидатами в депутати від політичних партій по мажоритарних округах, то тут спостерігається повний гендерний дисбаланс. Блок Петра Порошенка висунув своїх представників у 171 виборчому окрузі, й тільки в 6 з них претендентами на депутатські мандати були жінки (3,5 % від загальної кількості кандидатів у депутати від партії по мажоритарних округах). У 140 виборчих округах висунув своїх претендентів на місця в парламенті Народний фронт, жінок серед них було тільки 11 (7,8 %).

В 2014 році 48 жінок пройшли в парламент України по загальнодержавному багатомандатному окрузі й тільки дві – по окремих виборчих округах – по 116-му виборчому окрузі представник від об'єднання «Самопоміч» і по 117-му – представник від Блоку Петра Порошенка. Обидва округи перебувають у Львівській області.

* Таблицю складено на підставі даних ЦВК (див.: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp400?PT001F01=910#>).

Представництво жінок у складі депутатських фракцій восьмого скликання Верховної Ради України виглядає так (див. табл. 3).

Дані таблиці показують, що найбільше жінок у парламенті – це представники Блоку Петра Порошенка – 15 чоловік, друге й третє місця розділяють Народний фронт й об'єднання «Самопоміч» – по 12 чоловік. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» представлено 5 жінками. Фракції Радикальної партії Олега Ляшка та Опозиційного блоку нараховують у своїх рядах тільки по 3 жінки. Але уявлення про гендерний баланс у складі фракцій дає не загальна кількість жінок-депутатів, а співвідношення жінок у кожній конкретній фракції до її загального представництва в парламенті. За цим критерієм найвищий показник в об'єднанні «Самопоміч», у якому жінки становлять більше третини членів фракції (37,5 %), на другому місці – об'єднання «Батьківщина» (26 %).

Уперше в історії Верховної Ради України до складу керівництва парламенту увійшла жінка – депутат від об'єднання «Самопоміч» Оксана Сироїд.

Таблиця 3

Представництво жінок у складі депутатських фракцій восьмого скликання Верховної Ради України*

Найменування фракції	Загальна чисельність представництва в парламенті	Чисельність жінок у фракції	Чисельність жінок у % (від загальної чисельності представництва фракції у парламенті)
Блок Петра Порошенка	148	15	10
Народний фронт	81	12	15
Об'єднання «Самопоміч»	32	12	37,5
Опозиційний блок	40	3	7,5
Радикальна партія Олега Ляшка	22	3	14
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	19	5	26

У складі Верховної Ради України працює 27 комітетів, 6 з них очолюють жінки. Це теж найбільш високий показник порівняно з попередніми скликаннями Верховної Ради. Наприклад, у сьомому скликанні головами комітетів були чотири жінки, у шостому – три.

*Таблицю складено на підставі аналізу списку депутатських фракцій VIII скликання Верховної Ради України.

У восьмому скликанні жінки очолюють комітет у закордонних справах, з питань європейської інтеграції, з питань охорони здоров'я, з питань свободи слова та інформаційної політики, з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення, з питань науки й освіти.

Найбільша кількість жінок у комітеті з питань охорони здоров'я – 6 з 12. П'ять жінок працюють у комітеті з питань європейської інтеграції, чотири – увійшли до комітету у закордонних справах. Комітети з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування, з питань культури і духовності, з питань національної безпеки і оборони, з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки, з питань податкової та митної політики, з питань свободи слова та інформаційної політики, з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення – представлені трьома жінками.

По дві жінки увійшли до складу таких комітетів: з питань економічної політики; з питань правової політики та правосуддя; з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин; а також з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України.

Ще в 5 комітетах працює тільки по одній жінці-депутату – з питань будівництва, містобудування та житлово-комунального господарства; з питань інформатизації та зв'язку; з питань науки і освіти; з питань промислової політики та підприємництва; з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму.

У складі наступних семи комітетів парламентарки відсутні. Це комітети: з питань бюджету; з питань аграрної політики та земельних відносин; з питань у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю; з питань транспорту; з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності; з питань фінансової політики та банківської діяльності; з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської аварії.

Таким чином, очевидно, що гендерна структура нинішньої Верховної Ради, незважаючи на позитивні зрушення, свідчить про чіткий «чоловічий» профіль української законодавчої влади.

Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої влади в Україні. Головою Кабінету Міністрів є Прем'єр-міністр, що призначається Верховною радою України за поданням Президента України.

За період з 1991 р. по теперішній час Кабінет Міністрів формувався 18 разів. Главами уряду були 14 політиків, серед них тільки одна жінка – Тимошенко Юлія Володимирівна. Вона очолювала уряд двічі – в 2005 році й у 2007–2010 роках.

У складі шести урядів (1992–1993; 1993–1995; 1995–1996; 1996; 2005–2006; 2006–2007) на міністерських постах жінки взагалі не

були представлені. По одній жінці працювало міністрами в сімох урядах. Не є виключенням і уряд, що очолювала жінка. В уряді під керівництвом Пустовойтенка В. П. (1997–1999) і Азарова М. Я. (2012–2014) жінки займали три міністерські пости. У складі Кабінету Міністрів, сформованого за підсумками парламентських виборів 2014 р., міністерські пости займають тільки дві жінки (10 % від облікового складу міністрів).

Наведені дані свідчать про гендерний дисбаланс у складі вищого виконавчого органу політичної влади України.

Висновки. Такі гендерні розходження у складі політичної і державної влади є багато в чому не причиною, а наслідком усіх інших гендерних диспропорцій, у першу чергу, економічних. Політичне представництво – це тільки верхівка айсберга, в основі якого перебувають нерівності на ринку праці, у доступі до економічних ресурсів, у володінні власністю. Сучасний політичний процес в Україні влаштований таким чином, що ніякими декретами неможливо домогтися гендерного вирівнювання політичного представництва доти, поки політичні та економічні сили, що визначають результати електоральних процесів, не побачать, що жінки можуть виражати і захищати їхні інтереси. Або ж поки економічна незалежність жінок не створить умови й не зажадає політичного представництва.

Обмежена участь жінок у політичному житті, відсторонення жінок від влади на будь-якому рівні негативно позначається на ефективності держави і його політиків. Адже жінки здатні привнести в політику інший комплекс критеріїв, відкрити нові перспективи в політичному діалозі, змінити традиційний стиль управління під кутом зору більшого взаєморозуміння, погодженості дій і гуманістичних орієнтирів. І нарешті, найважливіше: жінка як мати формує майбутнє покоління – від її освіченості, соціального статусу та здоров'я залежить, яким буде людство в найближчому майбутньому.

Список використаних джерел: 1. Женщины мира в 2010 году. Тенденции и статистика / ООН. – Нью-Йорк : ООН, 2012. – 319 с. 2. У новій Раді буде найбільша кількість жінок-депутатів за всі роки незалежності – дослідження [Електронний ресурс] / УНІАН. – 12.11.2014. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1008436-u-noviy-radi-bude-naybilsha-kilkist-jinok-deputativ-za-vsi-roki-nezaleznosti-doslidjennya.html>.

Надійшла до редколегії 21.04.2015

Семке Н. Н., Агаларова К. А. Гендерная асимметрия украинской политики

Проанализированы гендерные изменения в составе украинского парламента за годы независимости Украины. Особый акцент сделан на то, как формировался последний (восьмой) созыв парламента и каковы его результаты в

гендерном измерении. Сделан вывод, что гендерная структура нынешней Верховной Рады, несмотря на позитивные сдвиги, свидетельствует о чётком «мужском» профиле украинской законодательной власти. Приведены также данные, свидетельствующие о гендерном дисбалансе в составе высшего исполнительного органа власти в Украине – Кабинета Министров.

Авторы пришли к выводу, что гендерные различия в составе политической и государственной власти являются во многом не причиной, а следствием всех других гендерных диспропорций, в первую очередь, экономических. Политическое представительство – это только верхушка айсберга, в основании которого находятся неравенства на рынке труда, в доступе к экономическим ресурсам, во владении собственностью.

Ключевые слова: гендерная асимметрия, гендерное равенство, гендерный баланс, украинская политика, депутат, Верховная Рада Украины, Кабинет Министров Украины.

Semke N. N., Ahalarova K. A. Gender asymmetry of Ukrainian politics

During last 50 years there were essential changes in political participation of women. It is shown in the fact that in several countries women took up or take up now a post of Head of the State, number of women in deputy corps of lower house or one-chamber parliament constantly grows. Currently, number of women in the whole number of world parliamentarians is 20 %. World experience of parliamentarism testifies that if legislative body consists of women on 10 %, this facilitates adoption of laws for children defence. If legislative body consists of women on 20–30 %, all programs about women' interests are realized much more faster and more efficiently.

Gender changes in structure of Ukrainian parliament during years of independence of Ukraine are analyzed. Particular accent is made on the formation of the last one (the eighth) parliament convocation and its results in the gender aspect. The conclusion was made that the gender structure of Verkhovna Rada has strict «man» profile of Ukrainian legislature, despite of all positive changes. The article also contains data about gender misbalance in the structure of the supreme executive organ in Ukraine – the Cabinet of Ministers.

Gender differences in the structure of political and governmental authorities are not the reason but the consequences of all another gender disproportions, first of all economic ones. Political representation is only the top of the iceberg, below it there are inequalities in labour-market, access to economic resources and to possession of property.

Keywords: gender asymmetry, gender equality, gender balance, Ukrainian politics, deputy, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine.

УДК 349.3

К. Ю. Мельник,

доктор юридичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

**Новий погляд на проблему правовідносин
соціального забезпечення**

На сьогодні потреба у формуванні нових наукових підходів щодо поняття та структурних елементів правовідносин соціального забезпечення є особливо гострою з огляду на необхідність системного реформування усєї сфери правовідносин соціального забезпечення. Цей процес повинен мати міцну теоретичну основу, якою є наукові положення про поняття правовідносин соціального забезпечення, їх ознаки та структуру. Зважаючи на постійні зміни, що відбуваються у цій сфері, правовідносини соціального забезпечення є одним із найбільш складних системних утворень, яке забезпечує реалізацію одного із найбільш важливих прав людини. Як наслідок у науці права соціального забезпечення ще не вироблено єдиних підходів до поняття та видів галузевих правовідносин, що у свою чергу зумовлює відсутність визначеності у питанні сфери правового регулювання відповідної галузі права. У світлі зазначеного глибокий інтерес викликає монографічне дослідження Світлани Миколаївни Синчук «Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти»^{*}, присвячене поняттю та структурі правовідносин соціального забезпечення.

Складність проведеного дослідження зумовлена декількома обставинами. З одного боку, постійні зміни, що вносяться до соціально-забезпечувального законодавства, не сприяють стабільності поняття правовідносин соціального забезпечення. З іншого, у науці права соціального забезпечення тривають спроби пристосувати класичні підходи теорії правовідносин соціального забезпечення до сучасних умов. Незважаючи на те, що на зміну планово-розподільчій системі матеріального забезпечення осіб прийшли нові, більш сучасні форми соціального забезпечення осіб, основною з яких стало соціальне страхування, у науці права соціального забезпечення все ще триває дискусія з приводу аліментарного характеру правовідносин соціального забезпечення. Однак усвідомлення необхідності активної участі у фінансуванні соціальних виплат не лише держави, а й роботодавців та самих найманих працівників зумовила переосмислення правової природи правовідносин

^{*} Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія / С. М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.

соціального забезпечення. Більше того, воно призвело до розширення сфери останніх, адже в сучасних умовах розвитку суспільства особливе місце у механізмі забезпечення права особи на соціальне забезпечення посідають недержавні форми реалізації цього права. Автор наводить переконливі аргументи на користь часткової зміни правової приналежності відносин недержавного соціального забезпечення, доводячи, що відносини щодо задоволення соціальних потреб фізичної особи, зумовлених соціальним ризиком у рамках недержавних організаційно-правових форм, є соціально-забезпечувальними.

Обумовлюючими факторами додаткової характеристики правовідносин у сфері соціального забезпечення є специфічний суб'єктний склад цих правовідносин. Автор спрямував проведене дослідження в напрямку вироблення єдиних підходів до поняття та видів суб'єктів правовідносин соціального забезпечення. На цій підставі вперше у науці права соціального забезпечення запропоновано використовувати єдині терміни для позначення суб'єктів правовідносин соціального забезпечення. Без сумніву, можна дискутувати з приводу запропонованих автором термінів, однак беззаперечною є необхідність уніфікації терміно-понять, якими оперує галузева наука.

Однією із дискусійних у теорії суб'єктів правовідносин соціального забезпечення є проблема визнання (чи невизнання) сім'ї суб'єктом галузевих правовідносин. І незважаючи на чималу активність учених задекларувати власну позицію з окресленої проблеми, у доктрині вітчизняного права соціального забезпечення все ще не сформувався єдиного висновку. Одним із завдань, які намагається реалізувати автор у рецензованій роботі, стало обґрунтування власного погляду щодо галузевої дискусії про сім'ю як колективний суб'єкт правовідносин соціального забезпечення та досліджено ознаки її правосуб'єктності як передумови цих правовідносин.

Донедавна в Україні соціальне забезпечення здійснювалось лише за рахунок бюджетних коштів, що давало підстави розглядати його як винятково державний вид діяльності. Однак в умовах ринкових відносин суспільства перспективним є розвиток недержавної сфери реалізації права особи на соціальне забезпечення. Актуалізуються наукові дослідження можливої участі недержавних органів та організацій як суб'єктів правовідносин соціального забезпечення.

З огляду на розвиток сучасних організаційно-правових форм соціального забезпечення та появу нових видів правовідносин автор ставить собі за мету сформувати у галузевій теорії єдину концепцію соціально зобов'язаних суб'єктів. Одним із напрямів у дослідженні обрано проблему забезпечення гідного рівня життя особи системою соціального забезпечення шляхом аналізу змісту прав обов'язків соціально зобов'язаних суб'єктів, забезпеченням реалізації яких стало б упровадження соціально-забезпечувальної відповідальності. З'ясування цього питання є особливо актуальним сьогодні, коли ми спостерігаємо

тенденцію відмови від визнання абсолютного характеру права на соціальне забезпечення і переходу до визначення залежності обсягу цього права від фінансових можливостей держави.

Невід'ємною складовою теорії правовідносин соціального забезпечення є сукупність узагальнених положень про соціальні блага, з приводу яких вони виникають. У національному законодавстві активно використовуються різні терміни для позначення об'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, однак досі легального визначення жодного з них не закріплено. Ті положення, які визначають поняття різних видів пенсій, допомог чи послуг, радше роз'яснюють, у якому значенні їх використовує законодавець. У монографії зроблено спробу виробити єдине поняття об'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин, а також розмежувати різні об'єкти цих правовідносин за їх видовими ознаками.

Впродовж усіх етапів розвитку науки права соціального забезпечення робились спроби сформулювати поняття та правові ознаки допомоги як одного з основних та поширених за суб'єктами видів соціального забезпечення. Проблема загострює та обставина, що в українському законодавстві відсутнє чітке розмежування понять, що позначають різні види соціальних виплат. Сучасне видове різноманіття соціальних допомог не впорядковане і не систематизоване. В роботі наводяться аргументи на користь групування соціальних допомог на види, запропоновано визначення кожного із виду та обґрунтовано можливість використання у правотворчій та правозастосувальній практиці.

Окремо досліджено питання об'єкта соціально-страхових правовідносин, яке не отримало однозначного обґрунтування у фаховій літературі, що зумовлено декількома чинниками. Передусім загальнотеоретичні дослідження все ще не містять уніфікованого визначення поняття об'єкта правовідносин як їхньої складової. По-друге, у науковій літературі галузевого спрямування немає єдиного висновку щодо поняття, правової природи, а отже, об'єкта та суб'єктів зазначених правовідносин.

У роботі читачеві запропоновано новий погляд на проблему визначення об'єкта соціально-страхових відносин, що дозволило авторові запропонувати науково обґрунтовані аргументи щодо галузевої природи цих правовідносин.

Цікавим не лише для науковців, а й для широкого кола читачів стане нове бачення зв'язків між суб'єктами правовідносин соціального забезпечення, що проявляється у їхніх взаємних правах та обов'язках.

Поряд із цим рецензована монографія як наукова робота не позбавлена окремих дискусійних моментів. Спірною, на нашу думку, в роботі є характеристика автором монографії соціальної пільги як натурального виду соціального забезпечення, що надається особам

відповідно до законодавства України. Як видається, така ознака притаманна не усім соціальним пільгам. Для прикладу, пільгове зарахування інвалідів до вищих навчальних закладів чи пільги у сфері пенсійного забезпечення складно назвати натуральними видами соціального забезпечення.

Аналізуючи суб'єктів галузевих правовідносин, автор заперечує доцільність використання поняття «працівник» для позначення суб'єкта, що реалізує право на соціальне забезпечення. Водночас, обґрунтовуючи суб'єктів, які зобов'язані забезпечувати реалізацію такого права, автор ґрунтовно з'ясовує особливості галузевого правового статусу роботодавця.

Названі міркування мають дискусійний характер і не зменшують наукової цінності рецензованої роботи.

Рецензовану монографію можна охарактеризувати як приклад класичних наукових досліджень. Вона є важливим кроком на шляху побудови єдиної концепції правовідносин соціального забезпечення. Монографія С. М. Синчук становитиме інтерес не лише для науковців, а й для працівників соціальної сфери, викладачів юридичних факультетів, аспірантів, студентів та широкого кола читачів.

УДК 340.132.1

І. В. Процюк,

доктор юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Особливості зовнішньої та внутрішньої сторони правомірної поведінки особи

Монографія доцента кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Анатолія Матвійовича Шульги «Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи»^{*} – одна із небагатьох у вітчизняній юридичній науці робіт, присвячених теоретичним проблемам розуміння особи (людина) як суб'єкта правомірної поведінки. Історія і сучасність свідчить, що проблема правомірної поведінки завжди набуває високого рівня актуалізації в країнах, де відбуваються трансформаційні процеси. На сьогодні до кола таких країн належить і Україна, тому, з огляду на основні сучасні тенденції розвитку українського суспільства, на порядок денний закономірно виходить потреба глибокого теоретичного осмислення правомірної поведінки особи як юридичного явища, котре загалом має

^{*} Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія / А. М. Шульга. – Харків : Майдан, 2013. – 412 с.

© Процюк І. В., 2015

істотне значення у функціонуванні правової системи будь-якого суспільства («пострадянського», «перехідного», «суспільства зі стабільною демократією», «відкритого», «закритого» тощо), є одним із критеріїв оцінки ефективності її функціонування. Пояснюється це тим, що поняття правомірної поведінки є невіддільним від поняття правопорядку як кінцевого результату функціонування правової системи суспільства. За логікою речей реально існуючий правопорядок припускає наявність фактично упорядкованих правом суспільних відносин. Інакше кажучи, припускає наявність правомірної поведінки як масового явища. Оскільки «велике» (масове) завжди починається з «малого» (індивідуального, особистісного), без дослідження особи як суб'єкта правомірної поведінки у сфері науково-юридичного знання існувала б суттєва прогалина.

Структура монографії свідчить, що автор зумів виокремити і розглянути всі істотні аспекти як внутрішньої, так і зовнішньої сторони правомірної поведінки особи. Ним проаналізовано фундаментальний поняттєвий апарат взаємозв'язку права та особи, особливості поведінки особи у сфері дії права, правомірну поведінку особи як предмет правової кваліфікації, правосвідомість як внутрішню передумову правомірної поведінки особи, соціально-психологічні основи механізму правомірної поведінки особи. Монографія А. М. Шульги є тим системним дослідженням, що містить низку положень, які репрезентують новий, «авторський» підхід до вирішення певного кола проблем розуміння внутрішньої і зовнішньої сторони правомірної поведінки особи.

Так, приміром, у правничій літературі часто-густо використовується термін «правова поведінка», який охоплює як правомірну, так і протиправну поведінку. Проте, автор наголошує (с. 88), що нелогічно «правопорушення» розглядати як вид «правової поведінки», оскільки за своєю юридичною природою «правопорушення» – це антиправова поведінка («неправова поведінка»). Для усунення зазначеної проблеми він цілком слушно пропонує використовувати термін «юридично значуща поведінка», яка розуміється ним як передбачена нормами (принципами) права дія (бездіяльність), що має соціальне значення (позитивне, негативне), є проявом певного стану (нормального, проміжного, патологічного) інтелектуальної та емоційно-вольової сфери психічної діяльності людини, може бути предметом правової кваліфікації (юридичної оцінки) для визначення її відповідності або невідповідності вимогам норм (принципів) права, вирішення питання про її правові наслідки (позитивні, негативні).

Як позиція, що має елемент наукової новизни, має оцінюватись запропонований автором підхід щодо необхідності для характеристики «юридично значущої поведінки» розрізнявати (с. 89) два види ознак: «загальні (родові) ознаки» (властиві такій поведінці як певному

різновиду соціальної поведінки) і «спеціально-юридичні ознаки» (мають прикладне значення, охоплюються поняттями «склад правопорушення» або «склад правомірної поведінки»). Серед видів юридично значущої поведінки, на думку автора, необхідно насамперед розрізнявати (за правовою кваліфікацією) правомірну поведінку і протиправну поведінку (правопорушення, об'єктивно протиправне діяння). Зловживання правом також є видом юридично значущої поведінки, але, відповідно до авторської термінології, є «дуалістичним видом юридично значущої поведінки» (підрозділ 2.3), оскільки може кваліфікуватися як правомірна або протиправна поведінка – правопорушення. При цьому правомірна поведінка і правопорушення, об'єктивно правомірна поведінка і об'єктивно протиправне діяння (безвинне діяння, діяння неделіктоздатного суб'єкта) розуміються автором як діаметрально протилежні за своєю юридичною природою види поведінки у сфері дії права.

Привертає увагу своєю новизною і позиція автора щодо необхідності використовувати для розуміння внутрішньої сторони правомірної поведінки особи «загально-психологічний підхід» і «спеціально-психологічний підхід» (с. 179). Використання зазначених підходів, наголошує автор, змінює традиційне «широке» уявлення щодо «суб'єктивної сторони» правомірної поведінки особи, оскільки вона вже розуміється не як категорія, що дає відповідь на питання про «психологію правомірної поведінки», а виключно як прикладна (спеціально-психологічна) категорія (елемент «складу правомірної поведінки»), що має прямий зв'язок з правовою кваліфікацією поведінки як правомірної. Для потреб юридичної практики автором розроблено з позицій теорії правовідносин логічно завершену конструкцію складу правомірної поведінки, з'ясовано, що основними видами складу правомірної поведінки (за його значенням для правової кваліфікації) є «усічений склад» і «повний склад».

Уперше в юридичній літературі автор здійснює аналіз співвідношення суб'єкта правомірної поведінки і суб'єкта її правових наслідків (позитивних), співвідношення суб'єкта протиправної поведінки і суб'єкта її правових наслідків (негативних): співвідношення суб'єкта правопорушення і суб'єкта юридичної відповідальності; співвідношення суб'єкта об'єктивно протиправного діяння і суб'єкта правових наслідків цього діяння (с. 94–96). Певною мірою в монографії оновлено низку уявлень щодо правосвідомості як традиційного предмета дослідження загальнотеоретичної юриспруденції і внутрішньої передумови правомірної поведінки особи (с. 215–217). Так, автором обґрунтовується наявність підстав виокремлювати у правосвідомості особи за особливостями причинного зв'язку з юридично значущою поведінкою особи пізнавальні елементи – відповідні поняття, уявлення, погляди, судження, переконання, ідеї як вираз знання права, правової дійсності, оцінні елементи – відповідну

систему оцінок правової дійсності, що визначають ставлення (позитивне, негативне, амбівалентне, індіферентне) до неї, мотиваційні (регулятивні) елементи – відповідні мотиви, установки, ціннісні орієнтації як безпосередню внутрішню причину юридично значущої поведінки особи. З огляду на зміст правової інформації («прескриптивна», «дескриптивна») серед пізнавальних елементів правосвідомості автор розрізняє за змістом правової інформації, яка стала предметом відображення, нормативні елементи (знання про «поведінкові елементи» правового статусу – знання про «права», «свободи», «законні інтереси» тощо) і ненормативні елементи.

Загалом монографія містить достатньо положень, які свідчать, що дослідження відповідної проблематики здійснено автором з урахуванням сучасного стану юридичної науки. Приміром, питання про юридичні критерії оцінки поведінки особи як суб'єкта права розглянуто у контексті проблеми праворозуміння, співвідношення права і закону, з позицій конструктивного критичного аналізу розглянуто основні елементи соціально-психологічного механізму правомірної поведінки особи тощо.

Зазначене не означає, що монографія не містить певних недоліків. Приміром, виокремивши як відносно самостійні елементи правосвідомості «правовий світогляд», «правове мислення», «правовий менталітет», автором здійснено аналіз співвідношення цих елементів, але сформульовано лише визначення поняття правового менталітету, також у контексті характеристики елементів складу правомірної поведінки доцільно було б сформулювати і визначення поняття кожного з цих елементів.

Загалом же монографія А. М. Шульги є самостійним, глибоким і корисним дослідженням зазначеної проблематики, містить обґрунтовані висновки, розширює існуючі наукові уявлення про правомірну поведінку особи. Як праця, котра має об'єктивну наукову цінність вона повинна викликати інтерес не тільки у спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, але й у широкого кола читачів – студентів-юристів, аспірантів юридичних вузів тощо.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 23 грудня 2014 р. по 24 квітня 2015 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

23 грудня 2014 р. – круглий стіл «**Стратегія і тактика протидії корупції в Україні**»;

12 березня 2015 р. – круглий стіл «**Актуальні проблеми правового забезпечення господарської діяльності в Україні**»;

14–15 березня 2015 р. – круглий стіл «**Проблеми здійснення суб'єктивних прав**»;

18 березня 2015 р. – круглий стіл з обговорення законодавчих ініціатив щодо реформування органів внутрішніх справ України;

3 квітня 2015 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні**»;

8 квітня 2015 р. – круглий стіл «**Удосконалення законодавства України щодо реформування системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування**»;

10–11 квітня 2015 р. – IV всеукраїнська науково-практична конференція «**Сучасні проблеми фінансового моніторингу**»;

10 квітня 2015 р. – науково-практична конференція «**Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти**»;

15 квітня 2015 р. – науково-практична конференція «**Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України**»;

16 квітня 2015 р. – VII науково-практична конференція «**Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України**».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

24 грудня 2014 р. – УВАРОВА Володимира Геннадійовича «**Реалізація рішень європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України**»

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) доктора юридичних (д-ра юрид.) наук за спеціальністю (спец.) 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

25 грудня 2014 р. – ВАСИЛЬЄВОЇ Наталії Сергіївни **«Адміністративно-правова протидія правопорушенням у сільському господарстві»** на здоб. наук. ступ. кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; ОРИЩЕНКА Михайла Миколайовича **«Адміністративно-правове забезпечення аудиторської діяльності в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07;

26 лютого 2015 р. – ЦЮПРИК Наталії Олександрівни **«Адміністративна відповідальність осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ІВАНОВОЇ Лариси Юріївни **«Форми адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

27 лютого 2015 р. – АНДРЕНКО Світлани Олександрівни **«Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; АРІТ Карини Володимирівни **«Криміналістична характеристика та основи розслідування злочинів у сфері виробництва продовольчих товарів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

30 березня 2015 р. – БЕЗПАЛОВОЇ Ольги Ігорівни **«Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; ВИННИКА Олега Володимировича **«Адміністративно-правовий статус штабних підрозділів органів внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

31 березня 2015 р. – ДЕМЕНКА Олександра Євгеновича **«Адміністрування податків територіальними органами державної фіскальної служби України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; КУРКА Олександра Миколайовича **«Адміністративно-правові форми прокурорської діяльності в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

23 квітня 2015 р. – АВДЄЄНКА Євгена Валерійовича **«Суди загальної юрисдикції як суб'єкти адміністративного права»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; РЕЗНІЧЕНКА Володимира Олексійовича **«Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

24 лютого 2015 р. – МУРЗИ Віталія Вікторовича **«Наглядова функція держави: теоретико-правові засади становлення, розвитку та реалізації»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; ЗОЗУЛІ Євгена Вікторовича **«Міжнародне співробітництво органів внутрішніх справ України в умовах розбудови незалежної держави: історико-правове дослідження»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01;

25 лютого 2015 р. – ВАЩУК Юлії Олегівни **«Правова політика у сфері відомчої правотворчості»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; СЕНЧУКА Сергія Степановича **«Соціально-правові засоби забезпечення правового порядку: теоретико-правовий вимір»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

25 лютого 2015 р. – СТЕЦЮКА Богдана Романовича **«Становлення і розвиток процесуального права в Україні (X ст. – 20-ті рр. XX ст.)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

25 березня 2015 р. – ПОПРЕВИЧА Віктора Михайловича **«Кримінально-правова охорона лісів в Україні: історико-правове дослідження XI – початок XXI ст.»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; СТАЩАК Анжели Юріївни **«Правові засади діяльності поліції у сфері реалізації міграційної політики Російської імперії в Україні (др. пол. XIX – поч. XX ст.)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

29 січня 2015 р. – МИРОНЮКА Дмитра Миколайовича **«Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; МНИШЕНКО Євгенії Сергіївни **«Кримінально-правова політика у сфері права на отримання освіти в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

30 січня 2015 р. – БЛАГОЇ Алли Борисівни **«Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08;

31 січня 2015 р. – ЗАЛЕСЬКОЇ Анастасії Сергіївни **«Кримінально-правова охорона права на отримання освіти»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ШЕВЧЕНКА Данила

Андрійовича **«Принцип індивідуалізації покарання у кримінальному праві України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

28 лютого 2015 р. – КОНОПЕЛЬСЬКОГО Віктора Ярославовича **«Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; КАСЬЯНА Андрія Олексійовича **«Фізичний та психічний примус в кримінальному праві України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

28 лютого 2015 р. – КАРАНИКОЛИ Олени Павлівни **«Умисне вбивство заручника або викраденої людини: кримінально-правова, кримінологічна характеристика та протидія»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

26 березня 2015 р. – БРИЖАК Асі Василівни **«Кримінологічні засади діяльності ОВС щодо запобігання крадіжкам, поєднаним з проникненням в житло»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; ЛЕВЧЕНКА Андрія Миколайовича **«Протидія впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

27 березня 2015 р. – СЕМЕНОГОВА Ігоря Володимировича **«Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ФІЛОНЕНКО Ганни Михайлівни **«Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

28 березня 2015 р. – ЩЕРБАКОВОЇ Альони Костянтинівни **«Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ПІДДУБНОЇ Аліни Валентинівни **«Кримінологічна характеристика та запобігання злочинним порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08.

У спеціалізованій вченій раді СРК 64.700.07 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

26 грудня 2014 р. – МЕЛЬКОВСЬКОГО Олександра Вікторовича **«Оперативно-розшукове запобігання злочинам службою внутрішньої безпеки МВС України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

ПЕНЬКОВА Сергія Володимировича **«Теоретико-правові та організаційно-тактичні засади створення та використання легендованих підприємств в оперативно-розшуковій діяльності (за матеріалами діяльності податкової міліції)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

27 грудня 2014 р. – ПОЇЗДА Василя Петровича **«Оперативний пошук ознак податкових злочинів, що вчинюються з використанням високих інформаційних технологій (за матеріалами діяльності податкової міліції)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; САВЕНКА Сергія Анатолійовича **«Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

30 січня 2015 р. – ВІНАКОВА Андрія Вікторовича **«Прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю органів внутрішніх справ, яка здійснюється з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ЩЕРБАКОВСЬКОГО Андрія Михайловича **«Організаційно-тактичні засади отримання та перевірки інформації про економічні злочини»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

31 січня 2015 р. – ШИШКІНА Анатолія Олександровича **«Теоретичні та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ГАНЖИ Олександра Олександровича **«Протидія оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

28 лютого 2015 р. – СУВОРОВОЇ Римми Володимирівни **«Кримінально-процесуальне регулювання проведення контролю за вчиненням злочину»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ГОЛОВІЙЧУК Ленури Таїрівни **«Кримінологічна характеристика та запобігання зловживання владою або службовим становищем працівників Державної фіскальної служби України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

20 березня 2015 р. – ЗУЄВА Олександра Юрійовича **«Протидія підрозділами карного розшуку збуту майна, одержаного злочинним шляхом»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; МІЩАНИНЦЯ Олександра Миколайовича **«Кримінологічні та кримінально-правові засоби протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими групами»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

21 березня 2015 р. – АНЦИФЕРОВА Олександра Юрійовича **«Оперативно-розшукова протидія злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції (за матеріалами діяльності підрозділів карного розшуку)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.08 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

25 грудня 2014 р. – КУЗЬМІНСЬКОГО Олексія Олександровича **«Виникнення та зміст права на захист комерційного (фірмового) найменування»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; ЛОГВІНА Віктора Сергійовича **«Нежитлове приміщення як об'єкт цивільних прав»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

26 грудня 2014 р. – ДОЦЕНКО Олени Михайлівни **«Право на особисте життя: цивільно-правовий аспект»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03; БОЙКА Віталія Борисовича **«Правові засади судового захисту трудових прав працівників»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення;

27 грудня 2014 р. – ГОЛОВКО Тетяни Валеріївни **«Особливості правового регулювання працевлаштування іноземців в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05; МАРЧЕНКА Віталія Валерійовича **«Особливості правового регулювання зміни істотних умов праці»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05;

26 березня 2015 р. – ЛАНТИНОВА Юрія Федоровича **«Значні правочини статутних господарських товариств: поняття та порядок вчинення»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03; ТЕРТИШНІКОВА Романа Володимировича **«Докази та доказування у цивільному судочинстві України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

27 березня 2015 року – ПОЧАНСЬКОЇ Олени Сергіївни **«Правове регулювання трудової діяльності працівників-надомників в сучасних умовах»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05.

Курсантська та студентська наука

У період з 23 грудня 2014 р. по 24 квітня 2015 р. курсантами та студентами Університету взято участь у **міжнародних, всеукраїнських, регіональних та університетських конференціях, семінарах, круглих столах:**

у семінарі «Шляхи удосконалення курсантсько-студентської наукової діяльності у вищих навчальних закладах МВС України» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 24 лютого 2015 р.) – 32 учасники;

у круглому столі «Військово-патріотичне виховання молоді: досвід та перспективи» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 25 березня 2015 р.) – 75 учасників;

у VI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів «Актуальні питання сучасної науки і права» (Суми, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, 17 квітня 2015 р.) – 122 учасники;

у XVI Міжнародній студентській науково-практичній конференції іноземними мовами «Підготовка поліцейських кадрів (зарубіжний досвід)» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 23–24 квітня 2015 р.) – 61 учасник;

у IX міжнародній науково-методичній конференції «Актуальні проблеми розвитку традиційних та східних єдиноборств» (Харків, Національна академія Національної гвардії України, 6 березня 2015 р.):

– Барвінській С. В., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПФПС), з доповіддю «Вдосконалення функціонального стану вестибулярного апарату правоохоронців МВС України як фактор успішного виконання завдань за призначенням»;

– Николаєнко А. С., Олендер Л. О., курсанти 3 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції (далі – ННІ ПФПКМ), з доповіддю «Способы увеличения эффективности тренировочной загрузки с ориентацией на развитие скоростно-силовых качеств в лёгкой атлетике»;

– Гусакова Є. Ю., курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей (далі – ФПФІМГБКМСД), з доповіддю «Развитие скоростной выносливости у курсантов-первокурсниц ХНУВД на занятиях по специальной физической подготовке».

Взято участь у конкурсах, олімпіадах тощо:

– у Міжнародний конкурс ораторської майстерності «Цицероній-2015»;

– у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук;

– у IX Харківському регіональному конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук;

– у Конкурсі проектів на тему «Розвиток освіти і науки: студентські ініціативи».

У Міжнародному конкурсі ораторської майстерності «Цицероній-2015» переможцями I туру стала Чухно К. Є., курсант 2 курсу ННІ ПФПКМ.

За результатами II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2014/2015 н. р. нагороджено: дипломом III ступеня курсанта ФПФПС Леочко В. В. (з юридичних наук).

За результатами IX Харківського регіонального конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук Немашкало М. В., курсанта ФПФПМГБКМСД), нагороджено дипломом II ступеня (гуманітарні науки); Бульбу І. В., курсанта ФПФПС, нагороджено дипломом III ступеня (гуманітарні науки).

За результатами Конкурсу проектів на тему «Розвиток освіти і науки: студентські ініціативи» курсантів ФПФПС Бульбу І. В. та Ліщину Е. С., слухача магістратури ФПФПС Шеремета Р. нагороджено дипломом III ступеня.

НАШІ АВТОРИ

- Агаларова К. А.** ➤ доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (далі – НТУ «ХПІ»), канд. соціол. наук
- Бабенко А. О.** ➤ аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС)
- Байдак Т. М.** ➤ доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ», канд. соціол. наук, доц.
- Бандурка І. О.** ➤ доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПФПС) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Бічурін Р. Х.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Болотова В. О.** ➤ доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ», канд. соціол. наук, доц.
- Бутиліна О. В.** ➤ доцент кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій (далі – ФПМК) ХНУВС, канд. соціол. наук, доц.
- Васильєв В. В.** ➤ здобувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Гарбазей Д. О.** ➤ здобувач кафедри конституційного та міжнародного права факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми (далі – ФПФПБКТЛ) ХНУВС
- Гончаренко І. Б.** ➤ провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем організації навчального процесу заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання ХНУВС, канд. юрид. наук
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ФПМК ХНУВС, д-р іст. наук, проф.
- Гузєй В. М.** ➤ здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ФПФПС ХНУВС

- Єкімова М. О.** ➤ аспірант кафедри соціології та політології НТУ «ХП»
- Жицький Є. О.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС
- Льницький В. Я.** ➤ доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук
- Клочко А. М.** ➤ т.в.о. проректора ХНУВС, д-р юрид. наук
- Козленко О. О.** ➤ здобувач ХНУВС
- Комзюк В. Т.** ➤ професор кафедри державно-правових дисципліни Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, д-р юрид. наук, доц.
- Кудринська А. І.** ➤ доцент кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, канд. соціол. наук, доц.
- Кузьмін В. В.** ➤ доцент кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету, канд. соціол. наук
- Куриленко Д. В.** ➤ аспірант ХНУВС
- Лагода К. О.** ➤ здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін ФПМК ХНУВС
- Ляшенко Н. О.** ➤ доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХП», канд. соціол. наук, доц.
- Манжай О. В.** ➤ доцент кафедри захисту інформації ФПФПБКТЛ ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Мельник К. Ю.** ➤ начальник кафедри трудового та господарського права ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Мірошніченко Т. О.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Мовчан О. В.** ➤ здобувач кафедри цивільного права та процесу ФПМК ХНУВС
- Наумов І. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Процюк І. В.** ➤ доцент кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого д-р юрид. наук, доц.
- Сапа Г.-М. М.** ➤ доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХП», канд. соціол. наук

- Семке Н. М.** ➤ професор кафедри соціології та політології
НТУ «ХП», канд. філос. наук
- Сироїд Т. Л.** ➤ професор кафедри конституційного,
муніципального і міжнародного права
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, д-р юрид. наук, проф.
- Трофимовська Ю. В.** ➤ здобувач кафедри трудового
та господарського права ХНУВС
- Шевченко Н. Л.** ➤ аспірант ХНУВС

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. МОВА ПУБЛІКАЦІЙ – українська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту обов'язково додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ, підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (вказані відомості підлягають опублікуванню), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають: звичайні – мовою публікації (українською) та російською мовою; розширену – мовою публікації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх вказано відповідною мовою у відповідному

паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

1) предмет, тему, мету роботи;
2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;

3) основні результати дослідження;

4) галузь застосування, практичне значення роботи;

5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені у збірнику, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *Г. Я. Ступницької, П. О. Білоуса,*
І. В. Костіної
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 24.04.2015. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 14,00. Тираж 100 прим. Зам. № 2015-6.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.